

Grobišča iz starejše železne dobe v Ljubljani. Različni načini pokopa kot kazalci heterogenih prazgodovinskih družbenih identitet

Early Iron Age cemeteries in Ljubljana. Different burial rites as an indication of heterogeneous social identities in prehistory

Brina ŠKVOR JERNEJČIČ, Petra VOJAKOVIČ

Izvleček

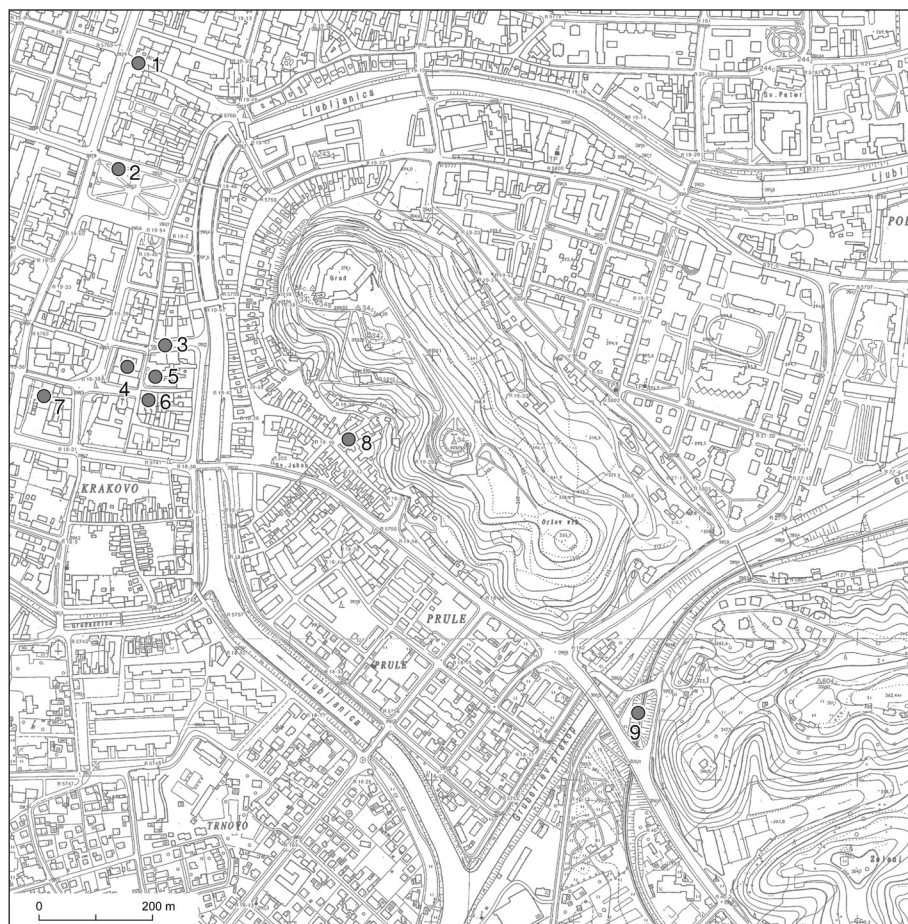
Grobišče na Dvorišču SAZU v Ljubljani z več kot 300 žganimi grobovi iz mlajše bronaste in starejše železne dobe je še vedno eno ključnih najdišč za razumevanje gorenjsko-ljubljanske skupine. Nove raziskave na Kongresnem trgu so razkrile grobišče, ki se v mnogo vidikih razlikuje od tistega na Dvorišču SAZU. Prvič so bile v Ljubljani izpričane manjše gomile s prodnatim jedrom, zemljenim plaščem in zunanjim obodnim jarkom iz zgodnje železne dobe. Po večini gre za žarne grobove v središču gomile, izstopa gomila 3 s centralnim grobom in sedmimi pokopi okrog njega. Po načinu pokopa izstopajo trije skeletni grobovi iz 8. st. pr. n. št., ti so v članku tudi podrobneje predstavljeni. Podana sta kratek oris pojava skeletnih grobov v drugih sočasnih železnodobnih skupinah in poskus razlage teh skeletnih pokopov v Ljubljani. Na podlagi analize grobnih najdb in novih radiokarbonskih datacij iz Ljubljane so na kratko predstavljene dopolnitve Gabrovčeve kronološke sheme ljubljanskega grobišča in posledično gorenjsko-ljubljanske skupine, predvsem stopenj Ljubljana II in IIIa. Dopolnitve stopnje Ljubljana II tako v relativnem kot absolutnem kronološkem smislu so ključne za razumevanje začetka pokopavanja na Kongresnem trgu ter razdelitev stopenj Podzemelj 1 in 2.

Ključne besede: Ljubljana; starejša železna doba; gorenjsko-ljubljanska halštatska skupina; plana grobišča; gomile; biritualnost; atipični pokopi; kronologija

Abstract

The cemetery unearthed at the Dvorišče SAZU site in Ljubljana, with more than 300 cremations from the Late Bronze and Early Iron Ages, remains one of the key sites for understanding the Gorenjska-Ljubljana group. The new investigations at the nearby Kongresni trg site have unearthed a cemetery that differs from it in many respects, revealing small tumuli with a pebble-clad centre and an earthen mound enclosed with a ring ditch dating to the Early Iron Age. These hold a single/double cremation in the centre with the exception of Tumulus 3, which has a central grave surrounded by seven burials. Also found were three inhumation burials from the 8th century BC, presented here in greater detail together with a brief discussion of the practice of inhumation in other contemporary Early Iron Age groups and a proposed interpretation for the inhumations from Ljubljana. The analyses of the grave goods and the radiocarbon dates from Ljubljana have led to modifications of Gabrovč's chronological framework of the Ljubljana cemetery and also the Gorenjska-Ljubljana group, primarily its Ljubljana II and IIIa phases. The modifications of the Ljubljana II phase are of key importance, in both relative and absolute terms, for understanding the beginnings of interments at the Kongresni trg site and for the division in the Podzemelj 1 and 2 phases.

Keywords: Ljubljana; Early Iron Age; Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group; flat cemeteries; tumuli; birituality; atypical burials; chronology

Sl. 1: Ljubljana. Grobišča iz bronaste in starejše železne dobe. M. = 1:2500. (Vir: TTN5©GURS)

Fig. 1: Ljubljana. Cemeteries dating to the Bronze and Early Iron Age. Scale = 1:2500. (Source: TTN5©GURS)

1 – Čopova ulica; 2 – Kongresni trg; 3 – Novi trg; 4 – NUK; 5 – Dvorišče SAZU; 6 – Turjaška palača; 7 – NUK 2; 8 – cerkev Sv. Florijana / St. Florian church; 9 – pri Karlovškemu mostu / near Karlovški most.

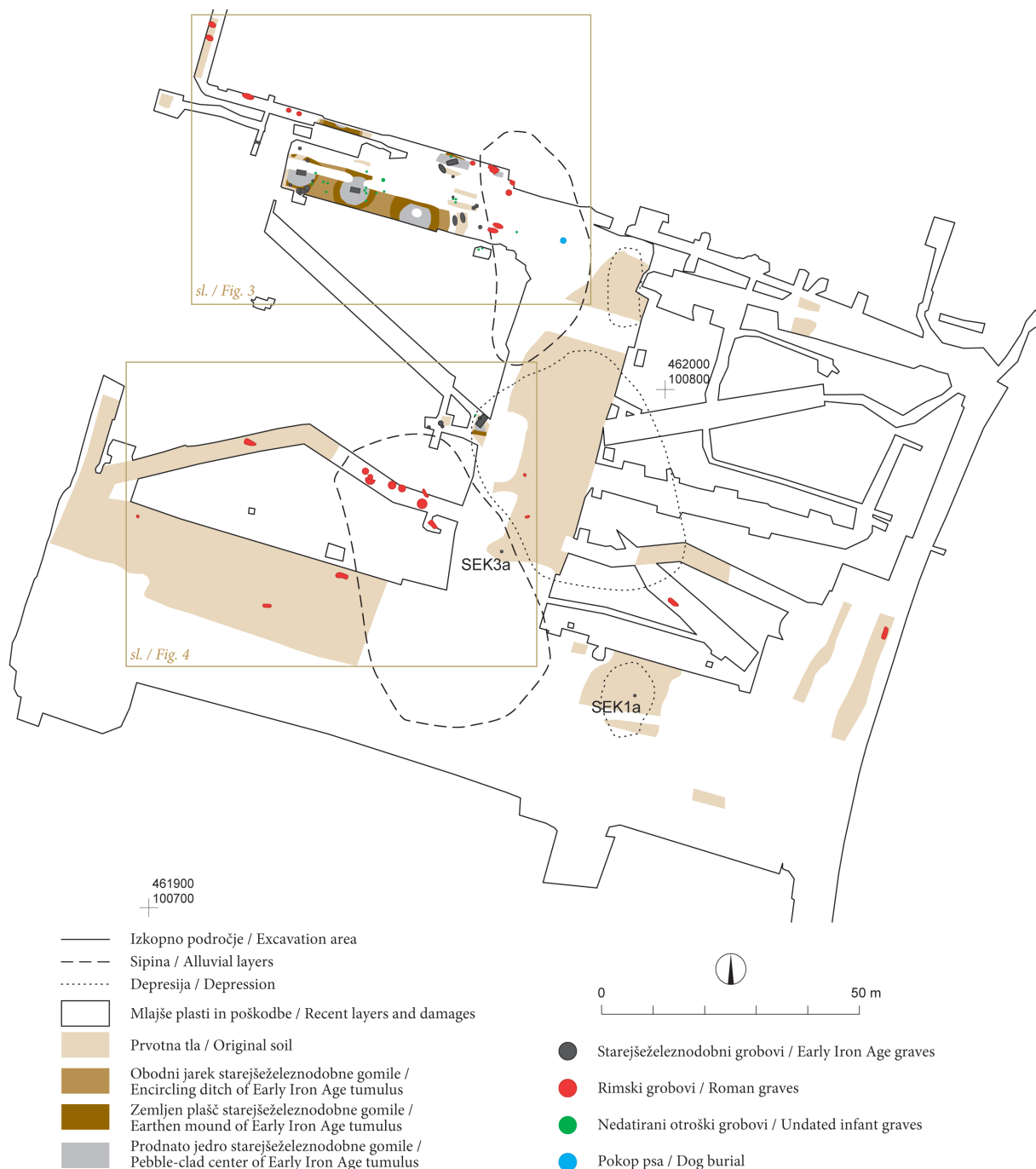
Območje današnje Ljubljane je bilo že v pozni bronasti dobi eno pomembnejših stičišč na jugovzhodnoalpskem prostoru. Prav v začetku zgodnje železne dobe, v drugi polovici 9. in na prehodu v 8. st. pr. n. št., so se zgodile številne družbene spremembe, kar se kaže tako v naselbinskih kot grobiščnih ostalinah v Ljubljani. Pred kratkim raziskana naselbina na Tribuni na Prulah da slutiti, da je bila ena pomembnejših naselbin v regiji pa tudi širše. O takratnih železnodobnih skupnostih, njihovih pogrebnih običajih, verovanjih in stikih z drugimi skupnostmi pričajo raziskane nekropole na levem bregu Ljubljanice. Med pomembnejše sodita grobišče na Dvorišču SAZU in nekropola na Kongresnem trgu.

Grobišče na Dvorišču SAZU, raziskano že pred več kot pol stoletja, je eno od ključnih najdišč za razumevanje prazgodovinskih skupnosti v regiji. Odkritih je bilo več kot 300 žganih grobov. Gre za eno redkih grobišč, na katerem so neprekinjeno

pokopavali od začetka mlajše bronaste dobe vse do starejše železne dobe, torej več kot 600 let. Mlajši grobovi so redki. Drugačno je bilo grobišče iz starejše železne dobe na Kongresnem trgu, raziskano med letoma 2009 in 2011. Tam so bile odkrite manjše gomile s prodnatim jedrom in zemljenim plaščem, v njih so bili žgani grobovi. Odstopajo trije skeletni grobovi iz 8. st. pr. n. št.,¹ ki so za zdaj na ljubljanskih grobiščih pa tudi v okviru gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine² svojstven fenomen in tako odpirajo povsem nove

¹ Po zaključeni redakciji, tik pred tiskom, ko večje spremembe v članek niso bile več mogoče, smo dobili rezultat radiokarbonske analize nežgane kosti iz groba 25 s Kongresnega trga, ki kaže, da sodi skelet iz groba 25 v 1.-2. st. n. št. (Poz-160898).

² Za novo opredelitev gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine glej tu Teržan; za ljubljanski tip/ljubljanska skupina glej Gabrovec 1973, 345; 1983, 63–70; Knez 1984, 125, sl. 1; Dular 1978, 38–39; Teržan 1995a, sl. 10; Teržan 1999, 137.

Sl. 2: Ljubljana – Kongresni trg (prim. sl. 1: 2). Starejšeželeznodobno in rimsko grobišče. Koordinatni sistem D48/GK.
Fig. 2: Ljubljana – Kongresni trg (cf. Fig. 1: 2). Early Iron and Roman Age cemetery. Coordinate system D48/GK.

aspekte v zvezi z načinom pokopa na tem prostoru. Na podlagi revizije vseh prazgodovinskih najdb z Dvorišča SAZU in novih radiokarbonskih datacij je bila Gabrovčeva kronološka shema starejše železne dobe gorenjsko-ljubljanske skupine dopolnjena. Dopolnitve v relativni in absolutni kronologiji stopnje Ljubljana II so ključne za razumevanje začetka pokopavanja na Kongresnem trgu ter razdelitev stopenj Podzemelj 1 in 2 oz. Ljubljana II in IIIa.

TOPOGRAFSKI ORIS PRAZGODOVINSKIH GROBIŠČ V LJUBLJANI

Zanimanje arheologov je bilo konec 19. in v začetku 20. stoletja usmerjeno predvsem v odkrivanje antične Emone, pri čemer so na dan prišle tudi prve prazgodovinske najdbe. Notice o prazgodovinskih grobovih zasledimo že pri Alfonzu

Müllnerju in Jerneju Pečniku. Müllner je poročal, da so pri gradnji železnice pri Karlovškem mostu pod Golovcem naleteli na žare, napolnjene s sežganimi ostanki, prstjo in ogljem (sl. 1: 9). Eno od žar je celo primerjal s tistimi, ki so bile najdene na takrat že znanem grobišču v Rušah iz pozne bronaste dobe, kar bi nakazovalo, da sodijo grobovi pri Karlovškem mostu v isti čas. Drugo žaro črne barve in dvema ročajema je Müllner primerjal s posodami z izžanskih kolišč, torej z bakrenodobno keramiko. Kovinskih pridatkov v grobovih ni bilo. Müllner še poroča, da so sežgane kosti v žarah pripadale otrokom.³ Lokacija ob cerkvi sv. Florijana (sl. 1: 8), ki jo omenja Pečnik kot grobišče prazgodovinskih prebivalcev Grajskega griča, je nekoliko bolj nenavadna, saj bi na tem mestu glede na raziskave v zadnjih dveh desetletjih pričakovali naselbinske ostanke.⁴

Večja prazgodovinska grobišča z več 100 grobovi so se razprostirala na levem bregu Ljublanice. Že v tridesetih letih prejšnjega stoletja so delavci ob gradnji Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK) naleteli na keramične in bronaste predmete, ki se niso ohranili (sl. 1: 4).⁵ Sodeč po obsežnih sistematičnih izkopavanjih v desetletjih po drugi svetovni vojni na Dvorišču SAZU in Gosposki ulici⁶ (sl. 1: 5) se je grobišče iz pozne bronaste dobe in starejšega halštatskega obdobja raztezalo tudi na območju stavbišča NUK proti zahodu. Posamezni žgani grobovi so bili najdeni tudi v neposredni okolici – na Salendrovi ulici, Novem trgu, pod Turjaško palačo in na lokaciji NUK 2 (sl. 1: 3,6,7).⁷

Zelo verjetno je, da so imeli prazgodovinski prebivalci Ljubljane več ločenih grobišč, in sicer v bližini glavnih poti v naselbino, locirano med Prulami, Grajskim gričem in Poljanami.⁸ Ob poti proti zahodu, domnevno v bližini prehoda čez

reko Ljubljanico, se je na dvignjeni rečni terasi razprostiralo večje grobišče (sl. 1: 3–7).⁹ Drugo pomembno grobišče, na katerem so začeli pokopavati šele v zgodnji železni dobi, v 8. st. pr. n. št., je bilo na Kongresnem trgu (sl. 1: 2; 2–4). Že leta 1944 sta bili ob gradnji zaklonišč najdeni dve žari s pridatki iz zgodnje železne dobe.¹⁰ Glede na novoodkrite gomile na Kongresnem trgu sta pripadali starejšeželeznodobni gomilni nekropoli (sl. 2: 1-1944, 2-1944; 3: 1-1944, 2-1944). Nekropola na Kongresnem trgu, domnevne prodnate gomile z žganimi grobovi na Čopovi ulici (sl. 1: 1) in posamezne najdbe z območja severne emonske nekropole na Slovenski cesti in z Gosposvetske ceste se nizajo v smeri glavne komunikacije proti Gorenjski.¹¹ Pri tem je treba omeniti še podatek Pečnika, da naj bi bila prazgodovinska naselbina tudi na Rožniku, prav tako omenja v hosti proti severu [od Rožnika] več gomil.¹² Prazgodovinske gomile s Šišenskega hriba omenja tudi France Stare.¹³ Sondažna izkopavanja gomile v Mostecu so pokazala, da je šlo za kup navožene jalovine, in ne za gomile.¹⁴ Lokacijo prej omenjenih žganih grobov, najdenih ob gradnji železnice ob Karlovškem mostu (sl. 1: 9), bi lahko povezali z glavno komunikacijo v smeri proti Dolenjski.

STAREJŠEŽELEZNODOBNO GROBIŠČE NA KONGRESNEM TRGU

Na Kongresnem trgu so potekale arheološke raziskave med letoma 2009 in 2011.¹⁵ Najstarejši odkriti arheološki ostanki sodijo v bronasto dobo.

⁹ Škvor Jernejčič 2014a, 4. Za domnevni potek poti glej Šinkovec 1998, 35; Gaspari 2014b, sl. 75. Podatki o posameznih najdbah z Mirja in Gradišča so preskopi, da bi lahko trdili, ali gre za depojske/votivne najdbe, tako kot v primeru najdb iz Ljublanice (Gaspari 2014b, 75, 95, sl. 99).

¹⁰ Stare 1954, 112–113, t. 68–69; Škvor Jernejčič 2014a, 3, sl. 2, t. 163–164.

¹¹ Za bronasto iglo s stožčasto glavico s Slovenske ceste iz zgodnje železne dobe glej Petru 1972, t. 52: 8; za domnevne žgane gomilne grobove s Čopove ulice glej Poročilo Draksler *et al.* 2018; za naselbinske ostanke z Gosposvetske ulice glej tu Vojaković, sl. 1.

¹² Pečnik 1904, 128.

¹³ Stare 1954, 119.

¹⁴ Puš 1981, 285–286.

¹⁵ Najdišče ima v končnem poročilu o arheoloških raziskavah dve imeni – Kongresni trg in park Zvezda. Ker je park Zvezda del Kongresnega trga, uporabljamo v nadaljevanju samo to poimenovanje (Poročilo Masaryk *et al.* 2011). Celotno prazgodovinsko grobišče je v obdelavi

³ Müllner 1892, 59.

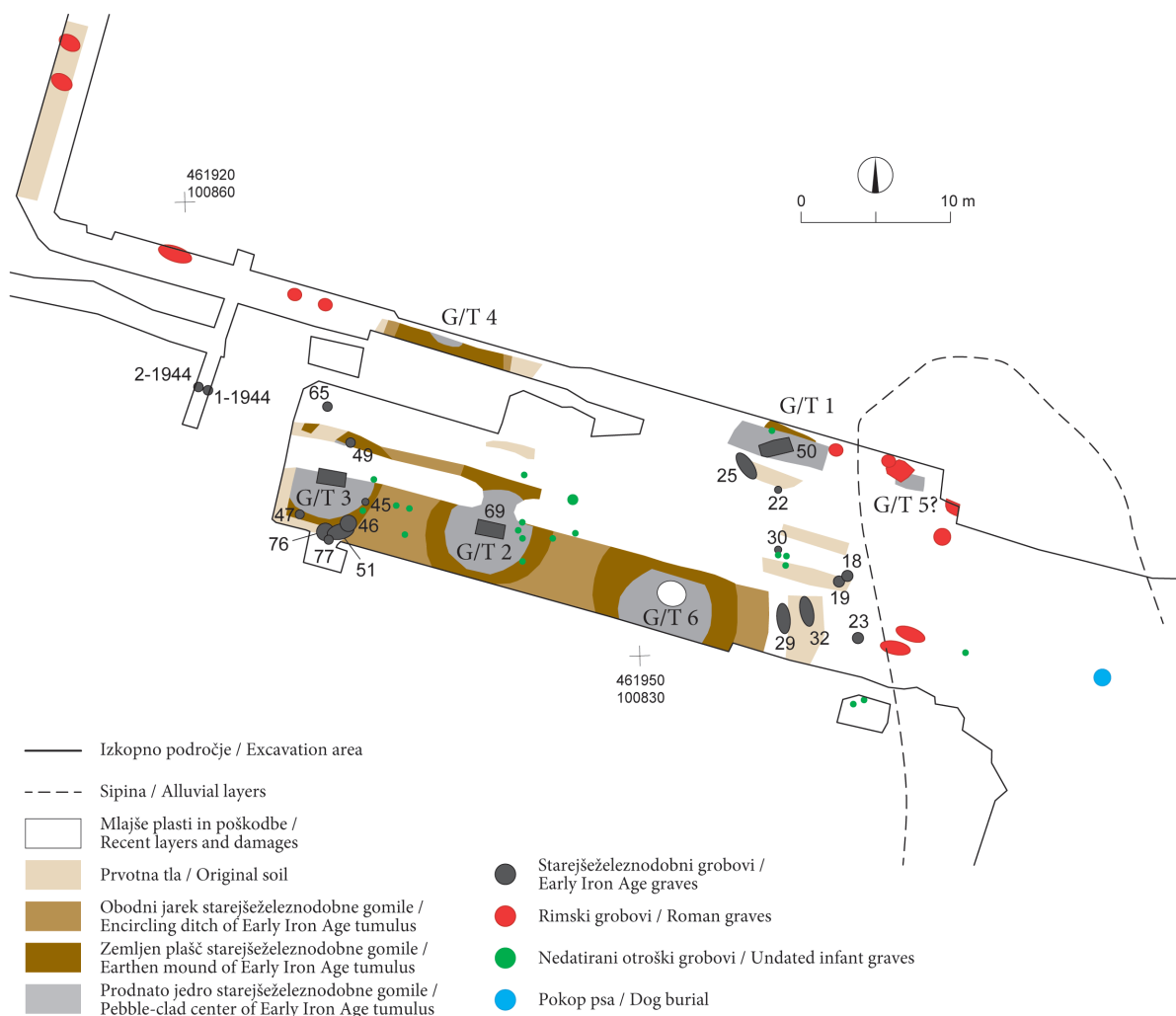
⁴ Pečnik 1904, 129; 1914, 15. Rutar poroča, da so bile pri cerkvi sv. Florijana odkrite naselbinske najdbe iz "dobe mostišč". Hkrati omenja, da so "tudi lanskega leta meseca avgusta spravili na Kongresnem trgu (pred Fischerjevo hišo) mnogo črepinj na dan, ki so popolnoma podobne onim iz mostišč na Ljubljanskem barji" (Rutar 1891, 184). Za prazgodovinsko poselitveno sliko Ljubljane glej tu Vojaković, sl. 1.

⁵ Korošec 1955, 270.

⁶ Korošec, Stare 1950; Stare 1954; V. Stare 1960–1961; Puš 1971; 1982; Gabrovec 1973; 1983; Škvor Jernejčič 2014a; 2014b.

⁷ Vahen 1995; Horvat 2002, 56–59; Gaspari 2010, 22–25; 2014a; 2014b, 76–77, 82, 88; sl. 68, 71, 75; Škvor Jernejčič 2014a; Gruškovnjak *et al.* 2018; Škvor Jernejčič 2021, 140–141, t. 1.

⁸ Glej tu Vojaković, sl. 1.

Sl. 3: Ljubljana – Kongresni trg. Severozahodni del starejšeželeznodobnega in rimskega grobišča (prim. sl. 2). G/T = gomila. Koordinatni sistem D48/GK.

Fig. 3: Ljubljana – Kongresni trg. Northwestern part of the Early Iron and Roman Age cemetery (cf. Fig. 2). G/T = tumulus. Coordinate system D48/GK.

Iz tega časa so izpričane jame različnih velikosti in namembnosti, ognjišča oz. kurišča ter druge naselbinske ostaline. Naselbina na tem območju je bila v začetku železne dobe opuščena, prostor pa je bil zravan in uporabljen kot grobišče – odkritih je bilo kar šest, morda celo sedem manjših gomil z obodnim jarkom, prodnatim jedrom in zemljenim plaščem (sl. 2–4).¹⁶ V gomilah so bili

in bo monografsko objavljeno v seriji *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*.

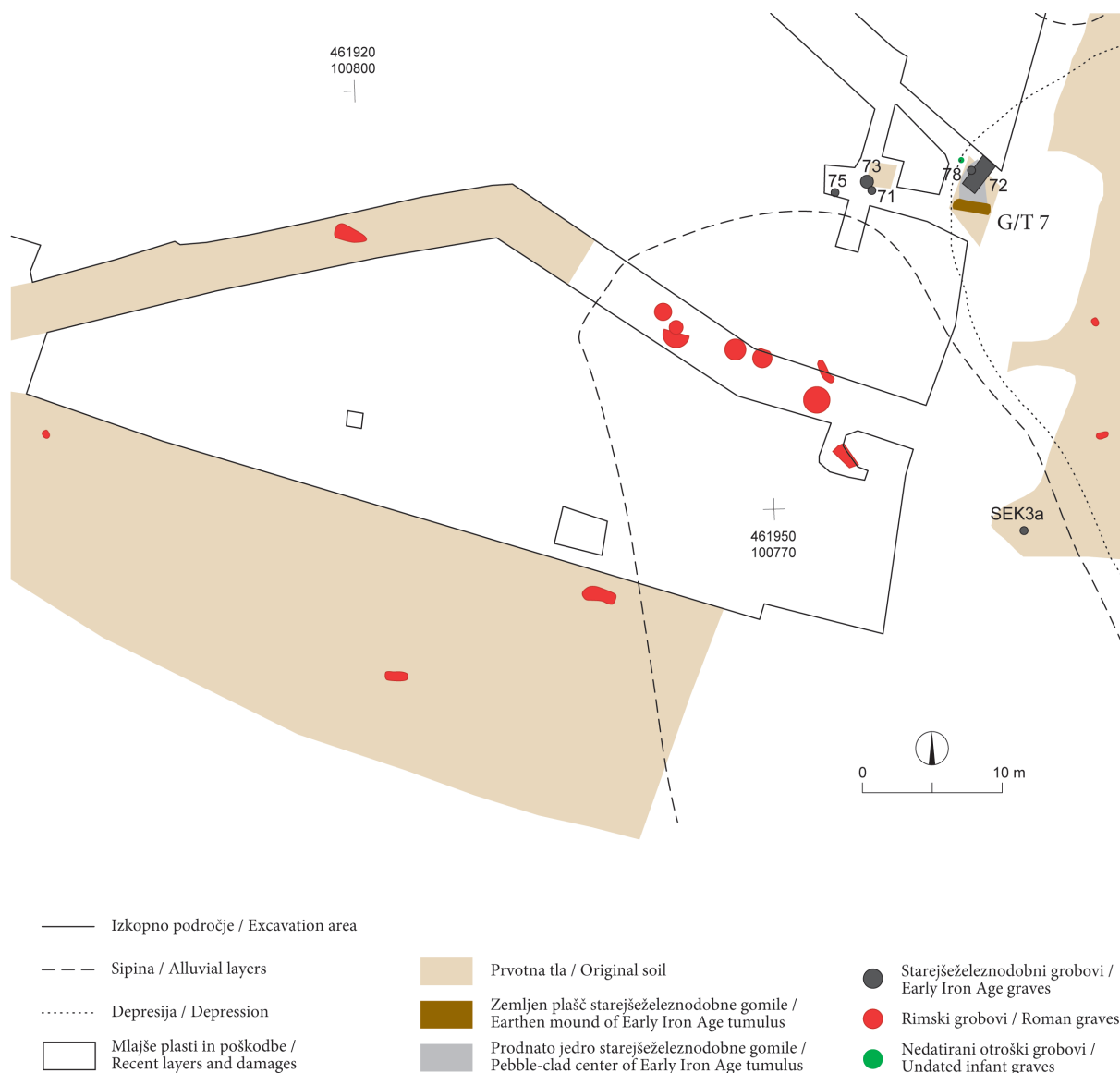
¹⁶ Izvorno terensko označevanje grobov in gomil je bilo zaradi digitalne baze podatkov številčeno od 1000 (in ne od 1) tekoče naprej. V članku so grobovi in gomile označeni brez tisočic (npr. gomila 1001 je gomila 1 itd.). Izjema je le prva izkopana gomila 1000, ki je nismo mogli označiti s št. 0, zato je oštevilčena kot gomila 6.

žgani grobovi, le v gomili 1 je bil poleg žganega najden tudi skeletni grob (sl. 5). Med gomilami oz. v njihovi neposredni bližini so bili odkriti posamezni starejšeželeznodobni žgani in dva skeletna grobova. Na tem območju so pokopavali tudi v rimskem času.¹⁷

Posegi v antiki in tudi pozneje so ta del prazgodovinskega grobišča zelo poškodovali. V gomilah in ob njih je bilo odkritih tudi 18 otroških skeletnih grobov brez pridakov, zato jih ni mogoče časovno opredeliti.¹⁸ Domnevno naj bi bili rimskodobni,

¹⁷ Rimski grobovi so bili deloma že objavljeni: Bekljanov Zidanšek 2012, 13–26; Županek 2014a, 16; Gaspari 2014b, 124–126; Gaspari *et al.* 2015, 125–169; Mason, Županek 2018.

¹⁸ Grobovi 24, 27, 34, 36, 37, 48, 52, 53, 55, 57–62, 66–68.

Sl. 4: Ljubljana – Kongresni trg. Osrednji del starejšeželeznodobnega in rimskega grobišča (prim. sl. 2). G/T = gomila. Koordinatni sistem D48/GK.

Fig. 4: Ljubljana – Kongresni trg. Central part of the Early Iron and Roman Age cemetery (cf. Fig. 2). G/T = tumulus. Coordinate system D48/GK.

a ne gre povsem izključiti možnosti, da bi lahko šlo za prazgodovinske pokope.

Šest, morda sedem manjših gomil je bilo strnjanih v dveh vzporednih vrstah (sl. 2–3). Južno vrsto so sestavljale gomile 2, 3 in 6, severno pa gomile 1, 4 in domnevna gomila 5. Po obsegu, velikosti in ohranjeni višini so se med seboj razlikovale. V premeru so merile od 6,3 do 8,1 m, v višino pa do 0,43 m. Gomile so bile poloble oblike, na vrhu nekoliko sploščene.

Ohranjene dimenzije posameznih gomil:

Gomila 1: pr. 6,6 m, viš. 0,38 m

Gomila 2: pr. 8,1 m, viš. 0,43 m

Gomila 3: pr. 7 m, viš. 0,27 m

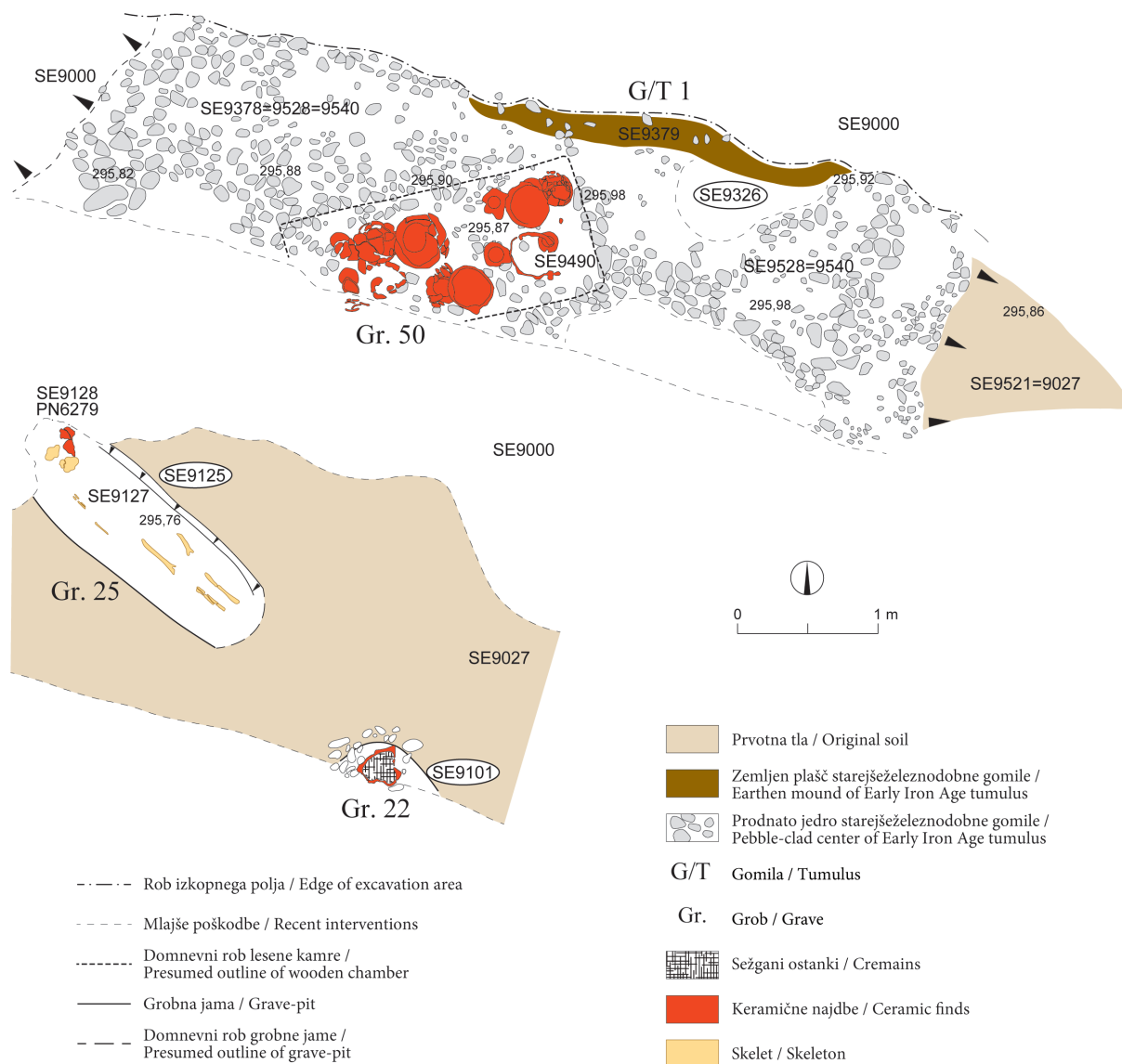
Gomila 4: pr. 7,3 m, viš. 1 m

Gomila 5 (domnevna): pr. 2,7 m, viš. 0,50 m

Gomila 6: pr. 6,3 m, viš. 0,36 m

Gomila 7: pr. 3,6 m, viš. 1,10 m

Najbolje so bile ohranjene gomile 2, 3 in 6, ki tako ponujajo vpogled v svojo zgradbo. Na prodnata tla je bila postavljena lesena kamra pravokotnega tlorisa, v njej so bili žara, pridatki, ponekod tudi živalske kosti. Prekrita je bila s prodnatim nasutjem

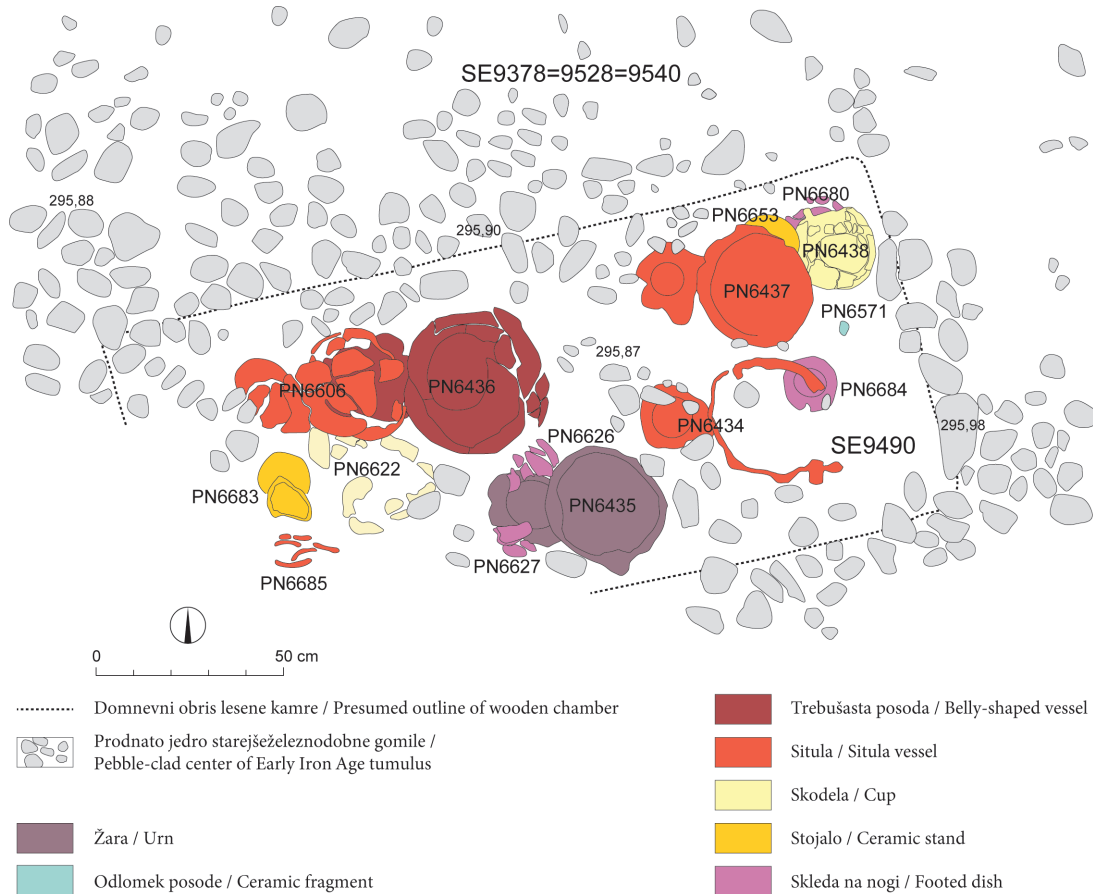
Sl. 5: Ljubljana – Kongresni trg. Gomila 1 s centralnim grobom 50, ter žgani grob 22 in skeletni grob 25 v tlorisu (prim. sl. 3). SE = stratigrafska enota; SE v elipsi = interfacija; PN = posebna najdba.

Fig. 5: Ljubljana – Kongresni trg. Ground plan of the tumulus 1 with central grave 50, together with cremation grave 22 and inhumation grave 25 (cf. Fig. 3). SE = stratigraphic unit (SU); encircled SE = interface; PN = special find.

v obliki groblje. Lesena kamra se je čez čas vdrla, vanjo je padlo prodnato nasutje. Čez prodnato grobljo je ležalo zemljeno nasutje – plašč gomile. Vse skupaj je obdajal obodni jarek, širok do 4 m in globok 1 m, ki se je stikal z jarkom sosednje gomile.

Vse gomile so imele enojni ali dvojni centralni grob. V gomili 3 so bili v zemljen plašč vkopani še žgani grobovi koncentrično okoli centralnega groba. Štirje izmed njih (46, 51, 76 in 77) na južnem oz. jugovzhodnem delu, kjer je bila gomila najbolj ohranjena, so bili vkopani drug čez drugega tako,

da noben mlajši grob ni popolnoma poškodoval starejšega. Zahodno in vzhodno od njih sta bila najdena tudi grobova 45 in 47. Na severnem delu, kjer je bila gomila najbolj poškodovana z novodobnimi posegi, je bil odkrit še žgani grob 49. H gomili 3 pa sodi najverjetneje tudi žgani grob 65. Gomila 1 je bila delno raziskana, nadaljuje se še pod današnjo stavbo Kazine. Na severni in južni strani je bila poškodovana z recentno utrditvijo za izkop dovoza v garažno hišo, ohranili so se le del prodnatega jedra, nekaj zemljenega nasutja gomile in centralni grob 50 (sl. 3; 5). H gomili 1

Sl. 6: Ljubljana – Kongresni trg. Tloris centralnega groba 50 gomile 1 s kompletom keramičnih posod. SE = stratigrafska enota; PN = posebna najdba.

Fig. 6: Ljubljana – Kongresni trg. Layout of the central grave 50 in the tumulus 1 with set of ceramic vessels. SE = SU; PN = special find.

verjetno sodita, glede na lego in oddaljenost od centralnega groba, tudi žgani grob 22 in skeletni grob 25. Na prostoru domnevne gomile 5 je bila odkrita večja jama (sl. 3: G/T 5). Zasuta je bila z več plastmi s prazgodovinskimi, rimskodobnimi in srednjeveškimi najdbami. Na dnu se je ohranila večja koncentracija prodnikov, žganine ter nekaj zelo bogatih keramičnih starejšezelznodobnih najdb, zato domnevamo, da je šlo za zelo poškodovano prazgodovinsko gomilo.¹⁹

V osrednjem delu so bili odkriti trije žgani grobovi (71, 73, 75), v bližini pa grob 72, ki odstopa s posebno pravokotno grobno konstrukcijo, zgrajeno iz apnenčevih oblic velikosti do 25 cm. Menimo, da gre za ostanek poškodovane gomile, ki jo označujemo s številko 7. Na vrhu je bil odkrit še močno poškodovan grob 78.

¹⁹ Daticijo v starejšo železno dobo nakazuje tudi radiokarbonska datacija kosti iz te gomile (sl. 16: R_Date Kongresni trg, G/T 5).

Na osrednjem in jugovzhodnem območju Kongresnega trga sta bila v sektorju 1 in 3a v rimskih plasteh odkrita dva plana žgana grobova oz. žari, ki sta bila premeščena/poškodovana že v rimskem času (sl. 2: SEK1, SEK3a; sl. 4: SEK3a).

Na tem grobišču so bili poleg žarnih odkriti tudi trije skeletni grobovi iz zgodnje železne dobe (grobvi 25, 29 in 32; sl. 5–13). Grob 25 je ležal v neposredni bližini gomile 1 (sl. 3; 5). Glede na obliko in ohranjenost prodnatega jedra gomile predpostavljamo, da je pripadal tej gomili. Skeletni grob 25 in žgani grob 22 je od gomile ločil recentni betonski obod, zgrajen za potrebe vhoda v garažno hišo (sl. 5). Skeletna grobova 29 in 32 pa sta bila odkrita v neposredni bližini obodnega jarka gomile 6 (sl. 3). Ležala sta vzporedno drug ob drugem, z glavama v smeri proti jugu (sl. 10). Vsi trije skeletni grobovi so imeli ovalno oblikovane grobne jame, pri grobu 25 in 29 ni bilo ostankov grobnih konstrukcij. Odstopa grob 32, pri katerem je bila grobna jama obdana s prodniki (sl. 10; 12).

Vsi trije grobovi so bili v zgornjem delu uničeni z rimskodobnimi ali novodobnimi posegi.

Pridatki v skeletnih grobovih s Kongresnega trga

Ob glavi skeleta v grobu 25, ki je ležal v neposredni bližini gomile 1, je bila posoda s kratkim lijakastim vratom (*sl.* 5: PN6279; 9), kakršne s Kongresnega trga, z Dvorišča SAZU in Novega trga v Ljubljani ne poznamo. Po oblikovanosti ji je še najbolj sorodna posoda iz groba 272 z Dvorišča SAZU, pri kateri ustje sicer ni ohranjeno.²⁰ Nekoliko bolj izvihan rob ustja in bolj napet prehod ramen v trup imajo posode iz svetolucijske skupine, ki sodijo že v stopnjo Sv. Lucija Ib, saj se pojavljajo skupaj z železnim obročastim nakitom, bronasto večglavo iglo s trombastim zaključkom, lahko pa so tudi malo poznejše.²¹ Podobno oblikovane so tudi posode iz Est.²² Vzporednice bi lahko iskali tudi v situlah, kot jih na primer poznamo iz centralnega groba gomile I s Kapiteljske njive v Novem mestu²³ ali iz Brega/Frôga.²⁴ Po klasifikaciji situl S. Tecco Hvala so ji oblikovno najbližje situle tipa Ib2.²⁵ Na osnovi teh primerjav za posodo bi skeletni grob 25 lahko opredelili na sam začetek železne dobe, v stopnjo Ljubljana II–IIIa/Podzemelj. Ta datacija kaže, da je bolj ali manj sočasen s sosednjim, centralnim grobom 50 v gomili 1 (*sl.* 5: Gr. 50; 6–8). V tem je bil najden komplet vsaj 14 posod – žara, okrašena z rebrom s prstnim odtisom, ob njej sta bili postavljeni dve skledi na nogi. Severozahodno od žare je stal velik pitos, prav tako okrašen z rebrom s prstnimi odtisi, ob njem pa še situla ter stojalo skupaj s skodelico s presegajočim ročajem. Tik ob robu izkopanega območja so bili najdeni odlomki še ene situle. Na severnem delu grobne jame sta bila situla skupaj s skledo na nogi ter stojalo s skodelico s presegajočim ročajem (*sl.* 6–7). V žari so bili poleg sežganih kosti še vaška vozlasta fibula, železni zapestnici,²⁶ bronast obroček, bronasta glavica

(igle?), trikotni bronast obesek in železen nož (*sl.* 7–8).²⁷ Za datacijo tega groba je najzgovornejša vaška vozlasta fibula oz. dvoankasta ločna fibula tipa 5a po Gabrovcu.²⁸ Fibula ima železno jedro, na loku pa sedem polnih bronastih vozlov, zalitih z bronom, zato pripada varianti 1, njihov pojav je datiran že v stopnjo Podzemelj 1. Potemtakem sodi grob 50 na konec stopnje Podzemelj 1 oz. v prva desetletja 8. st. pr. n. št.²⁹

Skeletni grob 29, najden vzhodno od obodnega jarka gomile 6 (*sl.* 2–3), je bil na zahodni strani poškodovan z rimskim jarkom (*sl.* 10: SE9147). V neposredni bližini leve noge okostja je bil v jarku najden odlomek bronastega lasnega obročka, okrašenega s tremi vodoravnimi vrezi (*sl.* 10: PN6314; 14: 3). Glede na lego in globino se zdi najverjetneje, da je iz rimskega jarka. Povsem enak, a bolj ohranjen lasni obroček s presegajočimi konci je bil prav tako najden v rimskem jarku (*sl.* 10: PN6300; *sl.* 14: 1). Gre za tip lasnega obročastega nakita z vrezi, ki se je v dolenski in svetolucijski halštatski skupini pojavil v stopnji Stična oz. Sv. Lucija Ic. Najbližje primerjave zanj najdemo na Rojah pri Orlah, v žarnem grobu 8.³⁰ Obročka sta bila del noše mladenke iz gomile 48 v Stični.³¹ Iz lege obročkov ob glavi se da sklepati, da gre za primatek, ki je krasil lase oz. pričesko. Enako velja za obročke iz novomeških grobov s Kapiteljske njive.³² Najdemo jih tudi na Magdalenski gori – na Prelogah v bogatem moškem grobu z dvogrebenasto čelado, v situlskem stilu okrašeno pasno spono in drugimi prestižnimi pridatki, datiranimi v stopnjo certoških fibul 2.³³ Na Mostu na Soči so prisotni v grobovih stopnje Sv. Lucija Ic2, na primer v grobu 1594 skupaj s trortasto fibulo in nizko dolgonožno masivno ločno fibulo.³⁴ Obročki iz žganih grobov v Bitnjah pri Bohinju sodijo v stopnjo Sv. Lucija

²⁷ Grob 50 gomile 1 je bil delno predstavljen na razstavi »Emona. Mesto v imperiju« (Županek 2014b, 15). Leto zatem ga je objavil Dragan Božič, vendar tudi v tej publikaciji ni predstavljen v celoti (Božič 2015, 57–58); za shematičen prikaz kompleta keramičnih posod brez žare glej tudi Škvor Jernejčič 2017a, 95–96, sl. 88.

²⁸ Gabrovec 1970, 27–28, 34, 40, karta VIII.

²⁹ Škvor Jernejčič 2017b, 131–133, sl. 9: varianta 1.

³⁰ Puš 1984, t. 3: 8; Tecco Hvala 2017b, t. 5: 1.

³¹ Grob 36/gomila 48 v Stični: Gabrovec *et al.* 2006, 42–43, t. 27: 2–3; za datacijo groba glej Gabrovec 2010, 40, sl. 21; Teržan 2010, 287.

³² Križ 1997, 42–43, t. 10: 1,4; 2013, 92, t. 16: 5.

³³ Tecco Hvala *et al.* 2004, 35–36, t. 25: 19; Dular 2003, 136, sl. 83: 9; Tecco Hvala 2012, 115, 352–353, sl. 134.

³⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, t. 150: C3; 203: C2-3; 207: A10; 234: A5; 249: D6.

²⁰ Puš 1982, t. 5: 4.

²¹ Teržan, Trampuž 1973, t. 2: 4; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, t. 1: F2; 18: I5; 111: F5; 174: C; Dular 1982, 95–96, sl. 7: 10.

²² Capuis, Chieco Bianchi 2006, t. 4: 8; Dular 1982, 138–139, sl. 25: 2.

²³ Teržan 2014, sl. 2: 2.

²⁴ Tomedi 2002, t. 17: 10.

²⁵ Tecco Hvala 2014b, 329, sl. 2: 11.

²⁶ Morda gre za ostanke ene spiralne zapestnice.

Sl. 7: Ljubljana – Kongresni trg. Pogled na centralni grob 50 gomile 1 in pridatki iz groba.

Fig. 7: Ljubljana – Kongresni trg. View on the central grave 50 in the tumulus 1 and its grave goods.

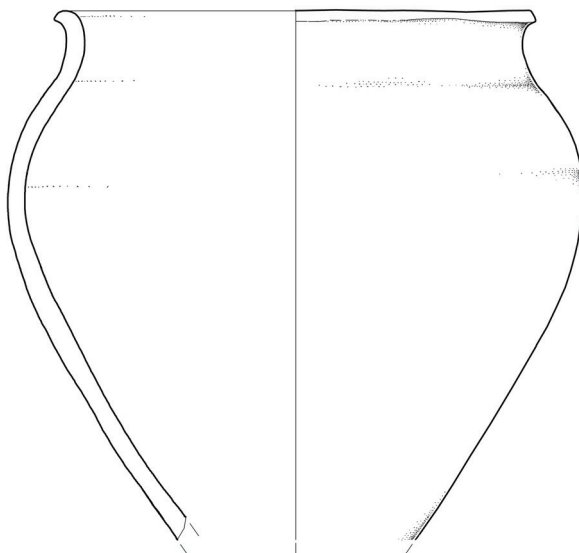

Sl. 8: Ljubljana – Kongresni trg. Fotografski in rentgenski posnetek vaške vozlaste fibule iz groba 50 gomile 1. M. = 1:2.
Fig. 8: Ljubljana – Kongresni trg. Photo and X-ray image of the Vače type knobbed fibula from the grave 50 in the tumulus 1. Scale = 1:2.

→

Sl. 9: Ljubljana – Kongresni trg. Pogled proti severozahodu na skeletni grob 25 ter risba in fotografija pridane keramične posode (M. = 1:3).

Fig. 9: Ljubljana – Kongresni trg. View towards northwest on the inhumation grave 25, drawing and photo of the ceramic vessel (Scale = 1:3).

1

Ila, kar pomeni, da se je tovrsten nakit ohranil še v začetku mladohalštatskega obdobja.³⁵ Na Notranjskem so bili najdeni v Tržišču.³⁶ Datacija tovrstnih lasnih obročkov od stopnje Stična naprej torej kaže, da so mlajši od skeletnega groba 29, ki je bil radiokarbonsko datiran v prvo polovico 8. st. pr. n. št. (sl. 16: R_Date Kongresni trg, Gr. 29; 17), in najverjetneje ne gre za pridatek tega groba.

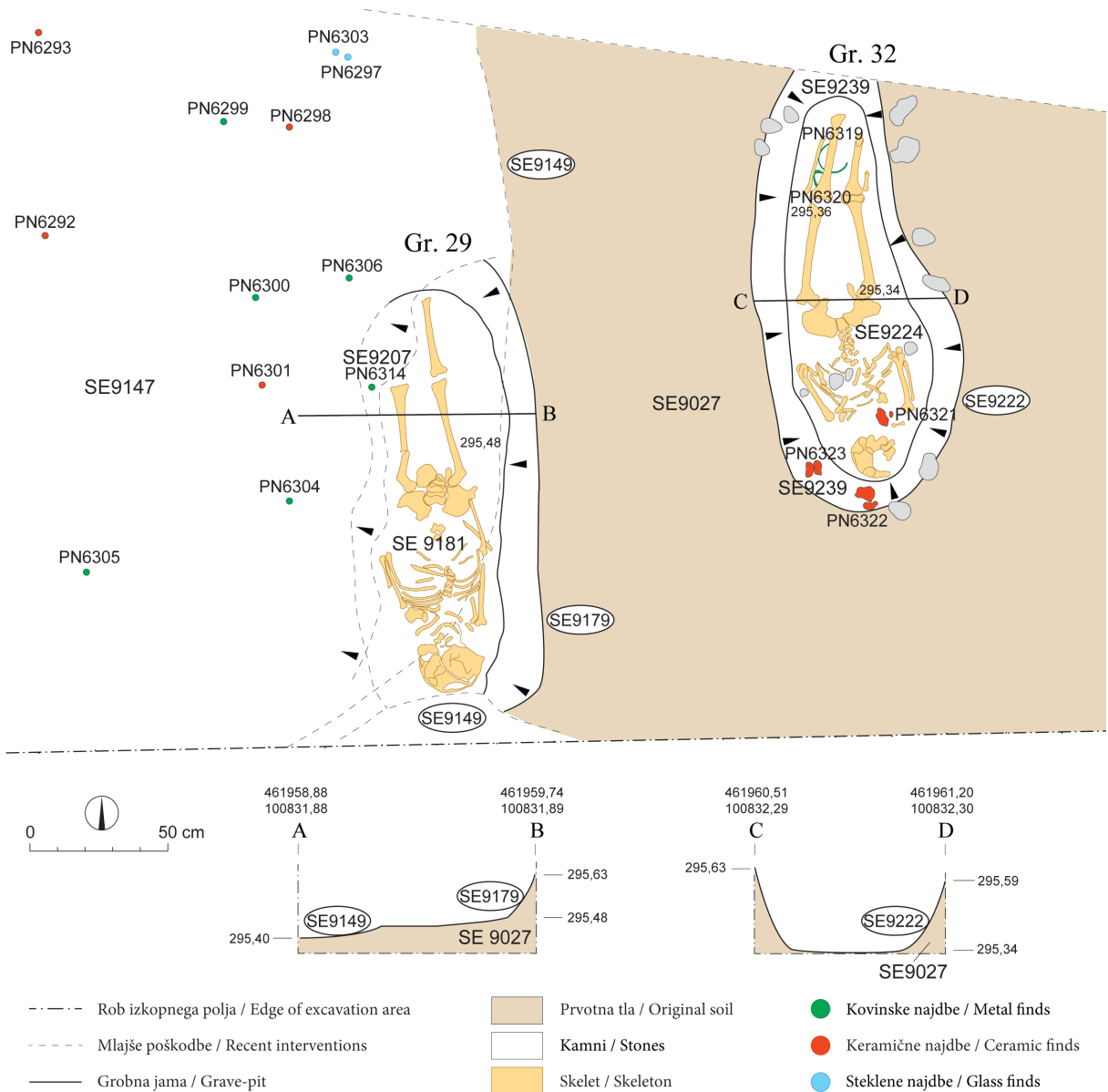
Med prazgodovinskimi najdbami iz rimskega jarka, ki je poškodoval grob 29, je tudi dvokraki bronast obesek (sl. 10: PN6306; 14: 4). Podobne obeske, sicer z večjo luknjico, najdemo še na drugih gorenjskih najdiščih, na primer na Vrtničniku pri Tupaličah.³⁷ Odtis dvokrakega obeska ima na

³⁵ Gabrovec 1974, 292, 294, t. 6: 8; 7: 10.

³⁶ Guštin 1979, t. 24: 20–22.

³⁷ Vojaković 2008, 152, 166, sl. 9.

Sl. 10: Ljubljana – Kongresni trg. Skeletna grobova 29 in 32 ter rimski jarek (SE 9147) v tlorisu in prerezu A–B in C–D (prim. sl. 2 in 3). SE = stratigrafska enota; SE v elipsi = interfacija; PN = posebna najdba. Koordinatni sistem D48/GK. Fig. 10: Ljubljana – Kongresni trg. Ground plan of inhumation graves 29 and 32 together with the roman ditch (SU 9147) and cross sections A–B and C–D (cf. Figs. 2 and 3). SE = stratigraphic unit (SU); encircled SE = interface; PN = special find. Coordinate system D48/GK.

spodnji strani tudi glinena utež z bližnjega grobišča Vrtničnjak nad Tupaličami.³⁸ Dvokraki obesek je krasil dvoankasto bronasto fibulo iz Vile Prah v Kranju.³⁹ V paru s trikotnimi obeski, pripetimi na verižico, jih najdemo med najdbami brez podatkov

o grobnih celotah iz Stične.⁴⁰ Nekoliko bolj podolgovati dvokraki bronasti obeski so znani iz groba 1229 na Mostu na Soči.⁴¹ Po en sam obesek je bil pridan tudi v tamkajšnja grobova 735 in 790.⁴²

³⁸ Gabrovec *et al.* 2006, t. 148: 25; 176: 142.

³⁹ Vojaković 2008, 166–167, sl. 8, t. 4: 3.

⁴⁰ Gabrovec 1960b, t. 1: 1; Škvor Jernejčič 2017b, sl. 7–8, t. 1: 3.

⁴¹ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, t. 118: 10.

⁴² Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 145, t. 73: B7; Marchesetti 1893, 129, t. 24: 24.

Sl. 11: Ljubljana – Kongresni trg. Pogled na skeletni grob 29 (prim. sl. 10).

Fig. 11: Ljubljana – Kongresni trg. View on the inhumation grave 29 (cf. Fig. 10).

→

Sl. 12: Ljubljana – Kongresni trg. Pogled na skeletni grob 32 (prim. sl. 10) in detajl z bronasto zapestnico in ovratnico pod levo nogo.

Fig. 12: Ljubljana – Kongresni trg. View on the inhumation grave 32 (cf. Fig. 10) and detailed view with the position of bronze bracelet and torques beneath the left foot.

Na ročaju ključa iz Trichiana visi večji trikotni obesek, z njega pa šest verižic, na vsaki od njih je par dvokrakih obeskov.⁴³ Zelo podoben obesek s prav tako šestimi verižicami in dvokrakimi obeski je bil najden na najdišču Broje/Frojach pri Rožeku/Rosegg na avstrijskem Koroškem.⁴⁴ Trikotni obeski s šestimi verižicami so znani s Starega gradu pri Uncu in nekropole Verona-Oppeano, Le Franchine, iz groba 1.⁴⁵ Ta najdba z grobišča Oppeano v Benečiji je še posebej zanimiva, saj so bili tam poleg žganih grobov najdeni tudi redki skeletni grobovi, tako kot na Kongresnem trgu.⁴⁶ Omenimo še pet dvokrakih bronastih obeskov, ki so viseli z obročkov na dvozankasti ločni fibuli iz Mengša, groba na Zadružniški cesti.⁴⁷ Ti sicer niso uliti kot prej omenjeni obeski, temveč so oblikovani iz bronaste žice. Gre za enega najstarejših grobov s tovrstnimi obeski glede na tip dvozankaste bronaste fibule (tip 1c po Gabrovcu), ki sodi že v konec 9. oz. v prvo polovico 8. st. pr. n. št.⁴⁸ Omeniti je treba, da je bila ta dvozankasta ločna fibula z obročki in obeski

⁴³ Bonomi, Ruta Serafini 1994.

⁴⁴ Gleirscher 2014, sl. 2: 1; 3: 1; 9: 4.

⁴⁵ Gleirscher 2014, sl. 9: 5; prim. Salzani 1985, sl. 97.

⁴⁶ Glej v nadaljevanju. Salzani 1985, 73–74, sl. 91–92; 2018, 173, 178; Saracino, Guidi 2020, sl. 10.6: 2–3.

⁴⁷ Železnikar 1999, 61, kat. št. 30; gl. tu Škvor Jernejčič *et al.*, sl. 9.

⁴⁸ Gabrovec 1970, 24, karta IV; glej tu Škvor Jernejčič *et al.*

Sl. 13: Ljubljana – Kongresni trg. Pridatki skeletnega groba 32. 1–2 bron; 3 keramika. M. 1 = 1:2; 2 = 1:1; 3 = 1:3.
 Fig. 13: Ljubljana – Kongresni trg. Grave goods from the inhumation grave 31. 1–2 bronze; 3 pottery. Scale 1 = 1:2; 2 = 1:1; 3 = 1:3.

najdena v skeletnem grobu. Zelo sorodni, vendar tipološko nekoliko drugačni, so obeski na ročaju velikih bronastih situl iz nekropole Este (Casa di Ricovero in Villa Benvenuti).⁴⁹ Ti estenski primerki so zelo podobni poznobronastodobnim obeskom iz Bavarske, Češke, Švice in Srbije,⁵⁰ najdemo pa jih tudi v ljubljanskem grobu 319 z Dvorišča SAZU.⁵¹ Dvokraki bronasti obeski so torej krasili fibule, ključe ali celo situle od konca 9. do 7. st. pr. n. št. V ta čas sodi torej tudi dvokraki obesek s Kongresnega trga v Ljubljani. V povezavi z dvokrakim bronastim obeskom omenimo še majhen bronast obroček, prav tako iz zasutja rimskega jarka, ki je poškodoval grob 29 (*sl. 10: PN6305; 14: 5*). Obroček je morda del verižice, na kateri je bil obešen dvokraki obesek.

Med starejšeželeznodobnimi najdbami iz rimskega jarka so še glineno vretence, odlomki dveh skled in stekleni jagodi (*sl. 10: PN6292, PN6297, PN6293, PN6301; 14: 6–10*). Jagodi sta na treh straneh okrašeni s koncentričnimi krogi, inkrustacija ni ohranjena.⁵² Večja jagoda je rjave barve, med luknjico in krogi je okrašena še s tremi pikicami na vsaki strani. Manjša jagoda je modre barve. Steklene jagode so bile na Dvorišču SAZU dokaj redek pridelek v grobovih.⁵³ Jagodi s Kongresnega trga lahko po barvi in okrasu primerjamo z jagodo, najdeno v grobu 36 v Šmihelu, ki ga Mitja Guštin uvršča v stopnjo Notranjska IIB.⁵⁴ Po tipologiji Clausa Dobiata sodijo te najdbe med jagode s koncentričnimi krogi in okrasom pikic (*Perlen mit konzentrischen Ringen und Punktverzierung*).⁵⁵ Pogoste so predvsem v japodskem prostoru, največ jih je namreč na najdiščih v Liki, posamezne so znane z Libne na Dolenjskem in iz Benečije. Dodamo jim lahko še nove najdbe iz novomeških gomil – Kapiteljske njive, grobov IX/92 in XXII/1.⁵⁶ Jagoda iz Kandije

je brez grobne celote in ni okrašena s pikicami.⁵⁷ Podobne jagode s pikicami ali brez njih in s cikcakastim okrasom okrog luknjice so bile najdene tudi na drugih italijanskih najdiščih (Bologna, Verucchio) od poznega 8. do 6. st. pr. n. št.⁵⁸ Izvor tovrstnih jagod še ni pojasnjen,⁵⁹ zagotovo pa je poveden podatek, da sodi jagoda iz žganega groba iz Šmihela – Pod Kaculjem med najstarejše. V grobu so bile namreč tudi dve enozankasti železni fibuli in očalasta fibula tipa Križna gora, kar pomeni, da sodi grob v stopnjo Notranjska II (pozno 9.–8. st. pr. n. št.).⁶⁰ Železna enozankasta ločna fibula in očalasta fibula tipa Križna gora sta bili skupaj tudi v grobu 36 s Križne gore, datiranjem v stopnjo Križna gora Ib/Notranjska IIB, kar ustreza stopnji Podzemelj 1 na Dolenjskem in v Beli krajini, absolutno kronološko pa v drugo polovico 9. st. pr. n. št.⁶¹ Radiokarbonske datacije iz Trnovega pri Ilirski Bistrici kažejo, da so se železne enozankaste ločne fibule na Notranjskem ohranile do sredine 8. st. pr. n. št.⁶²

V neposredni bližini groba 29 je bil vzporedno ob njem najden skeletni grob 32 (*sl. 3; 10*). Ob glavi in pod prsnim košem so ležali različni odlomki iste posode (*sl. 10: PN6321–PN6323; 13: 3*).⁶³ Na podlagi tega sklepamo, da je bila posoda najprej razbita, posamezni odlomki pridani v grob, šele nato so vanj pokopali pokojnico. Pod njeno levo nogo je bilo tudi več odlomkov namerno uvite votle zapestnice iz bronaste pločevine, okrašene z iztolčenimi buncicami, in gladka bronasta ovratnica (*sl. 10: PN6319–PN6320; 12; 13: 1–2*). Prav take zapestnice najdemo na Notranjskem, v grobovih v Šmihelu – Pod Kaculjem.⁶⁴ Omembe vreden je podatek, da je bila takšna bronasta zapestnica v tamkajšnjem grobu 36, iz katerega izvira tudi steklena jagoda s koncentričnimi krogi. Oba šmihelska primerka bronastih zapestnic sta

⁴⁹ Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, t. 204: 1; Capuis, Chieco Bianchi 2006, t. 188: 1.

⁵⁰ Gleirscher 2014, 83–85, sl. 4: 3–5, 7, 9, s citirano literaturo. Glej tudi Rychner 1979, t. 98: 1, 21; Schumacher-Matthäus 1985, t. 54: 8; Wels-Weyrauch 1991, 80–81, 83, t. 27: 656–670; Rychner-Faraggi 1993, sl. 3; 78; t. 80: 17–20; Kossack 1995, sl. 49: 2.

⁵¹ Puš 1978, 51–52, sl. 7; 1982, 138, t. 27: 6; Škvor Jernejčič 2014a, 147, sl. 4.144: 3.

⁵² O sestavi okrasnih niti na jagodah gl. Koch 2011, 74–75.

⁵³ Škvor Jernejčič 2014a, 149–152.

⁵⁴ Guštin 1979, t. 42: 16; 68: 57; Dobiat 1987, t. 1: 16.

⁵⁵ Dobiat 1987, 15, 18, 90, karta 9; tudi Kompolje-Perlen (Koch 2011, 74–75 in tam citirana literatura).

⁵⁶ Križ, Turk 2003, 102, kat. št. 107; Križ *et al.* 2009, 256, sl. 5.2: 33.

⁵⁷ Knez 1986, t. 43: 15.

⁵⁸ Koch 2011, 74, sl. 23: 8; 42 s primarno literaturo.

⁵⁹ Koch 2011, 75.

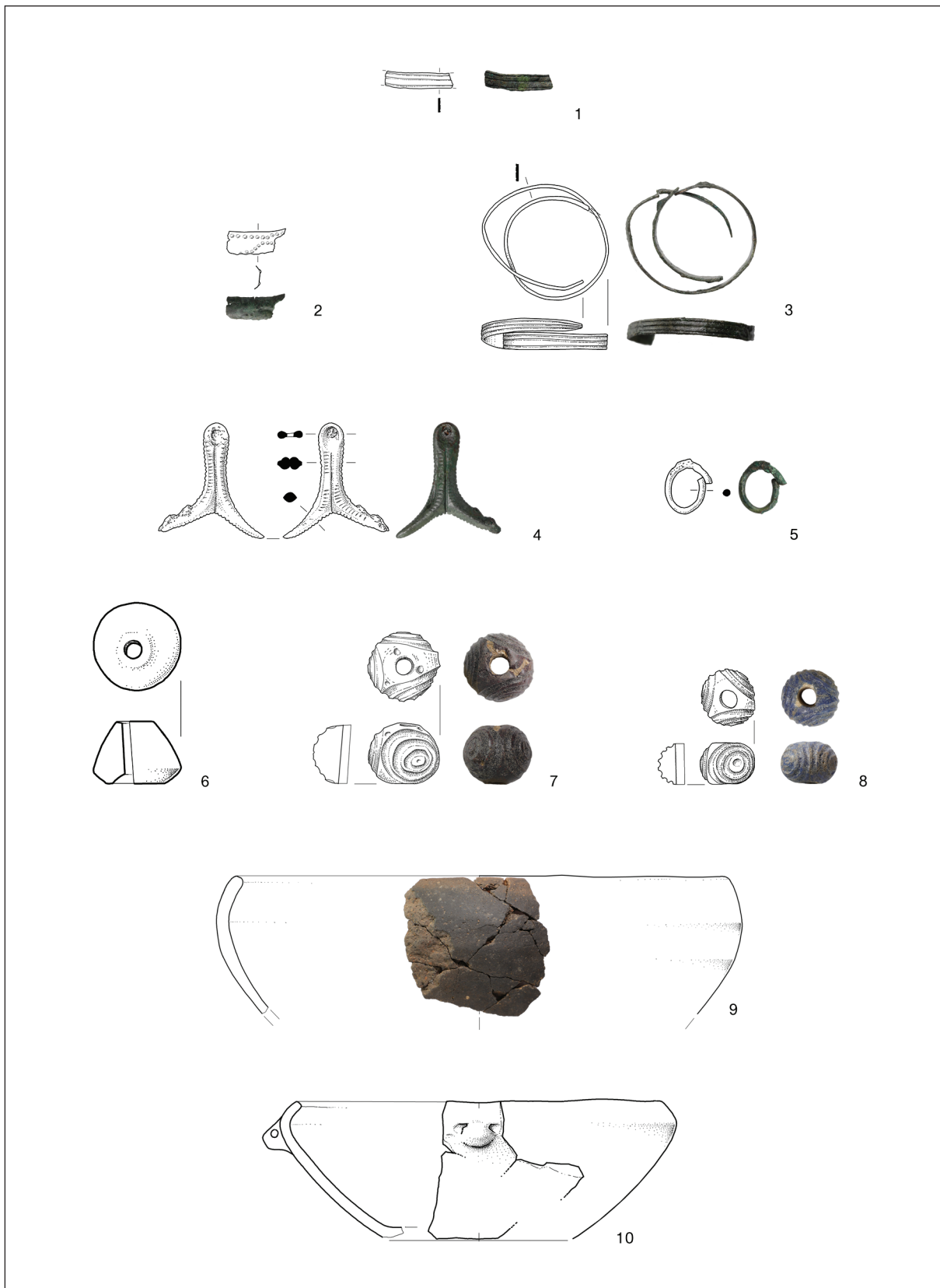
⁶⁰ Guštin 1973, 470–471, sl. 2: 5; 1979, t. 42: 10, 11, 17; za očalaste fibule tipa Križna gora glej Pabst 2012, 57–59, sl. 3: 4, karta 14.

⁶¹ Urleb 1974, 32, t. 8: 1; Bavdek, Urleb 2014a, 526–527, sl. 32.3: 2, 3; 32.4; Teržan, Črešnar 2014b, 707; glej tudi Škvor Jernejčič 2017a, 91–92, sl. 87 in tam citirano literaturo.

⁶² Bavdek, Urleb 2014b, sl. 33.3: 1–2; 33.4; Teržan, Črešnar 2014b, 707.

⁶³ Dva odlomka, ki bi lahko po fakturi pripadala isti posodi, sta bila najdena v rimskem jarku SE 9147 (*sl. 10: PN6298*; glej *Katalog*).

⁶⁴ Guštin 1973, 471, sl. 2: 19, t. 7: 5; 1979, 39, t. 41: 6; 42: 13.

Sl. 14: Ljubljana – Kongresni trg. Predmeti iz starejše železne dobe, najdeni v rimskem jarku (SE 9147 – prim. sl. 10). 1–5 bron; 6,9–10 keramika; 7–8 steklo. M. 1–8 = 1:2; 9–10 = 1:3.

Fig. 14: Ljubljana – Kongresni trg. Finds from the Early Iron Age, discovered in the Roman ditch (SU 9147 – cf. Fig. 10). 1–5 bronze; 6,9–10 pottery; 7–8 glass. Scale 1–8 = 1:2; 9–10 = 1:3.

bila pridatek v žganih grobovih, čeprav je s tega grobišča znanih nekaj skeletnih grobov.⁶⁵ Guštin je zapestnice iz bronaste pločevine, okrašene z iztolčenimi bunčicami, datiral v stopnjo Notranjska IIc, ki je sočasna s stopnjo Ljubljana IIIa/Podzemelj 2. Take zapestnice so bile odkrite tudi v estenskih grobovih.⁶⁶ Primer zapestnice iz keramične situle, okrašene z žeblički v Estah, kaže na sočasnost z zapestnicami iz Šmihela in Ljubljane. Posebej zanimiv je primer iz Est – Ville Benvenuti, kjer se je ohranilo koščeno notranje jedro, odeto z obeh strani z bronasto pločevino.⁶⁷ Enako je bila izdelana podobna zapestnica z Mosta na Soči, vendar zaradi slabe ohranjenosti ni razvidno, ali je bila okrašena z iztolčenimi bunčicami.⁶⁸

Ob bronasti zapestnici iz groba 32 na Kongresnem trgu je ležala tudi bronasta ovratnica okroglega preseka in spiralno uvitimi konci (*sl. 13: 1*). Gladke bronaste ovratnice najdemo na bližnjem grobišču Dvorišču SAZU, in sicer že v grobovih iz pozne bronaste dobe.⁶⁹ Zelo podobna ovratnici iz skeletnega groba 32 s Kongresnega trga, tudi po velikosti, je ovratnica iz groba 214 na Dvorišču SAZU, ki sodi v stopnjo Ljubljana IIIa.⁷⁰ Nekoliko večja je bronasta ovratnica iz žganega groba 2, odkritega leta 1944 med gradnjo zaklonišč na Kongresnem trgu (*sl. 3: 2-1944*).⁷¹ Radiokarbonska datacija kosti iz groba 32 s Kongresnega trga v čas 790–761 Cal BC ($2\sigma - 95.4\%$) (*sl. 16: R_Date Kongresni trg, Gr. 32; 17*) priča, da je bila oseba pokopana v prvi polovici 8. st. pr. n. št., temu pritrjujejo tudi pridatki.

KRONOLOŠKI ORIS LJUBLJANSKIH GROBIŠČ IZ ZGODNJE ŽELEZNE DOBE

Za lažje razumevanje in umestitev treh skeletnih grobov 25, 29 in 32 ter žganega centralnega groba 50 iz gomile 1 s Kongresnega trga na kratko po-

⁶⁵ Guštin 1979, 16–17.

⁶⁶ Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 72, t. 22: 23, 25, 27; Capuis, Chieco Bianchi 2006, t. 185: 76.

⁶⁷ Capuis, Chieco Bianchi 2006, t. 6: 4.

⁶⁸ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, t. 257: C11.

⁶⁹ Stare 1954; Puš 1971; 1982; Škvor Jernejčič 2018a, 172–179; 2018b, 543–544; Škvor Jernejčič, Vojaković 2020, 152.

⁷⁰ Puš 1971, t. 40: 7.

⁷¹ Stare 1954, 113, t. 69: 2; Škvor Jernejčič 2014a, 148, t. 164: 6.

dajamo kronološki oris ljubljanskega grobišča na Dvorišču SAZU, predvsem stopenj Ljubljana II in IIIa. Grobišče na Dvorišču SAZU v Ljubljani je namreč že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja imelo ključno vlogo pri vzpostavitvi kronološke sheme pozne bronaste in zgodnje železne dobe za prostor osrednje Slovenije. Gre za eno redkih grobišč s kontinuiteto uporabe že od začetka mlajše bronaste dobe (Bd D) z neprekinjenim prehodom v starejšo železno dobo (Ha B3). Reprezentativni vzorec več kot 300 žganih grobov in datacijsko občutljivih grobnih pridatkov z Dvorišča SAZU je bil Gabrovcu osnova za relativno kronologijo ljubljanskega grobišča in ljubljanske skupine. V zadnjem desetletju so se pri pojmovanju začetka železne dobe na Slovenskem, tudi v gorenjsko-ljubljanski skupini, pojavile številne nove ugotovitve v relativni in tudi absolutni kronologiji. Na kratko jih podajamo v nadaljevanju.

Kronološke študije Staneta Gabrovca so še danes ključnega pomena. Na ljubljanskem grobišču je

BC	Ljubljana - Dvorišče SAZU		Zahodni Ha / West Ha
1300	Gabrovec 1973	Škvor Jernejčič 2014a	
		Ljubljana Ia 1	Bd D
1200	Grobovi / Graves 2, 277, 278, 282	Ljubljana Ia 2	Ha A
1100			
1050			
1000			
950	Ljubljana Ia	Ljubljana Ib	Ha B1
900			Ha B2
850	Ljubljana Ib		
800		Ljubljana II	Ha B3
750	Ljubljana IIa	Ljubljana IIIa	Ha C0
700	Ljubljana IIb/ Podzemelj 1	Ljubljana IIIb	Ha C1
650	Ljubljana IIIa/ Podzemelj 2		
600	Ljubljana IIIb/ Stična 1	Ljubljana IV	Ha C2

Sl. 15: Kronološka tabela faz na grobišču Dvorišče SAZU v Ljubljani vzporejane s stopnjami srednjeevropske kronologije. Fig. 15: Chronological table of phases from the cemetery Dvorišče SAZU in Ljubljana and their correlation with phases according to the Central European chronology.

ločil šest faz in jih vzporedil s stopnjami Ha B1–C2 (v smislu Müller-Karpeja in Kossacka) (*sl.* 15).⁷² Poznobronastodobni stopnji Ljubljana Ia in Ib, kot jih je opredelil Gabrovec, sta bili dopolnjeni, saj se je izkazalo, da sodijo najstarejši žgani grobovi že na sam začetek mlajše bronaste dobe (Bd D).⁷³ Po Gabrovcu pomeni stopnja Ljubljana IIa/Ha B3, absolutno datirana v prvo polovico 8. st. pr. n. št., izrazit prehod med pozno bronasto in zgodnjo železno dobo. Začetek železne dobe je enačil s stopnjo Ljubljana IIb/Ha B3/Podzemelj 1, absolutno kronološko pa jo je datiral v 750–700 pr. n. št.⁷⁴ Gabrovčeva kronološka shema ljubljanske skupine je bila predmet nadaljnjih študij in vrednotenij.⁷⁵ Tehtne so ugotovitve Bibe Teržan, da bi morali pojav železnega obročastega nakita, ki sodi po Gabrovcu v stopnjo Ljubljana IIb, pomakniti na prehod stopenj Ljubljana I/II.⁷⁶ Tudi stopnja Ljubljana IIb je bila po njenem mnenju datirana prenizko, saj ne more biti omejena le na čas druge polovice 8. st. pr. n. št.⁷⁷ Ključna je tudi ugotovitev, da se tako opazna retardacija v uporabi železa med Ljubljano in Notranjsko ne zdi verjetna.⁷⁸ Na tem mestu želimo na kratko opisati dopolnitve Gabrovčeve kronološke sheme, ki so rezultat ponovne analize gradiva z Dvorišča SAZU skupaj z rezultati raziskav na Kongresnem trgu, tako v relativnem kot absolutnem kronološkem smislu.

Začetek železne dobe – stopnja Ljubljana II

Stopnji Ljubljana IIa in IIb je Gabrovec razmejil na osnovi kombinacijske tabele grobnih pridatkov.⁷⁹ Meja med obema stopnjama pomeni torej po njegovem mnenju le kronološko ločnico. Po našem mnenju pa so pridatki, značilni za stopnji Ljubljana IIa in IIb, sočasni in moramo v ločnici prepoznati razmejitve med pridatki moške in ženske noše iste stopnje.⁸⁰ Na podlagi analize pridatkov z ljubljanskega grobišča Dvorišče SAZU

lahko rečemo, da so pendant moškimi grobovom z bronastimi iglami s strešasto in iglami s stožčasto glavico ženski grobovi s prvim železnim nakitom, kot so železne zapestnice, ovratnice in dvozankaste ločne fibule (tipa 2a/3b po Gabrovcu).⁸¹ Tako bronaste igle kot železni nakit se pojavijo na samem začetku železne dobe, to je v stopnji Ljubljana II/Podzemelj 1, v sredini oz. drugi polovici 9. st. pr. n. št. V pojavu igel s strešasto oziroma stožčasto glavico v stopnji Ljubljana II tako ne moremo več videti končne faze KŽG,⁸² temveč začetek starejše železne dobe. V ta čas sodi tudi pojav železnega obročastega nakita – zapestnic in ovratnic ter železnih ločnih fibul, značilnih za t. i. železni horizont. Začetek železnega horizonta je absolutno datiran v sredino oz. drugo polovico 9. st. pr. n. št.⁸³ Na sočasnost igel s strešasto oziroma stožčasto glavico in železnega obročastega nakita ter najstarejših tipov dvozankastih ločnih fibul na jugovzhodnoalpskem prostoru kažejo nove radiokarbonske datacije. Datirani vzorci iz grobov z iglami s stožčasto glavico, železnimi ovratnicami rombičnega preseka in železnimi dvozankastimi fibulami z Zidance pri Podnanosu, s Križne gore pri Ložu, iz Miklavža na Dravskem polju in z Dvorišča SAZU v Ljubljani kažejo, da se tovrstni nakit pojavi sočasno, in sicer v drugi polovici 9. st. pr. n. št.⁸⁴

V tej zvezi je pomemben skeletni grob 9/5 z Dobrave pri Dobrniču.⁸⁵ Gre za edini skeletni grob s tovrstnim nakitom in enega starejših skeletnih grobov pod gomilo na Dolenjskem, ki pomenijo nov način pokopa s pojavom na samem začetku starejše železne dobe. V grobu so bili bronasta igla s strešasto glavico tipa Porto Sant'Elpidio, železni obročast nakit, zanka železne fibule in odlomek

⁸¹ Za igle s strešasto oziroma stožčasto glavico glej Škvor Jernejčič 2014c in tam citirano literaturo; za železne ovratnice in železne dvozankaste ločne fibule (tipa 2a/3b) glej Gabrovec 1970, 24, karta V–VI; Teržan 1995b, 140–142, sl. 20; Škvor Jernejčič 2017a, 192–193.

⁸² Gabrovec 1973, 355.

⁸³ Teržan, Črešnar 2014b, 706–713, sl. 37.

⁸⁴ Za posamezne radiokarbonske datacije glej Bratina 2014, sl. 34.5; Bavdek, Urleb 2014a, sl. 32.2; Črešnar, Murko 2014, sl. 10.9; Škvor Jernejčič 2014b, sl. 22.1.9; 22.1.11. Pri tem kaže opozoriti, da je datacija z Zidance (Beta-212827) nekoliko previsoka, domnevno zaradi "učinka starega lesa" (Teržan, Črešnar 2014b, 706), datacija z Dvorišča SAZU (KIA-39663) pa prenizka, kar nakazuje prevelika vsebnost ogljika in visoka vrednost $\delta^{13}C$ (Škvor Jernejčič 2014b, 374, 384–385, sl. 22.1.12; 22.1.26).

⁸⁵ Parzinger 1988–1989, st 13: 1–7; Škvor Jernejčič 2014c, sl. 9.

⁷² Gabrovec 1973; 1976; 1983, 63–70.

⁷³ Škvor Jernejčič 2014a, 196–219; 2018a; 2019; 2021.

⁷⁴ Gabrovec 1973, 343, tab. 2.

⁷⁵ Npr. Teržan 1987; Parzinger 1988, 24–27; Teržan 1992; Belardelli *et al.* 1990, 159–168, 200–224; Teržan 1995a; Torbrügge 1992, 578–587; Pare 1998.

⁷⁶ Teržan 1987, 8.

⁷⁷ Teržan 1990, 63.

⁷⁸ Za pojav železnih predmetov v Ljubljani že v pozni bronasti dobi glej Škvor Jernejčič, Vojaković 2020.

⁷⁹ Gabrovec 1973, razpr. 1.

⁸⁰ Škvor Jernejčič 2014b, 366; 2014c, 144, 147–148, sl. 9.

železnega noža.⁸⁶ Iglo s stožčasto glavico tipa Vadena najdemo v kombinaciji z železno ločno fibulo tudi na grobišču v Brežcu pri Škocjanu v grobu 85.⁸⁷ Sicer pa se igle s strešasto oziroma stožčasto glavico in železen nakit ne pojavljajo skupaj v grobovih. Kot omenjeno, je prvi razlog ta, da sodijo prve k moški, drugi pa k ženski opravi. Poleg tega je treba poudariti, da se igle s strešasto oziroma stožčasto glavico tudi sicer izredno redko pojavijo v kombinaciji z drugimi kovinskimi pridatki, na primer britvami, orožjem in konjsko opremo, železni pridatki pa so povsem izjemni.⁸⁸ Za datacijo pojava tovrstnega nakita je ključen skeletni grob C1 z najdišča Porto Sant'Elpidio v pokrajini Marke v Italiji, po katerem je tip igel tudi dobil ime.⁸⁹ V grobu so bili poleg igle s strešasto glavico še igla z vazasto glavico, bronasta fibula, polmesečasta britev tipa Grotta Gramiccia⁹⁰ in dolg železen nož. Fabiana Macerola je ta tip igel datirala v fazo 3, ki je sočasna s fazo Primo Ferro 2A (morda že konec Primo Ferro 1B) in je absolutno kronološko datirana od 850/825 pr. n. št. dalje.⁹¹

Povedno pa je tudi dejstvo, da so bile igle s strešasto oziroma stožčasto glavico kot del moške noše razširjene na prostoru Caput Adriae, medtem ko je bil ženski nakit železnega horizonta v uporabi na jugovzhodnoalpskem prostoru, pojav prvih železnih dvozankastih fibul pa povezujemo z vplivi z vzhoda. Na podlagi razprostranjenosti teh tipov lahko rečemo, da gre za dva različna fenomena, prvi je povezan z jadranskim prostorom, drugi pa s podonavsko-balkanskim prostorom. To se še posebej dobro kaže na grobišču Dvorišče SAZU, kjer sta ti dve skupini moških grobov z iglami s strešasto oziroma stožčasto glavico in ženskih grobov z železnim nakitom fizično povsem

ločeni.⁹² Grobovi z iglami s strešastimi oziroma stožčastimi glavnicami se koncentrirajo na vzhodnem delu grobišča, železen obročast nakit in/ali železne dvozankaste fibule pa skoraj izključno na zahodnem delu grobišča. Še več, v dvojnih grobovih 39 in 40, kjer so bili moškimi pridane igle s strešasto glavico, je k ženski noši sodil bronast nakit, kar kaže na močno tradicijo KŽG.⁹³ Prav tako je treba opozoriti, da skupine oziroma rodbine, ki so svojce pokopavale na vzhodnem delu grobišča, v zgodnji železni dobi v času stopnje Ljubljana IIIa povsem zamrejo oz. opustijo pokopavanje na tem prostoru.⁹⁴ Meja med skupinami grobov z novimi tipi igel (s strešasto in stožčasto glavico) in skupinami grobov z novim železnim nakitom verjetno ni kronološka, kot je menil Gabrovec, ampak kaže na različne interesne sfere oz. vplivna območja posameznih skupnosti oz. skupin.

Predlagamo torej, da se Gabrovčevi stopnji Ljubljana IIa in IIb združita v enotno stopnjo Ljubljana II, ki je sočasna s stopnjo Podzemelj 1. Tej sledi stopnja Ljubljana IIIa, ki jo enačimo s stopnjo Podzemelj 2 (*sl.* 15). Ločevanje med stopnjama Ljubljana II in IIIa je mogoče predvsem na podlagi pojavljanja igel in fibul z Dvorišča SAZU. V stopnji Ljubljana IIIa se pojavijo mlajši tipi dvozankastih fibul (npr. tipa 1a po Gabrovcu), vaške vozlaste fibule variante 2 in 3, v moški noši pa so nove bronaste večglave igle s trombastim zaključkom, železnemu obročastemu nakitu se pridružijo bronaste zapestnice in ovratnice.⁹⁵ Tudi stopnji Podzemelj 1 in 2, kot jih je opredelil Gabrovec, potrebujeta dopolnitev.⁹⁶

Absolutna kronologija ljubljanskih grobišč

Relativno kronološko shemo zgodnje železne dobe gorenjsko-ljubljanske skupine dopolnjujemo z izsledki novih radiokarbonskih analiz. Na vzorcih iz Ljubljane z Dvorišča SAZU, s Kongresnega trga in Tribune je bila opravljena vrsta radiokarbonskih datacij, na tem mestu nas zanimajo predvsem da-

⁸⁶ V objavi je odlomek železnega predmeta opredeljen kot rezilo noža (Parzinger 1988–1989, 555), ni pa izključeno, da gre za odlomek loka polmesečaste fibule vrste II, variante 5 (Pogačnik 2002, 33–34, sl. 15).

⁸⁷ Guštin 1973, 469.

⁸⁸ Škvor Jernejčič 2014c, tab. 1. K tabeli grobov z iglami s strešasto oziroma stožčasto glavico in orožjem velja dodati še žgani grob iz Ca'del ferro di Oppeano (Salzani 2018, 150–151, 166, t. 51: B).

⁸⁹ Carancini 1975, 273, t. 62: 2088; Bergonzi, Ritrecina 2009, 21, 22, 24.

⁹⁰ Bianco Peroni 1979, 123–136.

⁹¹ Macerola 2018, 413–414, sl. 3, t. 337: SPILL b T.7. Za absolutne datacije glej tudi Bergonzi, Ritrecina 2009, 10; za sinhronizacijo stopenj Ljubljana II in faze Primo Ferro 2A glej Škvor Jernejčič 2014c, 143–145, sl. 10.

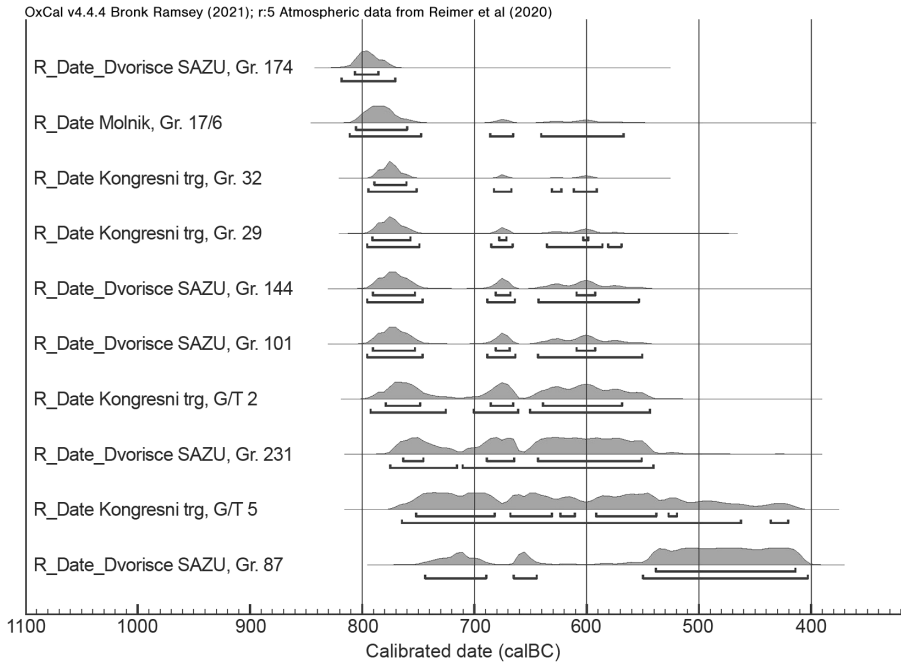
⁹² Škvor Jernejčič 2014a, sl. 6.25.

⁹³ Stare 1954, t. 34: 8–10; 35–37; 38: 1–6.

⁹⁴ Škvor Jernejčič 2018a, 181–182, sl. 11.

⁹⁵ Škvor Jernejčič 2014a, 220, sl. 6.23–6.24; 6.26.

⁹⁶ Na tem mestu kaže omeniti neobjavljeno diplomsko nalogo L. Gruškovnjaka. Opozoril je, da je stopnja Ljubljana IIIa verjetno vzporedna le z začetkom stopnje Podzemelj 2. Smotno se zdi njegovo ločevanje med grobovi "zgodnjega Podzemlja 2" in grobovi, ki sodijo v "mlajši del horizonta Podzemelj 2 in horizont Stična 1" (Gruškovnjak 2016, 25–59).

Sl. 16: Tabela radiokarbonskih datacij grobov t. i. železnega horizonta z najdišč Dvorišče SAZU in Kongresni trg v Ljubljani ter Molnik (po Škvor Jernejčič 2014b, sl. 22.1.10; 22.1.12–22.1.14; Tecco Hvala 2017c, tab. 1: Poz-90906; Patterson *et al.* 2021, Supplementray Information, 153).

Fig. 16: Table of radiocarbon dating results obtained from graves dating to the so-called 'iron horizon' from the sites Dvorišče SAZU and Kongresni trg in Ljubljana and Molnik (according to Škvor Jernejčič 2014b, Figs. 22.1.10; 22.1.12–22.1.14; Tecco Hvala 2017c, Tab. 1: Poz-90906; Patterson *et al.* 2021, Supplementray Information, 153).

tacije iz t. i. železnega horizonta (sl. 16).⁹⁷ V tabelo z radiokarbonskimi datacijami smo vključili tudi bogat grob 17/6 z Grmade na Molniku, saj je po sestavu posod zelo podoben sestavom iz grobov s Kongresnega trga.⁹⁸

Radiokarbonsko analiziranih je bilo pet vzorcev iz grobov z Dvorišča SAZU, ki so datirani v stopnjo Ljubljana II in IIIa, torej od 850/825 do 730/720 pr. n. št. Med starejše sodi datacija kosti iz žganega groba 174. Gre za grob starejšega moškega (*maturus*), ki je bil pokopan v grobnji jami brez žare. Med sežganimi kostmi je bila med drugim najdena igla s stožčasto glavico tipa Vadena, značilni pridatek v stopnji Ljubljana II.⁹⁹ Grob je datiran na prehod iz 9. v 8. st. pr. n. št., 821–769 Cal BC ($2\sigma - 95,4\%$). Problematična je datacija žganega groba 101 z nakitom železnega horizonta med 769–747 Cal BC ($2\sigma - 95,4\%$), saj

se zdi prenzika, na kar opozarja prevelika vsebnost ogljika in visoka vrednost $\delta^{13}C$.¹⁰⁰ V grobu je bil namreč kantaros, kakršen je bil najden v naselbini Tribuna v Ljubljani v ruševinski plasti stavbe 12=13, ki je prekrila tlak iz III. gradbene faze.¹⁰¹ Rezultat datacije dveh tramov predelnih sten te stavbe iz III. gradbene faze pa kaže na razpon celotnega 9. st. pr. n. št.¹⁰²

Nove so datacije žganega groba 144 z Dvorišča SAZU in dveh skeletnih grobov (29 in 32) s Kongresnega trga, ki so tako rekoč sočasne (sl. 16–17). Vsi trije grobovi sodijo v prvo polovico 8. st. pr. n. št. Grob 144 z Dvorišča SAZU smo po pridatkih, med katerimi so bile železni zapestnici, železna ovratnica z rombičnim presekom in bronasta fibula z listastim lokom (sl. 18), datirali že

⁹⁷ Škvor Jernejčič 2014b, 370–385; Vojaković 2014, 398–408; glej tu Vojaković, sl. 2.

⁹⁸ Tecco Hvala 2017b, 52–55, t. 24–28; Škvor Jernejčič 2017a, 94–104, sl. 88; za rezultat radiokarbonske analize glej Tecco Hvala 2017c, 225–226, tab. 1–2.

⁹⁹ Škvor Jernejčič 2014b, 370–372, sl. 22.1.9; 22.1.10.

¹⁰⁰ Preveliko vsebnost ogljika in visoko vrednost $\delta^{13}C$ je zaznati tudi pri nekaterih datiranih vzorcih iz Ljubljane (Škvor Jernejčič 2014b, 384–385, sl. 22.1.26; Škvor Jernejčič 2021, 137–138) in vzorcih z Molnika (Tecco Hvala 2017c, 225, tab. 1).

¹⁰¹ Vojaković 2014, sl. 22.3.14: 9; Škvor Jernejčič 2014b, sl. 22.1.11: 2.

¹⁰² Vojaković 2014, 399–401, sl. 22.3.10; 22.3.14: 9; 22.3.17–22.3.18.

v stopnjo Ljubljana II/ Podzemelj 1.¹⁰³ Sočasen je tudi grob 17/6 konjenika z Grmade na Molniku (sl. 16: R_Date Molnik, Gr. 17/6). Nekoliko mlajši se zdi centralni grob gomile 2 s Kongresnega trga, saj je bila kost prašiča (*Sus domesticus*) radiokarbonsko datirana v čas 796–750 BC Cal BC ($2\sigma - 95,4\%$) (sl. 16: R_Date Kongresni trg, G/T 2). V tem grobu s kompletom več kot desetih posod (trebušasta posoda, posoda s stožčastim vratom, situle, sklede, skleda na nogi, skodelica, stojalo)¹⁰⁴ sta bili med drugim železna vozlasta fibula tipa 2c po Gabrovcu¹⁰⁵ in bronasta večglava igla s trombastim zaključkom.¹⁰⁶ Sestav grobnih pridatkov kaže, da sta bila v gomili pokopana moški in ženska, in sicer na samem začetku stopnje Ljubljana IIIa. Bolj ali manj sočasen je tudi grob 231 z Dvorišča SAZU (sl. 16: R_Date Dvorisce SAZU, Gr. 231), v katerem je bil železen nakit (zapestnica in igla s spiralno uvito glavico), ki se je ohranil tudi v tej stopnji, ter bronasta ploščata zapestnica s presegačimi konci.¹⁰⁷ Med mlajše radiokarbonsko datirane grobove železnega horizonta z Dvorišča SAZU sodi grob 87, in sicer v zadnja desetletja 8. st. pr. n. št. (sl. 16: R_Date Dvorisce SAZU, Gr. 87).

Povzamemo lahko, da je začetek železne dobe oz. železni horizont v gorenjsko-ljubljanski skupini sočasen začetku železne dobe v drugih halštatskih skupinah v jugovzhodnih Alpah in ga moramo datirati v sredino oz. drugo polovico 9. st. pr. n. št., med 850 in 825 pr. n. št.¹⁰⁸ Konec železnega horizonta sodi v tretjo četrtino 8. st. pr. n. št. in je sočasen s koncem stopnje Podzemelj. Mejo med stopnjama Ljubljana II in IIIa lahko vidimo v prvih desetletjih 8. st. pr. n. št. (okrog leta 780 pr. n. št.).¹⁰⁹

¹⁰³ Škvor Jernejčič 2014a, 109–115, 220, 222, 226. Drugače Gabrovec in Guštin, ki sta datirala pojav fibul z listastim lokom v stopnjo Ljubljana IIb oz. Notranjska IIa (Gabrovec 1973, 351, razpr. 1, t. 12: 1; 1976, 591, sl. 3: 9; Guštin 1973, 469–471, karta 2).

¹⁰⁴ Škvor Jernejčič 2017a, 96, op. 136.

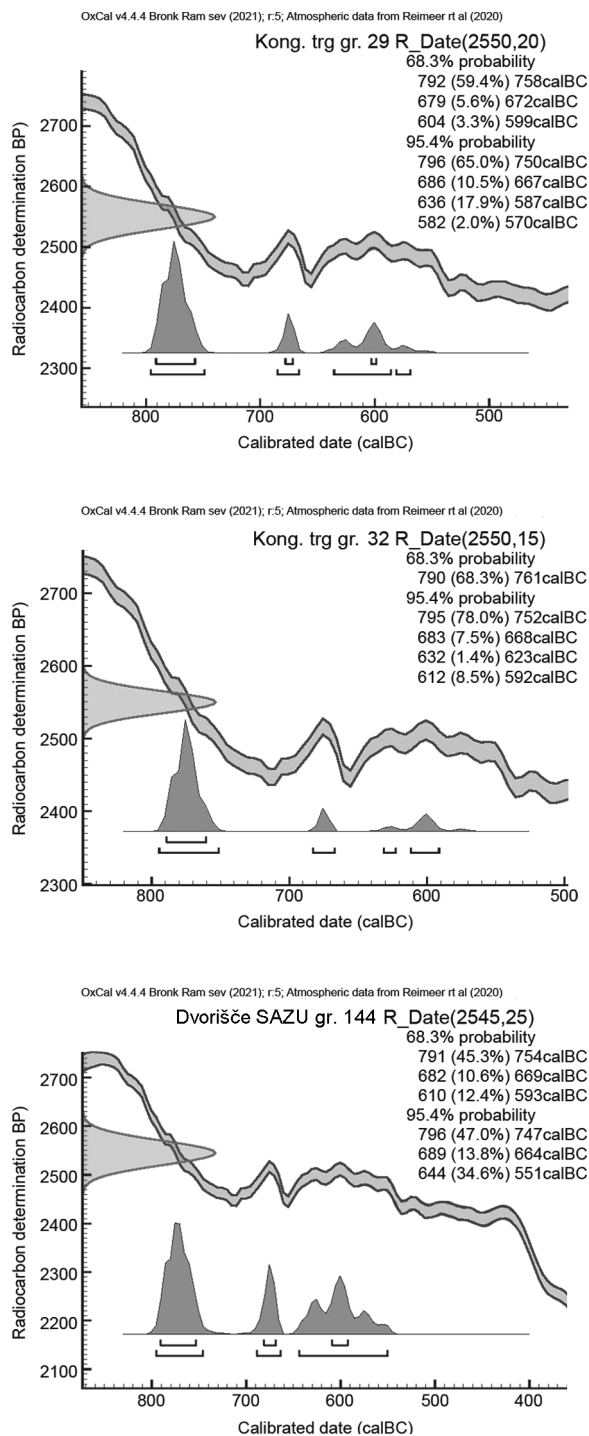
¹⁰⁵ Za fibulo s Kongresnega trga glej Vojakovič 2013, sl. 215; za železne vozlaste fibule tipa 2c glej Gabrovec 1970, 24, karta V; Teržan 1990, 213, karta 7A; 2009, 212; Škvor Jernejčič 2017a, 106–107, sl. 93–94.

¹⁰⁶ Za fibulo in iglo glej Vojakovič 2013, sl. 215.

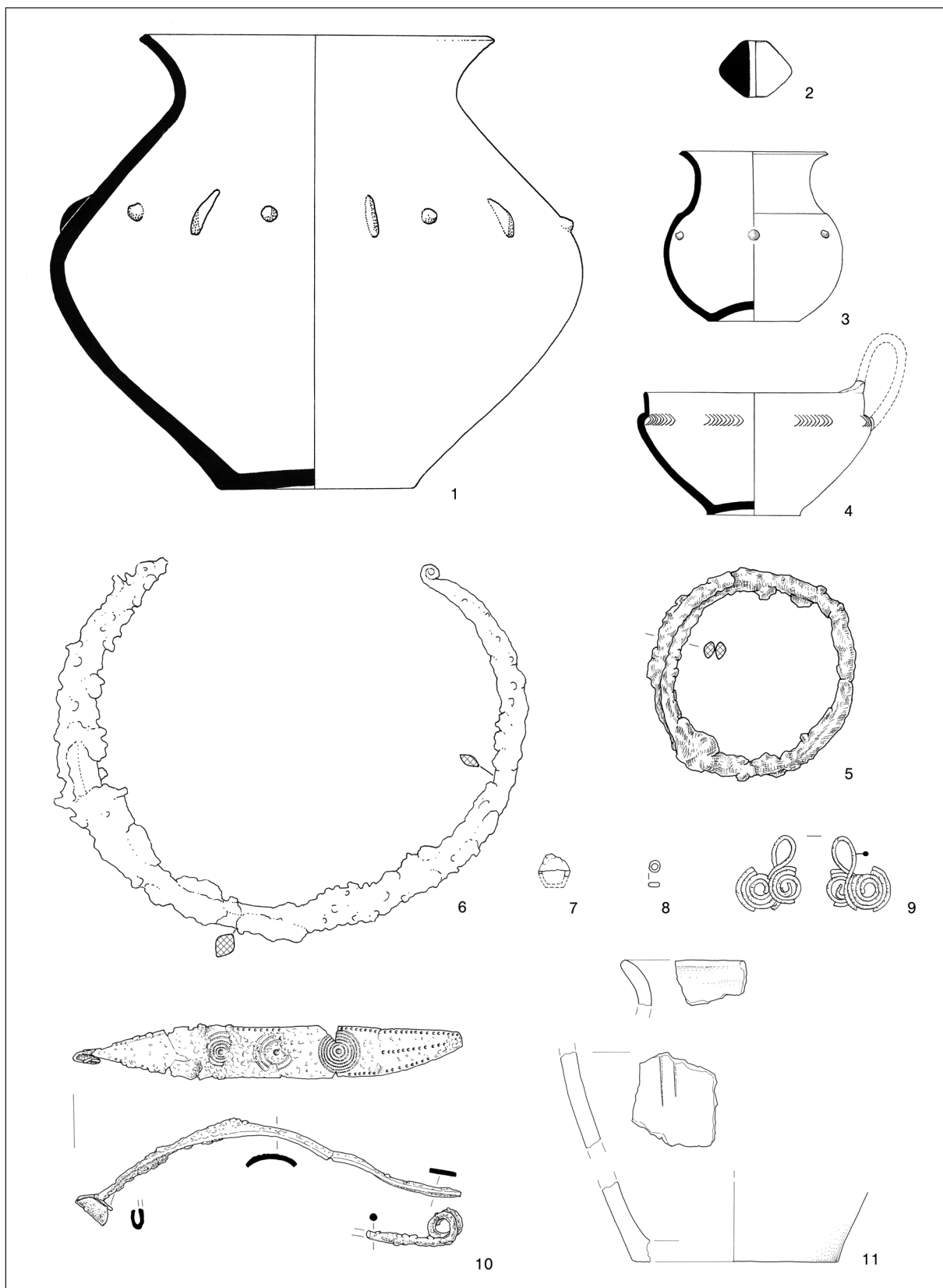
¹⁰⁷ Škvor Jernejčič 2014b, 374–372, sl. 22.1.13.

¹⁰⁸ Škvor Jernejčič 2014a, 220–226, sl. 6.23; Črešnar, Teržan 2014, 699–702, sl. 33–35.

¹⁰⁹ Podobno tudi C. Metzner-Nebelsick, ki postavlja mejo med Ha B3 in Ha C1a v čas 780 pr. n. št. (Metzner-Nebelsick 2017, sl. 2). Glej tudi Sperber 2017, 202.

Sl. 17: Rezultati radiokarbonskega datiranja vzorcev dveh nežganih kosti iz skeletnih grobov 29 (PSUAMS-3055) in 32 (PSUAMS-3092) s Kongresnega trga (po Patterson *et al.* 2021, Supplementary Information, 153) ter žgane kosti iz žarnega groba 144 (KIA47827) z Dvorišča SAZU v Ljubljani. Fig. 17: Results of the radiocarbon dating analysis conducted on bones from inhumation graves 29 (PSUAMS-3055) and 32 (PSUAMS-3092) discovered at Kongresni trg (according to Patterson *et al.* 2021, Supplementary Information, 153) as well as on the cremated bone from the grave 144 at Dvorišče SAZU (KIA47827) in Ljubljana.

Sl. 18: Ljubljana – Dvorišče SAZU. Pridatki iz žganega groba 144. 1–4,11 keramika; 5–6 železo; 7,9–10 bron; 8 steklo. M. 1,3–4,11 = 1:4; 2,5–10 = 1:2 (1–4, 7–9 po Puš 1971).

Fig. 18: Ljubljana – Dvorišče SAZU. Grave goods from the cremation grave 144. 1–4,11 pottery; 5–6 iron; 7,9–10 bronze; 8 glass. Scale 1,3–4,11 = 1:4; 2,5–10 = 1:2 (1–4, 7–9 according to Puš 1971).

ŽGANI IN SKELETNI GROBOVI V GORENJSKO-LJUBLJANSKI SKUPINI

V mlajši in pozni bronasti dobi je za ljubljansko skupino značilen žgani pokop.¹¹⁰ Znani so le redki popolni ali delni skeletni pokopi iz Dobove in z Obrežja.¹¹¹ Analiza bronastodobnih žganih grobov z Dvorišča SAZU v Ljubljani je pokazala, da so bile kljub splošni normi sežiga pokojnika na grmadi in pokopa sežganih kostnih ostankov v grobno jamo številne razlike v pogrebnih običajih.¹¹² V prvih fazah ljubljanskega grobišča (13.–11. st. pr. n. št.) je prevladoval pokop v žari. Število teh grobov je izredno majhno, kar daje slutiti, da je bil pokop v žari namenjen le peščici posameznikov v družbi. Ta vzorec je namreč zaznati tudi na drugih sočasnih grobiščih.¹¹³ Šele na prehodu iz 2. v 1. tisočletje pr. n. št. so se pri pogrebnih ritualih pojavile velike spremembe. Število grobov se je v Ljubljani in tudi na drugih grobiščih zelo povečalo.¹¹⁴ Na Dvorišču SAZU so se pojavili prvi grobovi brez žar. Zanimivo je, da so bili grobovi, pri katerih so bili sežgani posmrtni ostanki položeni neposredno v grobno jamo, locirani samo na vzhodnem delu grobišča, na prostoru posameznih skupin.¹¹⁵ Če sledimo domnevi, da predstavljajo te skupine grobov na ljubljanskem grobišču skupnosti razširjenih družin,¹¹⁶ lahko rečemo, da so se te med seboj razlikovale tudi po tem, kakšnih pogrebnih običajev so bili deležni njihovi svojci.

V starejši železni dobi je v Ljubljani število grobov znova zraslo, ohranil se je žgani pokop. Na Dvorišču SAZU so bili skoraj brez izjeme vsi grobovi spet žarni, podobna slika se kaže tudi na Kongresnem trgu. Zanimivo je, da na Kongresnem trgu niso začeli pokopavati na začetku železne dobe, torej v drugi polovici oz. na koncu 9. st. pr. n. št., temveč šele v 8. st. pr. n. št. Najstarejši železnodobni žarni grobovi z Dvorišča SAZU so namreč za nekaj generacij starejši. Planim žarnim grobovom (nekateri so bili pokriti s kamnito ploščo) so se v Ljubljani pridružili žarni grobovi

pod majhnimi gomilami s prodnatim jedrom in zemljenim plaščem. Gre za nov tip grobne arhitekture v gorenjsko-ljubljanski skupini, ki je bil prvokrat raziskan prav na Kongresnem trgu. Domnevamo, da so bile podobne manjše gomile odkrite tudi na Dvorišču SAZU, vendar iz terenske dokumentacije Puševih izkopavanj ne moremo rekonstruirati tlorisov gomil.¹¹⁷ Skromni ostanki prav takih gomil so bili najdeni tudi na Novem trgu in Čopovi ulici v Ljubljani.¹¹⁸

Manjše zemljene gomile, po konstrukciji sicer drugačne od gomil v Ljubljani, so se na Dolenjskem pojavile že v pozni bronasti dobi (Ha B). Omeniti je treba gomilo I s Hriba v Metliki, kjer so bile odkrite manjše zemljene gomile, ki so prekrivale žgane grobove, datirane v stopnjo Ha B. V II. fazi, sicer še v času stopnje Ljubljana I (po Gabrovcu), verjetno v 9. st. pr. n. št., sta sledila prvo nasutje in s tem nastanek večje gomile, ki je prekrila starejše grobove. V nasutje pa so bili sčasoma vkopani posamezni grobovi.¹¹⁹ Podobna slika se kaže tudi na Budinjaku na Gorjancih. To gomilno grobišče, ki je ključno za razumevanje prehoda bronaste v železno dobo, še ni celovito publicirano.¹²⁰ Prav raziskave na Budinjaku so namreč pokazale, da moramo pojav inhumacije pod gomilo verjetno datirati že v 10. st. pr. n. št.¹²¹ Sicer pa je bil v 10. in 9. st. pr. n. št. še vedno v prevladi žgani način pokopa.

Šele na samem začetku železne dobe, v formativni fazi dolenjske halštatske skupine, so se zgodile velike spremembe v pogrebnem ritualu in načinu pokopa. Gabrovec je prav na podlagi razprostranjenosti skeletnega pokopa pod gomilo prostorsko zamejil dolenjsko halštatsko skupino.¹²² Med starejše sodijo skeletni grobovi iz Velikega Nerajca pri Dragatušu v Beli krajini.¹²³ Sočasni so tudi prvi skeletni grobovi iz Dolenjske, na primer že omenjeni skeletni grob 9/5 pod gomilo z Dobrave pri Dobrniču. Ni dvoma, da je bil proces družbenih sprememb na prehodu iz kulture žarnih grobišč v zgodnjo železno dobo zelo kompleksen, kar se kaže tudi v novih pogrebnih običajih in načinu

¹¹⁰ Gabrovec 1983, 69–70.

¹¹¹ Dobova: grobovi 97, 98, 202, 305a in 354a (Stare 1975, 14, 25, 29–30, 32, 34–35), Obrežje: grobova 253/2 in 317 (Mason 2003, 202; Mason, Kramberger 2023, 494, 520, 792–793, 844–845).

¹¹² Škvor Jernejčič, Vinazza 2016; Škvor Jernejčič 2018a; Škvor Jernejčič, Vojaković 2020.

¹¹³ Škvor Jernejčič 2021, 134–139, sl. 17–19.

¹¹⁴ Teržan 1999, 111.

¹¹⁵ Škvor Jernejčič 2018a, 166–168, sl. 1.

¹¹⁶ Škvor Jernejčič 2018a, 164, 171, sl. 10–11.

¹¹⁷ Škvor Jernejčič 2014a, 219, 235, 237, 246, 248, sl. 6.34; 7.3; 13.49.

¹¹⁸ Gruškovnjak *et al.* 2018, 227, 242–243.

¹¹⁹ Grahek 2004, 119–122, 162; sl. 13–14; 2014, 519.

¹²⁰ Škoberne 1999; 2004; Škoberne, Bugar 2017.

¹²¹ Škoberne, Bugar 2017, 76–81, sl. 7.4–7.6, t. 1; Teržan 2020, 371.

¹²² Gabrovec 1964–1965, 27–28, 43; 1966, pril. 1; 1987, 85–89; 1999, 178.

¹²³ Spitzer 1973; Dular 2003, 208–217; Škvor Jernejčič 2011.

pokopavanja v dolenski halštatski skupini.¹²⁴ To ne nazadnje nakazuje sočasnost planih žganih grobov ter žganih in skeletnih grobov pod gomilo konec 9. in v 8. st. pr. n. št. Čeprav je bil za dolensko halštatsko skupino tipičen skeletni pokop v gomili, je bil ponekod, na primer na Magdalenski gori, delež žganih grobov v celotnem halštatskem času znaten.¹²⁵ Zanimiva je primerjava z gomilnim grobiščem na Molniku, mejni postojanki dolenske halštatske skupine, kjer so gomilni grobovi iz starejšega halštatskega obdobja vsi žgani in se je šele v mladohalštatskem času poleg žganega pokopa pod gomilo pojavila tudi inhumacija.¹²⁶

Gorenjsko-ljubljanska skupina pa je v nasprotju z dolensko skupino v starejši železni dobi ohranila žgani pokop in so bili skeletni grobovi izredno redki.¹²⁷ Najbližje primerjave trem skeletnim grobovom s Kongresnega trga najdemo na Rojah pri Orlah, v grobu 9, kjer so pod tremi večjimi kamnitimi ploščami odkrili skelet 15-letne deklice, na njenih spodnjih okončinah pa je bila žara s sežganimi ostanki otroka, starega 7–14 let.¹²⁸ Ta dvojni grob je sicer nekoliko mlajši od skeletnih grobov s Kongresnega trga. Opozoriti kaže tudi na žgani grob 8 z Roj pri Orlah, ki je ležal tik ob dvojnem grobu 9. V žari sta bila najdena bronasta lasna obročka z vodoravnimi vrezi, kakršne najdemo prav na Kongresnem trgu.¹²⁹ Največ skeletnih grobov je iz Gorenjsko-ljubljanske skupine znanih iz Mengša.¹³⁰ Glede na pridatke iz planega skeletnega groba z Zadružniške ulice v Mengšu se zdi, da se je tak način pokopavanja pojavil že na začetku železne dobe. V grobu je bila najdena že omenjena bronasta dvozankasta ločna fibula s petimi obročki in dvokrakimi obeski, ki sodi v čas poznega 9. oziroma začetek 8. st. pr. n. št.¹³¹ V starejše halštatsko obdobje sodijo tudi skeletni grobovi z Zadružniške ulice 11–21.¹³² Poudariti je treba, da so bili v teh grobovih najdeni le ženski

pridatki, kot so zapetnice, obročki in dvozankasta ločna fibula. Prav tako je zanimiv zapis Stareta, da je bila v grobu 4 pokopana ženska mlajših let.¹³³ Na lokaciji Zavrti 6 najden skeletni grob pa je mlajši, sodi v stopnjo Stična in kaže, da se je tak način pokopa ohranil še v 7. st. pr. n. št.¹³⁴ V okviru gorenjsko-ljubljanske skupine moramo omeniti še tri skeletne grobove pod gomilo iz Bitenj pri Kranju, katerih datacija ni zanesljiva, saj se najdbe niso ohranile.¹³⁵ Trije zgodnježeleznodobni skeletni grobovi s Kongresnega trga so torej poleg omenjenih mengeških grobov za zdaj v okviru gorenjsko-ljubljanske skupine posebni.¹³⁶

Vsi preostali skeletni grobovi iz Gorenjske so mlajši in sodijo v mladohalštatsko obdobje. Novejše raziskave v Mengšu (Zavrti 4 in 6) so razkrile skeletni grob ženske, ki je bil tudi radiokarbonsko datiran.¹³⁷ En sam plan skeletni grob je bil najden na sicer žganem grobišču na Bledu – Pristavi.¹³⁸ Skeletni grob je bil prav tako najden pri cerkvi sv. Marjete na Gradišču nad Lukovico.¹³⁹ Na isti lokaciji so bili pozneje odkriti trije mladohalštatski skeletni grobovi in celo ostanki konja, domnevno gre za pokope pod gomilo.¹⁴⁰ V ta čas sodijo še skeletni grobovi, najdeni na Trnjavi – Gusin griču in v Kompoljah – Kopi 2.¹⁴¹ Gabrovec je v teh skeletnih grobovih prepoznal vpliv dolenske halštatske skupine¹⁴² s tipičnim skeletnim pokopom pod gomilo. Z območja dolenske halštatske skupine poznamo tudi nekatere plane skeletne gobove, na primer z Budinjaka.¹⁴³

¹³³ Glej tu Škvor Jernejčič *et al.*, sl. 8.

¹³⁴ Glej tu Škvor Jernejčič *et al.*, sl. 1: 6–8; 3: 4.

¹³⁵ Gabrovec 1960a, 13; 1960b, 14; Valič 1975, 174; 1982, 14.

¹³⁶ Na Dvorišču SAZU so bili odkriti skeletni grobovi, ki sodijo v poznoantično in zgodnesrednjeveško obdobje (Korošec 1951). Med izkopavanji prazgodovinske žgane nekropole je Ivan Puš odkril še nekaj skeletnih grobov, ki niso bili objavljeni (Škvor Jernejčič 2014a, 14, sl. 3.12). Kosti in najdbe so založene, tako da radiokarbonske analize, s katerimi bi preverili starost skeletov, niso mogoče.

¹³⁷ Glej tu Škvor Jernejčič *et al.*, sl. 4–5; 6: 3–7; 7.

¹³⁸ Bitenc 1987; glej tu Bitenc, t. 5: 4.

¹³⁹ Gabrovec 1965, 101, t. 12: 1–5.

¹⁴⁰ Sagadin 1994–1995, 148; 2004, 42–43.

¹⁴¹ Gabrovec 1965, 101, t. 11: 4–6; glej tu Zupan, Fabec, Laharnar.

¹⁴² Gabrovec 1965, 109–110.

¹⁴³ Škoberne 1999, 21, 29, 34, sl. 6: tip 10. Plani skeletni pokop se je v začetku železne dobe verjetno pojavil tudi v Beli krajini (Škvor Jernejčič 2011). Plani skeletni grobovi iz mladohalštatskega obdobja so znani tudi s podzemeljskih grobišč (Grahek, Kovač 2020). Za plane skeletne nekropole dolenske skupine, ki sodijo v mlajše halštatsko obdobje, glej Draksler 2007, 149–152, sl. 45.

¹²⁴ Teržan 2020, 370.

¹²⁵ Tecco Hvala 2012, 50–79, sl. 12B.

¹²⁶ Škvor Jernejčič 2017a; Tecco Hvala 2017d, 115–118, sl. 95–96.

¹²⁷ Gabrovec 1999, 180–181; Škvor Jernejčič 2017b, 141–142.

¹²⁸ Puš 1984, 146, sl. 7–8, t. 4: 1–2; Tecco Hvala 2017d, 30–31, sl. 18, t. 6A.

¹²⁹ Puš 1984, t. 3: 1; Tecco Hvala 2017b, t. 5: 1.

¹³⁰ Gabrovec 1965, 98–100, t. 3: 3–9; 6: 2–4; Štibernik 2006, 102; glej tu Škvor Jernejčič *et al.*

¹³¹ Železnikar 1999, 61, kat. št. 30; glej tu Škvor Jernejčič *et al.*

¹³² Gabrovec 1965, 98, t. 3: 3–9; 6: 2–4.

Omenimo naj še tri skeletne grobove iz Bitenj v Bohinju. Dva sta bila brez pridatkov, tretji je imel horizontalno našlebljen bronast uhan.¹⁴⁴ Takšni uhani so značilni za stopnjo Sv. Lucija IIa, ohranijo pa se tudi v naslednji stopnji, kot kažejo denimo primerki iz bitenjske nekropole v Bohinju.¹⁴⁵ Bohinjski kot je v mladohalštatskem času spadal v vplivno območje svetolucijske skupine, kjer je bil v uporabi žgani pokop, tako kot na Gorenjskem. Posamezni skeletni grobovi so bili sicer odkriti tudi na Mostu na Soči.¹⁴⁶ Pozornost vzbuja delni skeletni pokop v kamniti skrinji, pod katero so bile po opisu Carla Marchesettija apnenčaste plošče. V skrinji so bile kosti spodnjih okončin, medenica in del hrbtenice,¹⁴⁷ nenavadno pa je tudi, da so bili ostanki spodnjega dela skeleta obrnjeni s kolena proti tlom. Glede na pridatke sodi pokop v mladohalštatski čas. Tudi v drugih dveh skeletnih grobovih, ki ju je izkopal Marchesetti, skeleta nista bila popolna, v enem je manjkala glava, v drugem so bile le lobanjske kosti (zatilje).

Pri obravnavi pogrebnega rituala gorenjsko-ljubljanske skupine se moramo ozreti še na koroško halštatsko skupino, kjer je bil v uporabi žgani pokop pod gomilo, plana grobišča pa so redka. Na najdišču Krnski grad/Karnburg naj bi bili najdeni celo plani skeletni grobovi.¹⁴⁸ Plan skeletni pokop je bil v starejši železni dobi razširjen na Notranjskem. Na grobiščih v Šmihelu in Trnovem pri Ilirski Bistrici so bili najdeni sicer redki skeletni pokopi,¹⁴⁹ na Križni gori pa je od vseh raziskanih grobov skoraj polovica skeletnih.¹⁵⁰ Pojavijo se že v najstarejši stopnji grobišča in se ohranijo vse do konca pokopavanja. Mehtilda Urleb je skeletne grobove povezala z vplivi iz zahodnobalkanskega prostora oz. predvsem z grobišči v Liki.¹⁵¹ Iz japonskega prostora so znane biritualne nekropole,

na grobiščih Kompolje, Prozor, Vranič in Klačnica je prevladoval skeletni pokop.¹⁵² Omeniti kaže tudi biritualna grobišča ob reki Uni (Mekota, Jezerine, Crkvina-Golubič, Ripač) in grobišče Ostrožac, od koder je znan skeletni pokop.¹⁵³

Posebno zanimanje vzbujajo skeletni grobovi iz 9.–8. st. pr. n. št. v Benečiji in Emiliji - Romanji, kjer je sicer značilen žgani pokop, tako kot v Posočju, na Notranjskem in Gorenjskem.¹⁵⁴ Skeletni grobovi se pojavljajo v naselbinah ali na njihovem robu, torej zunaj grobiščnih prostorov.¹⁵⁵ Sočasen s skeletnimi grobovi s Kongresnega trga je skeletni grob ženske iz naselbine Montagnana-Borgo S. Zeno, via Chisogno, ki je imela bronast obroček oziroma uhan.¹⁵⁶ Skeletni grobovi v naselbinah so znani tudi z najdišča Verona-Oppeano. V grobu na lokaciji Ex-Fornace je bil najden ženski skelet v iztegnjeni legi na hrbtu z rokami ob telesu, brez spodnjega dela nog, skupaj z grobnimi pridatki.¹⁵⁷ Omeniti kaže še skelet moškega, odkrit v veliki odpadni jami, ki je sicer mlajši (konec 6./začetek 5. st. pr. n. št.). Ležal je na trebuhu, enako kot skelet v grobu 32 s Kongresnega trga v Ljubljani.¹⁵⁸ Na lokaciji Montara je bil v jami (SE 73) najden nepopoln skelet moškega, datiran v 7. oz. na začetek 6. st. pr. n. št. V drugi jami (SE 72) v neposredni bližini jame s človeškim skeletom so bili ostanki dveh psov in kosti goveda.¹⁵⁹

Z grobišč Verone, kjer prevladuje žgani pokop, so prav tako znani redki skeletni grobovi. Med starejše sodi skeletni grob odrasle ženske z lokacije Via Da Vinci, radiokarbonsko datiran v 9. st. pr. n. št.¹⁶⁰ Gre za enega najstarejših grobov na sicer žgani plani nekropoli, grob 31 pa predstavlja edini skeletni pokop. Federica Gonzato je mnenja, da bi lahko šlo za žrtvovano osebo ob vzpostavitvi

¹⁴⁴ Gabrovec 1974, 290, 293, t. 7: 4.

¹⁴⁵ Teržan, Trampuž 1973, 428–429; Gabrovec 1974, t. 2: 9; 8: 1.

¹⁴⁶ Marchesetti 1893, 97, 133; Urleb 1974, 18; Gabrovec 1974, 300; Svobljšak, Žbona Trkman 1985, 87; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 363; Dular, Tecco Hvala 2018, 128–129.

¹⁴⁷ Marchesetti navaja pri opisu groba le spodnje okončine in medenico, drugje pa piše, da so bili v grobu še deli hrbtenice oz. vretenc (Marchesetti 1893, 97, 133).

¹⁴⁸ Müller-Karpe 1951, 619; Modrijan 1957, sl 18: 10; Pittioni 1954, 624–625; Teržan 1990, 184–185.

¹⁴⁹ Guštin 1979, 15–17; Gabrovec 1999, 180; Bavdek, Urleb 2014a, 537.

¹⁵⁰ Urleb 1974, 14–19; Guštin 1979, 17; Gabrovec 1999, 180.

¹⁵¹ Urleb 1974, 18–19.

¹⁵² Balen-Letunič 2004a, 228, 230; Gavranović, Ložnjak Dizdar 2021, 61–62, 74, sl. 3 in tam citirana literatura.

¹⁵³ Mulabdić 2011; Marić 1971; Raunig 1971; 1981; 1982.

¹⁵⁴ Za skeletne grobove iz 9. in 8. st. pr. n. št. glej Gamba, Voltolini 2018, 209 in tam citirano literaturo; Zamboni 2018, 215–216.

¹⁵⁵ Za skeletne pokope znotraj naselbin glej Guidi, Saracino 2010, tab. I.

¹⁵⁶ Bianchin Citton, De Min 1998, 399–400, sl. 247–248; Bianchin Citton *et al.* 2015, 465–466, sl. 4.

¹⁵⁷ Candelato *et al.* 2015, 518–520; Saracino, Guidi 2020, 159, sl. 10.6: 5.

¹⁵⁸ Saracino 2009, 66; Guidi, Saracino 2010, 48, tab. I; Candelato *et al.* 2015, 519; Saracino, Guidi 2020, 165, sl. 10.6: 6.

¹⁵⁹ Salzani 2008, 23, sl. 5–6; Saracino 2009, 66; Saracino, Guidi 2020, 161, sl. 10.6: 4.

¹⁶⁰ Gonzato 2018, 57–59, 96–100, 118, sl. 3.

nekropole. Skeletni grobovi so znani še z grobišč Le Franchine (grobova 42 in 70), Ponte Nuovo in Gazzo Veronese.¹⁶¹ Posamezni skeletni grobovi so bili odkriti v Estah, pogostejši so na različnih grobiščih v Padovi,¹⁶² še posebej je zanimiva slika najstarejših grobov na lokaciji Via Tiepolo – via S. Massimo.¹⁶³ V najstarejši fazi tega grobišča, to je konec 9. oziroma v prvi četrtini 8. st. pr. n. št., prevladujejo žgani grobovi, razporejeni v dve manjši skupini, prekrite pa so bili z gomilicami. Ob robu teh dveh skupin so ležali trije skeletni grobovi, in sicer grob deklice, ženske in še ene odrasle osebe, katere spol z antropološko analizo ni bil določljiv. V naslednji fazi, v drugi in tretji četrtini 8. st. pr. n. št., so grobove prekrile tri gomile.¹⁶⁴

Sočasni skeletnim grobovom s Kongresnega trga v Ljubljani so tudi skeletni pokopi iz Bologne, via S. Donato-Caserna Battistini, ki sodijo v sredino in tretjo četrtino 8. st. pr. n. št.¹⁶⁵ Na prostoru, kjer je bila prej naselbina, je bilo najdenih šest grobov, v njih je bilo pokopanih pet odraslih oseb, en otrok in celo skelet konja. Podobni primeri so znani še z lokacije Via Cassarini, Via Sante Vicenzi, Via Beroaldo v Bologni in Castenaso.¹⁶⁶ Tako kot v Bologni so bili tudi na Kongresnem trgu v Ljubljani odkriti ostanki naselbine iz bronaste dobe, isti prostor pa je bil nato v starejši železni dobi v uporabi za grobišče. Posebno pozornost vzbujajo skeletni pokopi na grobišču San Vitale v Bologni, ki prav tako sodijo v 8. st. pr. n. št.¹⁶⁷ Skeletni grobovi, po večini brez pridatkov, so bili najdeni na opuščeni ognjiščih ali ob njih, v njihovi bližini pa so bili žarni grobovi. Posebej zanimiva sta grobova 755 in 760. Na opuščeni ognjišču sta ležala človeški skelet in skelet majhnega konja. Pol metra nad njima je bil odkrit žarni grob 755, ki ga lahko na podlagi ohranjenih pridatkov datiramo v 8. st. pr. n. št.¹⁶⁸ Iz Bologne je iz Via Belle Arti znanih 39 skeletnih grobov, najstarejši so datirani v stopnjo

Villanoviano III in so torej sočasni s skeletnimi grobovi s Kongresnega trga.¹⁶⁹

Za konec omenimo še izredno redke skeletne grobove iz Transdanubije, kjer je bil sicer v uporabi žgani pokop. Šest skeletnih grobov, datiranih na konec 8. in začetek 7. st. pr. n. št., je bilo najdenih na grobišču Süttő.¹⁷⁰ Drugačen način pokopa povezuje Katalin Novinszki-Groma kot vpliv skupine Mezőcsát in nomadskih trakokimerijskih populacij. En sam grob iz pozne bronaste dobe je znan tudi z grobišča Budapest-Békásmegyer.¹⁷¹ Gre za grob odraslega moškega v t. i. žabji pozi, ob sebi je imel štiri posode ter na predelu medenice velik kamen.¹⁷² Nenavaden način pokopa – edini skeletni grob na celotnem žarnem grobišču – interpretira Nándor Kalicz z vplivi iz vzhodnega dela Madžarske oz. s predskitskimi nomadskimi skupnostmi. Zelo verjetno moramo z vzhodnjaškimi vplivi povezati tudi skeletne grobove iz začetka železne dobe na nekropolah Vukovar-Lijeva bara, Sotin in Šarengrad.¹⁷³

POSKUS RAZLAGE SKELETNIH GROBOV NA KONGRESNEM TRGU

Trije skeletni grobovi s Kongresnega trga predstavljajo neobičajne, posebne pokope posameznikov,¹⁷⁴ ki po smrti niso bili deležni enakega tretmaja in ritualov kot preostali pripadniki njihove skupnosti. Razlaga, zakaj so bili ti trije individuumi, pokopani na grobišču na Kongresnem trgu, izključeni iz normativnih pogrebnih običajev, je do monografske objave celotnega prazgodovinskega grobišča skupaj z naravoslovnimi analizami le podlaga za nadaljnje razmišljanje.

Pomembna je ugotovitev, da se trije skeletni grobovi med seboj razlikujejo glede na lego na grobišču in prisotnost oz. odsotnost grobnih pridatkov. Na dveh skeletih je bila opravljena antropološka analiza, odkrite so bile patološke spremembe na kosteh (glej *Katalog*). Skeletni grob

¹⁶¹ Salzani 1985, 73–74, sl. 91–92; Gamba, Voltolini 2018, 210, op. 19 in tam citirana literatura; za nekropolo Ponte Nuovo glej tudi Salzani 2005, 34, sl. 63; 65; za nekropolo Gazzo Veronese glej Salzani, Morelato 2022.

¹⁶² Gamba *et al.* 2014.

¹⁶³ Millo 2014.

¹⁶⁴ Millo 2014, 213, t. 24–25.

¹⁶⁵ Vanzini 2020, 21, 25, sl. 7.

¹⁶⁶ Za Villa Cassarini: Kruta Poppi 1976, 340, sl. 8; 10; za Castenaso: Gusberty 1994.

¹⁶⁷ Pincelli, Morigi Govi 1975; Taglioni 1997.

¹⁶⁸ Pincelli, Morigi Govi 1975, 452, 462, sl. 35; t. 46, 300: 3–4; Taglioni 1997, 218.

¹⁶⁹ von Eles *et al.* 2018, 301; von Eles 2021, 134, 136, sl. 5.

¹⁷⁰ Novinszki-Groma 2017.

¹⁷¹ Kalicz-Schreiber 2010, 140, sl. 348–349, t. 103: 1–4.

¹⁷² Kalicz 2010, 17.

¹⁷³ Vinski 1955, 234, 237, 248, sl. 7, 10–12; Vinski-Gasparini 1973, 164, 187, t. 125; Loznjak Dizdar 2010, 27; Balen-Letunčić 2004b, 17, 19–20, t. 5, 6, 7: 1–2. Skeletni grobovi se omenjajo tudi v Dalju in Batini (Loznjak Dizdar 2013, 110; Metzner-Nebelsick 2002, 198).

¹⁷⁴ Glej npr. Murphy 2008; Müller-Scheeßel 2013.

25 je bil najden v neposredni bližini centralnega groba 50 gomile 1. Zaradi novodobnih poškodb z gomilo sicer ni imel stratigrafskega stika, glede na obliko in domnevni potek prodnatega jedra gomile pa se zdi zelo verjetno, da je bil z gomilo 1 povezan oz. ga je prekrival njen zemljeni plašč (sl. 3; 5). Skelet je ležal na hrbtu, z rokami ob telesu (sl. 5; 9). Ob glavi so bili pridani odlomki posode. Povsem drugače je pri grobovih 29 in 32. Najdena sta bila vzhodno od obodnega jarka gomile 6 (sl. 3; 10). Lahko bi celo rekli, da sta bila pokopana na obrobje, stran od gomile. Vzhodno od njiju so bili le še žgani grob 23 in dva rimska skeletna grobova (sl. 3). Grobova 29 in 32 sta ležala vzporedno drug ob drugem. Glede na analizo predmetov v grobu 32 in dveh radiokarbonskih datacij (sl. 16: R_Date Kongresni trg, Gr. 29, R_Date Kongresni trg, Gr. 32; 17) sta bila sočasna s centralnim grobom gomile 6.¹⁷⁵ V grobu 29 je bila pokopana deklica brez pridakov. Ležala je na hrbtu z rokami ob telesu (sl. 10–11). Patološke spremembe na kosteh kažejo na zdravstvene težave pred smrtjo. Ob njej je bila v grobu 32 pokopana odrasla oseba. V višini hrbtenice pokojnice so ležali štirje večji prodniki (sl. 10; 12). Ležala je na trebuhu s prekrizanimi rokami. Ob glavi je imela odlomke razbite posode, pod desno nogo pa bronasto zapestnico in ovratnico. Antropološka analiza je pokazala na kosteh znake osteoartritisa in osteoporoze.

Pozornost vzbujata lega skeleta na trebuhu. Taka lega je nenavadna in kaže na odklon od takratnih norm v pogrebnih običajih.¹⁷⁶ Podoben primer je morda skeletni grob 84 s Križne gore, vendar iz opisa ni povsem jasna lega skeleta, risba pa to nakazuje.¹⁷⁷ V eni izmed gomil na Pijavi Gorici so našli grob z okostjem, ki je ležalo obrnjeno z obrazom navzdol in je imelo ob glavi kamen.¹⁷⁸ Delno inhumacijo v enaki pozi z Mosta na Soči smo že omenili. Nekateri avtorji interpretirajo pokope na trebuh kot posledico prepričanj, da se duša na trebuh pokopanega pokojnika ne more več vrniti v svet živih.¹⁷⁹ Pokojne osebe

lahko postanejo ob nasilni, prezgodnji smrti za skupnost nevarne, zato so bile deležne posebnih pogrebnih ritualov ob pokopu (lega na trebuhu, pridajanje amuletov).¹⁸⁰ Okoliščine in vzrok smrti (prezgodnja smrt, smrt pri porodu ali bolezenskih vzrokov) se lahko odražajo v tem, kako in kje je bila oseba pokopana.¹⁸¹ Otroci, porodnice, umrle pri porodu, osebe, umrle zaradi utopitve, strele ipd., so bili v zgodovinskih obdobjih velikokrat izločeni iz normativnih pogrebnih praks določenih skupnosti. Če sledimo značilnostim in definiciji atipičnih pokopov v Benečiji iz starejše železne dobe, kot jih je opredelila Elisa Perego,¹⁸² lahko zaključimo, da sodita mednje tudi grobova 29 in 32 s Kongresnega trga v Ljubljani.

Ali sta bili deklica in odrasla ženska, pokopani v teh dveh grobovih, deležni drugačnih pogrebnih ritualov kot preostali pripadniki njune lokalne skupnosti zaradi posebnih okoliščin in/ali vzroka smrti, bi lahko v drugačnem načinu pokopa prepoznali njuno tujo provenienco? Obetamo si, da bodo (bio)arheološke raziskave, ki so v teku, in monografska objava celotnega prazgodovinskega grobišča na Kongresnem trgu ponudile nekatere odgovore na ta vprašanja.

Zahvale

Arheološke raziskave na Kongresnem trgu sta vodila Matjaž Novšak (Arhej, d. o. o.) in Martin Horvat (MGML). Irena Šinkovec in Martin Horvat (MGML) sta nama prijazno omogočila vpogled v prazgodovinsko gradivo s Kongresnega trga. Arheozoološke analize živalskih kosti je opravil Borut Toškan (ZRC SAZU, IzA), antropološke analize pa Rebecca Nicholls (Univerza v Bradfordu). Risbe predmetov na tablah so delo Tamare Korošec (ZRC SAZU, IzA), risbe na sliki 18: 5,10–11 je narisala Ida Murgelj (NMS). Fotografije na tablah je posnel Dragotin Valoh (ZRC SAZU, IzA), fotografije predmetov na slikah 7 in 8 pa Nejc Ciglar (Arhej, d. o. o.). Rentgenski posnetek vaše vzlaste fibule je naredil Miro Klincov (Inštitut za metalne konstrukcije). Vsem srčna hvala!

¹⁷⁵ V centralnem grobu gomile 6 so bili odkriti komplet keramičnih situl, okrašenih z bronastimi žeblički in kositrnimi lističi, skodelice, stojala, sklede in posode s stožčastim vratom. Poleg tega so bili v grob pridani še glinen vijček, bronast obesek in zapestnica oz. ovratnica.

¹⁷⁶ Npr. Perego *et al.* 2020, 84.

¹⁷⁷ Urleb 1974, t. 18: 84.

¹⁷⁸ Truhlar 1975, 200.

¹⁷⁹ Pauli 1975, 144, 175–179; Handler 1996; Reynolds 2009; Perego 2014, 171, 174, tab. 1; Alterauge *et al.* 2020 in tam citirana literatura.

¹⁸⁰ Pauli 1975; Perego 2010.

¹⁸¹ Müller-Scheessel *et al.* 2019, 184.

¹⁸² Perego 2014, 178–181, tab. 1.

KATALOG

V katalogu so opisane železnodobne najdbe iz skeletnih grobov 25, 29 in 32 s Kongresnega trga ter železnodobne najdbe iz rimskega jarka (SE 9147), ki je poškodoval grob 29 (sl. 10–11). Vse predmete hranijo v Muzeju in galerijah mesta Ljubljane (MGML). Značilnosti keramike so navedene v naslednjem vrstnem redu: barva zunanje in notranje površine, površina, sestava, žganje, trdota in okras. Ker vsi predmeti še niso inventarizirani, navajamo ob vsakem številko posebne najdbe, obdelave, stratigrafske enote, sektorja in kvadrata. Predmeti, ki niso narisani, niso oštevilčeni – označeni so z zvezdico *.

Okrajšave:

dol. = dolžina	n. ob. = največji obod	ohr. = ohranjen/a/o	SE = stratigrafska enota	šir. = širina
kv. = kvadrat	obd. = obdelava	pr. = premer	sek. = sektor	viš. = višina

Grob 25

Legaj: Ležal je v kvadrantu AF 21. Nivo vkopa, zaradi rimskodobnih posegov – izravnave območja (SE 9565) in novodobnih posegov pri gradnji oboda predvidene garažne hiše (SE 9000), ni bil ohranjen. Predvidevamo, da je bil narejen vsaj z nivoja nekdanjih tal (SE 9027), če ne višje. Grob je ležal v neposredni bližini centralnega groba 50 gomile 1 (sl. 3; 5). Glede na obliko in domnevni potek prodnatega jedra gomile 1 bi ga lahko pripisali gomili 1. *Opis:* Močno poškodovana ovalno oblikovana grobna jama (SE 9125) je merila 165 × 43 cm, ohranjena je bila le do 5 cm globoko (sl. 5; 9). Na dnu so bili odkriti močno poškodovani ostanki skeleta (SE 9127). Ležal je na hrbtu v iztegnjeni legi z rokami ob telesu. Glava je bila obrnjena na levo lice. Orientiran je bil SZ–JV, z glavo proti SZ. Od kosti so se ohranili le deli lobanje in zobje, dolge kosti desne roke in obeh spodnjih okončin. Ohranjena dolžina stegenice je merila 31 cm. Na severozahodnem delu grobne jame so tik ob lobanji ležali odlomki keramične posode (sl. 5; 9). Grobna jama je bila zasuta s temno rjavo zemljeno plastjo s prodniki velikosti do 6 cm (SE 9126). *Živalske kosti:* 1 odlomek kosti – nedoločeno, morda ne gre za živalsko kost.

Predmeti:

1. Posoda s kratkim lijakastim vratom; temno rjava; gladka; drobno zrnata; redukcijsko žgana; trda. Pr. ustja 18,3 cm. PN 6279; obd. 356; SE 9128; sek. 3b; kv. AF21.

Grob 29

Legaj: Ležal je v kvadrantu AD-AE 20. Nivo vkopa, zaradi rimskodobnih posegov – izravnave območja (SE 9565), ni bil ohranjen. Predvidevamo, da je bil narejen vsaj z nivoja nekdanjih tal (SE 9027), če ne višje (sl. 3; 10).

Opis: Ovalna grobna jama (SE 9179) je merila 160 × 71 cm, ohranjena je bila do 32 cm globoko. Strme stene so ostro prehajale v ravno dno. Na dnu je bil odkrit sorazmerno dobro ohranjen skelet (SE 9181). Ohranjena dolžina skeleta je znašala 120 cm, širina 35 cm, ohranjena dolžina stegenice 32 cm. Ležal je na hrbtu v iztegnjeni legi z desno roko na medenici, levo je bila verjetno skrčena na prsni koš. Glavo je imel položeno na levo lice. Orientiran je bil S–J, z glavo proti J. Od kosti so se ohranili zdrobljeni deli lobanje in zobje, nad katerimi smo odkrili večji apnenčast kamen, dolge kosti zgornjih in spodnjih okončin, medenica, križnica, vretenca in rebra. Kostni dlani nismo zasledili. Leva golenica, mečnica in kosti stopal manjkajo, saj je bil skelet poškodovan z rimskodobnim jarkom (SE 9149). V njem so bile najdene prazgodovinske najdbe (glej v nadaljevanju; sl. 14). Prav tako je bila grobna jama poškodovana na južnem delu ob glavi skeleta. Na severozahodnem delu grobne jame

je ob levi nogi ležal odlomek bronastega lasnega obročka, ki ne pripada grobu (sl. 10: PN6314; 14: 3). Grobna jama je bila zasuta s temno rjavo zemljeno plastjo z večjo količino prodnikov velikosti do 10 cm (SE 9180).

*Antropološka analiza:*¹ oseba ženskega spola, stara približno 10,5 leta. Poleg tega so bili najdeni tudi zobje otroka, starega 9 let, in otroka, mlajšega od 1 leta. Patološke spremembe na okostju: poroznost očesnih streh (*Cribr orbitalia*), tvorba nove kosti zaradi krvavitve pod pokostnico (*Subperiosteal reaction*), črte na zobeh, ki nastanejo zaradi slabe mineralizacije (*Dental hypoplasia*).

Analiza starodavne DNK: I5693, analiza je potrdila, da gre za osebo ženskega spola.²

Živalske kosti: –.

*Radiokarbonska datacija:*³ PSUAMS–3092: 2550 ± 20BP, 796–750 Cal BC (2σ – 95,4 %) (sl. 17).

Predmeti: –.

Grob 32 (sl. 13)

Legaj: grob je bil najden v kvadrantu AE 20. Nivo vkopa, zaradi rimskodobnih posegov – izravnave območja (SE 9565), ni bil ohranjen. Predvidevamo, da je bil narejen vsaj z nivoja nekdanjih tal (SE 9027), če ne višje (sl. 3; 10). *Opis:* Ovalna grobna jama (SE 9222) je merila 156 × 68 cm, ohranjena je bila do 25 cm globoko. Strme stene so ostro prehajale v ravno dno. Na dnu je bil odkrit dobro ohranjen skelet (SE 9224). Ležal je na trebuhu v iztegnjeni legi z rokama, prekrižanima pod prsnim košem (sl. 10; 12). Glavo je imel položeno na desno lice. V višini hrbtenice smo odkrili štiri večje prodnike (do 10 cm), položene v smeri V–Z. Orientiran je bil S–J, z glavo proti J. Od kosti so se ohranili deli lobanje in zobje, dolge kosti zgornjih in spodnjih okončin, medenica, križnica, nekoliko slabše vretenca in rebra. Ohranjena dolžina skeleta je znašala 136 cm, širina 30 cm, ohranjena dolžina stegenice pa 37 cm. Na južnem delu grobne jame so ob lobanji ležali odlomki

¹ Antropološko analizo grobov 29 in 32 je opravila Rebecca Nicholls v okviru svoje doktorske disertacije (Nicholls 2017). Pri grobu 29 (oz. primarno 1029) je ločila med 1029 A in 1029 B, vendar nikjer ni pojasnjeno, kaj predstavlja vzorec A in kaj vzorec B (Nicholls 2017, 50–51, tab. 3.6). Predpostavljamo, da gre pri vzorcu 1029 A za skelet deklice, stare 10 let in pol. Prav tako v svojem članku avtorici žal ne navajata kontekstov (številke grobov) s Kongresnega trga v povezavi z rezultati antropološke analize (Nicholls, Buckberry 2016, 127, 132–133).

² Patterson *et al.* 2021, Supplementary Information, 153.

³ Patterson *et al.* 2021, Supplementary Information, 153.

razbite keramične posode (sl. 10: PN6322–PN6323; 13: 3), pod prsnim košem pa odlomki iste posode (sl. 10: PN6321). Pod golenico sta bili najdeni bronasta ovratnica (sl. 10: PN6319; 13: 1) in bronasta zapestnica (sl. 6: PN6320; 13: 2). Grobna jama je bila na koncu zasuta s temno rjavo zemljeno plastjo s prodniki, velikimi do 4 cm (SE 9223). Na severnem delu, pri nogah, je bila jama poškodovana s poznejšimi posegi.

*Antropološka analiza:*⁴ oseba ženskega spola, stara 21 let ali več; patološke spremembe na okostju: osteoartritis, osteoporoza.

*Analiza starodavne DNK:*⁵ I5692, analiza je potrdila, da gre za osebo ženskega spola.

Živalske kosti: 5 odlomkov ožganih kosti – nedefinirano. *Radiokarbonska datacija:*⁶ PSUAMS–3055: 2550 ± 15BP; 790–761 Cal BC (2σ – 95,4 %) (sl. 17).

Predmeti:

1. Bronasta ovratnica okroglega preseka z nazaj zavritima koncema. Pr. 10,5 cm. PN 6319; obd. 366; SE 9239; sek. 3b; kv. AE20.
2. Odl. votle zapestnice iz bronaste pločevine, okrašene z iztolčenimi buncicami. Ohr. dol. 4 cm. PN 6320; obd. 367; SE 9239; sek. 3b; kv. AE20.
3. Odlomki ostenja večje posode. Na notranji strani je črn premaz. Pr. ustja 18,2 cm. PN 6321, 6322, 6323; SE 9239; sek. 3b; kv. AE20.

Rimski jarek (SE 9147) (sl. 14)

Starejšeeželeznodobne najdbe iz zasutja rimskega jarka, ki je poškodoval grob 29 (sl. 10):

1. Odl. bronastega lasnega obročka z vodoravnimi vrezi. Ohr. dol. 2,3 cm. PN 6314; obd. 359; SE 9207;⁷ sek. 3b; kv. AE20.

⁴ Nicholls, Buckberry 2016, 127, 132–133; Nicholls 2017, 86, tab. 4.4; 4.7.

⁵ Patterson *et al.* 2021, Supplementary Information, 153.

⁶ Patterson *et al.* 2021, Supplementary Information, 153.

⁷ V terenski dokumentaciji je bil predmet pripisan h grobu 29 in je bil tako tudi dokumentiran (SE 9207 pred-

2. Odl. bronaste ploščate zapestnice, okrašene z vtolčenimi pikami. Ohr. dol. 2 PN 6299 in 6304; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.
  3. Bronast lasni obroček s presegačima koncema, okrašen s tremi vodoravnimi vrezi. Pr. 3,5 cm. PN 6300; obd. 364; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.
  4. Bronast dvokraki obesek, okrašen z vrezi. Luknjica je zapolnjena z rjo, sledovi te so vidni tudi ob straneh. Dol. 3,7 cm. PN 6306; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.
  5. Bronast obroček. Pr. 1,4 cm. PN 6305; obd. 361; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.
  6. Bikonično vretence iz svetlo rjave glinice s temno rjavimi lisami po celotni površini. Pr. 3,1 cm, teža 16,9 g. PN 6301; obd. 360; SE 9147; sek. 3b; kv. AD20.
  7. Jagoda iz rjave steklene paste, okrašena s tremi koncentričnimi krogi. Na obeh straneh, kjer je predrtina, so še trije vtisnjeni krogci. Pr. 2,5 cm, teža 13,2 g. PN 6297; obd. 362; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.
  8. Jagoda iz modre steklene paste, okrašena s tremi koncentričnimi krogi. Pr. 1,8 cm, teža 6,3 g. PN 6303; obd. 363; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.
  9. Odl. ustja in ostenja sklede; temno rjava; rdečkasto rjava; hrapava; drobno zrnata; oksidacijsko žgana s končno redukcijo; trda. Pr. ustja 25 cm. PN 6292; obd. 388; SE 9147; sek. 3b; kv. AD21.
  10. Skleda; temno rjava; gladka; drobno zrnata; redukcijsko žgana; trda; apliciran vodoravno predrt držaj. Pr. ustja 18,6 cm. PN 6293; obd. 389; SE 9147; sek. 3b; kv. AE21.
- * Dva odlomka ostenja večje posode. Na notranji strani je črn premaz. Vel. odl. 8,5 x 8,6 cm in 9 x 9,6 cm. PN 6298; SE 9147; sek. 3b; kv. AE20.

stavlja SE grobnih pridatkov), vendar se zdi verjetneje, da je bil najden v rimskem jarku (SE 9147), ki je poškodoval grob 29 (sl. 6).

ALTERAUGE *et al.* 2020 = A. Alterauge, T. Meier, B. Jungklaus, M. Milella, S. Lösch 2020, Between belief and fear – Reinterpreting prone burials during the Middle Ages and early modern period in German-speaking Europe. – *PloS ONE*, 15(8). (DOI: 10.1371/journal.pone.0238439)

BALEN-LETUNIČ, D. 2004a, Japodi / The Iapodes / Die Japoden. – V: D. Balen-Letunič (ur.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj / Warriors at the crossroads of East and West / Krieger am scheideweg zwieschen Ost und West*. Katalog razstave, 212–257. – Zagreb.

BALEN-LETUNIČ, D. 2004b, Prilog arheološkoj topografiji šaregradskog prostora (The contribution to the archaeological topography of the Saregrad region). – *Osječki zbornik* 27, 15–34.

BAVDEK, A., M. URLEB 2014a, Križna gora pri Ložu / Križna gora near Lož. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 525–535.

BAVDEK, A., M. URLEB 2014b, Trnovo pri Ilirski Bistrici / Trnovo near Ilirska Bistrica. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 537–547.

BEKLJANOV ZIDANŠEK, I. 2012, *Grob 1007 s Kongresnega trga v Ljubljani*. – V: I. Lazar, B. Županek (ur.), *Emona med Akvilejo in Panonijo / Emona between Aquileia and Pannonia*, 13–25. – Ljubljana.

BELARDELLI *et al.* 1990 = C. Belardelli, C. Giardino, A. Malizia 1990, *L'Europa a sud e a nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumpalpina centro-orientale*. – Treviso.

BERGONZI, G., M. RITRECINA 2009 (ur.), *Origini. Vita e morte nella prima età del ferro. La necropoli picena di Porto Sant'Elpidio*. Katalog razstave. – Porto Sant'Elpidio.

BIANCHIN CITTON, E., M. DE MIN 1998, Testimonianze funerarie dell'età del bronzo finale e della prima età del ferro da Montagnana-Borgo S. Zenone. – V: E. Bianchin Citton, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini (ur.), ... "presso l'Adige ridente"... *Recenti rinvenimenti archeologici da Este a Montagnana*, Katalog razstave, 396–403. – Padova.

- BIANCHIN CITTON *et al.* 2015 = E. Bianchin Citton, C. Balista, G. De Angeli 2015, L'abitato protostorico di Montagnana-Borgo S. Zeno (Padova). Aggiornamento dei dati paleoambientali in relazione alle diverse fasi insediative. – V: G. Leonardi, V. Tiné (ur.) 2015, 461–468.
- BIANCO PERONI, V. 1979, *I rasoi nell'Italia continentale*. – Prähistorische Bronzefunde VIII/2.
- BITENC, P. 1987, *Bled – Pristava. Izkopavanja v l. 1975, 1976 in 1978*. – Diplomska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- BONOMI, S., A. RUTA SERAFINI 1994, Una "chiave di Penelope" dal territorio bellunese. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 10, 11–13.
- BOŽIČ, D. 2015, Stopnja Podzemelj 2 – orožje iz bronza in železa, igle, konjska oprema, fibule in pestro okrašena lončenina / The Podzemelj 2 phase – weapons of bronze and iron, pins, horse gear, fibulae and diversely decorated pottery. – V: S. Djura Jelenko, D. Božič, A. Šemrov, B. Rajšter (ur.), *Sokličeva zbirka. "Tu mam pa ilirskega poglavarja". Arheologija in numizmatika. Katalog stalne razstave / The Soklič collection. "Here's the Illyrian chief". Archaeology and numismatics. Catalogue of the permanent exhibition*, 42–61, 139–140. – Slovenj Gradec.
- BRATINA, P. 2014, Zidanca pri Podnanosu / Zidanca near Podnanos. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 549–561.
- CANDELATO *et al.* 2015 = F. Candelato, F. Gonzato, A. Guidi, L. Salzani, M. Saracino 2015, Il centro di Oppiano (Verona). Recenti acquisizioni dalle aree Montara, ex-Fornace e le Fratte. – V: G. Leonardi, V. Tiné (ur.) 2015, 515–526.
- CAPUIS, L., A. M. CHIECO BIANCHI 2006, *Este 2. La necropoli di Villa Benvenuti*. – Monumenti antichi 65, Serie monografica 7.
- CARANCINI, G. L. 1975, *Die Nadeln in Italien / Gli spilloni nell'Italia continentale*. – Prähistorische Bronzefunde XIII/2.
- CHIECO BIANCHI, A. M., L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este 1. Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prodocimi e Casa Altonsi*. – Monumenti antichi 51, Serie monografica 2.
- ČREŠNAR, M., M. MURKO 2014, Miklavž na Dravskem polju. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 205–214.
- ČREŠNAR, M., B. TERŽAN 2014, Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze Age in Slovenia. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 661–702.
- ČREŠNAR, M., M. VINAZZA (ur.) 2018, *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*. – Ljubljana.
- DOBIAT, C. 1987, Perlen mit konzentrischen Ringen. – V: T. E. Haevernick (ur.), *Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit. 2. Ringaugenperlen und verwandte Perlengruppen*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 9, 15–38.
- DRAKSLER, M. 2007, Območje Zagorja ob Savi v prazgodovini (Das Gebiet von Zagorje ob Savi in der Vorgeschichte). – *Arheološki vestnik* 58, 121–155.
- DULAR, J. 1978, Žarno grobišče na Borštku v Metliki. – *Arheološki vestnik* 30, 65–100.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem / Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien*. – Dela 1. razreda SAZU 23/12.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6. (DOI: 10.3986/9789610502944)
- DULAR, J., S. TECCO HVALA (ur.) 2018, *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34. (DOI: 10.3986/9789612549732)
- ELES, P. von 2021, La necropoli di via Belle Arti a Bologna. Evoluzione tra VIII e VI secolo a.C. e elementi di novità nella fase finale prima dell'abbandono. – V: M. Gamba, G. Gambacurta, F. Gonzato, E. Pettenu, F. Veronese (ur.), *Metalli, creta, una piuma d'uccello ... Studi di archeologia per Angela Ruta Serafini*. – Documenti di archeologia 67, 133–140.
- ELES *et al.* 2018 = P. von Eles, M. Mazolli, C. Negrini 2018, *La necropoli villanoviana e orientalizzante di via Belle Arti a Bologna*. – V: M. Bernabò Brea (ur.), *Preistoria e protostoria dell'Emilia Romagna 2*, Studi di preistoria e protostoria 3/II, 299–308.
- GABROVEC, S. 1960a, *Prazgodovinski Bled (Prehistory of Bled)*. – Dela 1. razreda SAZU 12/8.
- GABROVEC, S. 1960b, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja (La position de Kranj dans la préhistoire du territoire Slovène). – V: *900 let Kranja. Spominski zbornik*, 11–30. – Kranj.
- GABROVEC, S. 1964–1965, Halštatska kultura Slovenije (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15–16, 21–63.
- GABROVEC, S. 1965, Kamniško ozemlje v prazgodovini. – *Kamniški zbornik* 10, 89–134. – Kamnik.
- GABROVEC, S. 1966, Zur Hallstattzeit in Slowenien. – *Germania* 44, 1–48.
- GABROVEC, S. 1970, Dvozankaste ločne fibule. Doprinos k problematiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah (Die zweischleifige Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen). – *Godišnjak* 8, Centar za balkanološka ispitivanja 6, 5–67.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24, 338–385.
- GABROVEC, S. 1974, Halštatske nekropole v Bohinju (Die Hallstattnekropolen in Bohinj). – *Arheološki vestnik* 25, 287–318.
- GABROVEC, S. 1976, Zum Beginn der Hallstattzeit in Slowenien. – V: H. Mitscha-Märheim, H. Friesinger, H. Kerchler (ur.), *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag. 1. Urgeschichte. Archaeologia Austriaca Beiheft* 13, 588–600.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. Kasno brončano doba (kultura polja sa žarama). – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4, 52–96. – Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 25–182. – Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.
- GABROVEC, S. 2010, Stiške gomile / Stična - Grabhügel. – V: S. Gabrovec, B. Teržan (ur.) 2010, 7–60.

- GABROVEC *et al.* 2006 = S. Gabrovec, A. Kruh, I. Murgelj, B. Teržan 2006, *Stična 2/1. Gomile starejše železne dobe. Katalog / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog*. – Katalogi in monografije 37.
- GABROVEC, S., B. TERŽAN (ur.) 2010, *Stična 2/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*. – Katalogi in monografije 38.
- GAMBA, M., D. VOLTOLINI 2018, L'inumazione presso i Veneti antichi. Il caso della necropoli patavina di palazzo Emo Capodilista-Tabacchi. – *ARIMNESTOS. Ricerche di Protostoria Mediterranea* 1, 209–225.
- GAMBA *et al.* 2014 = M. Gamba, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini (ur.) 2014, *La prima Padova. Le necropoli di Palazzo Emo Capodilista-Tabacchi e di via Tiepolo-Via San Massimo tra il IX e l'VIII secolo a.C. / Zametki Padove. Nekropola Palače Emo Capodilista-Tabacchi in na ulicah Tiepolo-San Massimo med 9. in 8. stoletjem pr. n. št.*, *Archeologia del Veneto* 3.
- GASPARI, A. 2010, "Apud horridas gentis..." Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona / *Beginnings of the Roman town of Colonia Iulia Emona*. – Ljubljana.
- GASPARI, A. 2014a, Ljubljana. NUK II. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 386–391.
- GASPARI, A. 2014b, *Prazgodovinska in rimska Emona. Vodnik skozi arheološko preteklost predhodnice Ljubljane / Prehistoric and Roman Emona. A guide through the archaeological past of Ljubljana's predecessor*. – Ljubljana.
- GASPARI *et al.* 2015 = A. Gaspari, I. Bekljanov Zidanšek, R. Masaryk, M. Novšak 2015, Augustan military graves from the area of Kongresni trg in Ljubljana / Avgustejska vojaška grobova s Kongresnega trga v Ljubljani. – V: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur.), *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, Katalogi in monografije 41, 125–169.
- GAVRANOVIĆ, M., D. LOŽNJAK DIZDAR 2021, To Burn or not to Burn: Inhumation Versus Cremation at the End of the Bronze Age in the Region between the Southern Carpathian Basin and the Western Balkans. – V: M. Gavranović, D. Heilmann, A. Kapuran, M. Verčič (ur.), *Spheres of Interaction. Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze/Iron Age (13th–5th Centuries BCE)*, *Perspectives on Balkan Archaeology* 1, 53–74.
- GLEIRSCHER, P. 2014, Ein ältereisenzeitliches Gehänge aus Frojach bei Rosegg (Kärnten). Zur Entwicklung anthropomorpher Gehänge beidseits der Alpen von der Spätbronzezeit bis in die jüngere Eisenzeit (Starejšezelznodobni obesek iz Broj pri Rožeku na avstrijskem Koroškem. K razvoju antropomorfih obeskov na obeh straneh Alp od pozne bronaste dobe do mlajše železne dobe). – *Arheološki vestnik* 65, 79–100.
- GONZATO, F. 2018, *Una necropoli protostorica a nord di Oppeano (Verona). Lo scavo di via Da Vinci-Palù*. – Vago di Lavagno.
- GRAHEK, L. 2004, Halštatska gomila na hribu v Metliki (A Hallstatt tumulus at Hrib in Metlika). – *Arheološki vestnik* 55, 111–206.
- GRAHEK, L. 2014, Metlika. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 519–523.
- GRAHEK, L., M. KOVAČ 2020, Podzemelj - železnodobno središče v Beli krajini v luči novih raziskav / Podzemelj - an iron Age centre in Bela krajina, in the light of new research. – *Arheološki vestnik* 71, 435–467. (DOI: 10.3986/AV.71.15)
- GRUŠKOVNJAK, L. 2016, *Grobovi z živalskimi kostmi v času starejše železne dobe v Sloveniji*. – Diplomska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GRUŠKOVNJAK *et al.* 2018 = L. Gruškovnjak, M. Omahen, B. Toškan 2018, *Ostanki prazgodovinskega grobišča z Novega trga v Ljubljani (Prehistoric funerary remains from Novi trg in Ljubljana)*. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.) 2018, 227–261. – Ljubljana.
- GUIDI, A., M. SARACINO 2010, Indagini archeologiche presso l'area "ex Fornace" ad Oppeano (Verona): questioni aperte. – V: F. Candelato, C. Moratello (ur.), *Archeologia Storia Tecnologia. Ricerche storiche e archeologiche dell'Università di Verona. Progetto integrato per l'applicazione di tecnologie avanzate ai fini del recupero, dello studio e della fruizione dei beni archeologici*. Atti del convegno, Verona 23 e 24 maggio 2008, 41–58.
- GUSBERTI, G. 1994, Fosse-focolari rituali nell'insediamento villanoviano di Castenaso. – V: M. Forte, P. von Eles (ur.), *La Pianura Bolognese nel Villanoviano. Insediamenti della prima età del Ferro*. Studi e documenti di archeologia, Quaderni 5, 152–158.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- HANDLER, J. 1996, A prone burial from a plantation slave cemetery in Barbados, West Indies: possible evidence for an African-type witch or other negatively viewed person. – *Historical Archaeology* 30(3), 76–86.
- HORVAT, M. 2002, *Prazgodovina / Prehistory*. – V: T. Vovk Čepič, I. Veselko (ur.), *Preobrazbe Turjaške palače / Metamorphoses of Auersperg Palace*. Ljubljana, 56–59.
- KALICZ, N. 2010, Das Gräberfeld von Budapest-Békásmegyer. – V: R. Kalicz-Schreiber 2010, 9–18.
- KALICZ-SCHREIBER, R. 2010, *Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer*. – Budapest.
- KNEZ, T. 1984, Žarno grobišče v Novem mestu. Začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982 (Das Urnengräberfeld in Novo mesto. Vorbericht der Grabung 1982). – *Arheološki vestnik* 35, 119–127.
- KNEZ, T. 1986, *Novo mesto 1. Halštatski grobovi / Hallstattzeitliche Gräber*. – *Carniola archaeologica* 1.
- KOCH, L. C. 2011, *Früheisenzeitliches Glas und Glasfunde Mittelitaliens. Eine Übersicht von der Villanovazeit bis zum Orientalisante und eine Analyse der Glasperlen als Grabbeigabe des Gräberfeldes Quattro Fontanili in Veji*. – *Bochumer Forschungen zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie* 14.
- KOROŠEČ, P. 1951, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani. – *Arheološki vestnik* 2/2, 156–183.
- KOROŠEČ, J. 1955, Oris predzgodovine Ljubljane. – V: S. Brodar, B. Grafenauer, J. Klemenc, J. Korošec, I. Rakovec (ur.), *Zgodovina Ljubljane. Geologija in arheologija*, 243–329, Ljubljana.
- KOROŠEČ, J., F. STARE 1950, Začasno poročilo o arheoloških izkopavanjih v Ljubljani. – V: *Arheološka poročila*.

- Poročilo o izkopavanjih v Ljubljani, Novem Mestu in na Panorami v Ptujju*, Dela 1. razreda SAZU 3, Ljubljana, 7–37.
- KOSSACK, G. 1995, Mitteleuropa zwischen dem 13. und 8. Jahrhundert v. Chr. Geb. Geschichte, Stand, und Probleme der Urnenfelderforschung. – V: M. zu Erbach (ur.), *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Ergebnisse eines Kolloquiums*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, 1–64.
- KRIŽ, B. 1997, *Novo mesto 4, Kapiteljska njiva. Gomila II in gomila III*. – Carniola archaeologica 4.
- KRIŽ, B. 2013, *Novo mesto 7. Kapiteljska njiva. Gomile I, XIV in XV / Barrows I, XIV and XV*. – Carniola archaeologica 7.
- KRIŽ, B., P. TURK 2003, *Steklo in jantar Novega mesta*. Katalog arheološke razstave. – Novo mesto, Ljubljana.
- KRIŽ *et al.* 2009 = B. Križ, P. Stipančič, A. Škedelj Petrič 2009, *Arheološka podoba Dolenjske. Katalog stalne arheološke razstave Dolenjskega muzeja Novo mesto / The archaeological image of Dolenjska. Catalogue of the permanent archaeological exhibition at the Dolenjski muzej Novo*. – Novo mesto.
- KRUTA POPPI, L. 1976, L'insediamento protostorico di Villa Cassarini a Bologna (Nuovi risultati). – V: *Atti della XIX Riunione Scientifica IIPP in Emilia Romagna, 11-14 ottobre 1975*, 327–343. – Firenze.
- LEONARDI, G., V. TINÉ (ur.) 2015, *Preistoria e protostoria del Veneto*, Studi di preistoria e protostoria 2.
- LOŽNJAK DIZDAR, D. 2010, Sotinska groblja u željeznom dobu. – V: M. Hutinec, D. Ložnjak Dizdar (ur.), *Arheološke spoznaje o Sotinu. Rezultati probnih istraživanja 2008.-2010.*, Vukovar, katalog izložbe, 24–28.
- LOŽNJAK DIZDAR, D. 2013, Cremation burials in Northern Croatia. – V: M. Lochner, F. Ruppenstein (ur.), *Cremation Burials in the Region between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC. Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna 11th–12th February 2010*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 77, 99–119.
- MACEROLA, F. 2018, *La formazione della più antica società picena tra Bronzo tardo e prima età del Ferro*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Scienze dell'Antichità, Sapienza Università di Roma (neobjavljeno / unpublished).
- MARCHESETTI, C. 1893, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892). – *Bollettino della Società Adriatica in scienze naturali in Trieste* 15, 3–334.
- MARIĆ, Z. 1971, Die Iapodischen Nekropolen im Unat. – *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums* 1, 13–97.
- MASON, Ph. 2003, Obrežje MMP. – V: *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 202–203. – Ljubljana.
- MASON, Ph., B. KRAMBERGER 2023, *Obrežje. Prazgodovina*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 105/1, Ljubljana.
- MASON, Ph., B. ŽUPANEK 2018, Being Roman: Rethinking Ethnic and Social Boundaries in the Roman South-Eastern Alpine World. – *Theoretical Roman Archaeology Journal* 1(1): 6, 1–16. (DOI: 10.16995/traj.354)
- METZNER-NEBELSICK, C. 2002, *Der "Thrako-Kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*. – *Vorgeschichtliche Forschungen* 23/1, 2.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2017, At the crossroads of the Hallstatt East. – V: R. Schumann, S. van der Vaart-Verschoof (ur.), *Connecting Elites and regions. Perspectives on contacts, relations and differentiation during the Early Iron Age Hallstatt C period in Northwest and Central Europe*, 349–379. – Leiden.
- MILLO, L. 2014, Le sepolture delle fasi iniziali e i tumuli B-C-D. – V: M. Gamba, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini (ur.) 2014, 131–220.
- MODRIJAN, W. 1957, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög, Kärnten. – *Carinthia I* 147, 3–42.
- MULABDIĆ, E. 2011, Mekota u Gornjim Rakanima. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 52, 81–91.
- MÜLLER-KARPE, H. 1951, *Zeugnisse der Taurischer in Kärnten*. – *Carinthia I* 141, 594–676.
- MÜLLER-SCHEESSEL, N. (ur.) 2013, "Irreguläre" Bestattungen in der Urgeschichte. Norm, Ritual, Strafe...? Akten der internationalen Tagung in Frankfurt a. M. vom 3. bis 5. Februar 2012. – *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 19.
- MÜLLER-SCHEESSEL *et al.* 2019 = N. Müller-Scheessel, C. Berszin, G. Grupe, A. Schwentke, A. Staskiewicz, T. Tütken, J. Wahl 2019, What Is the Norm? "Irregular" and "Regular" Burial Practices of the Early Iron Age in Central Europe. – V: T. K. Betsinger, A. B. Scott, A. Tsaliki (ur.), *The Odd, the Unusual, and the Strange. Bioarchaeological Explorations of Atypical Burials*, 170–189. – Gainesville.
- MÜLLNER, A. 1892, Funde beim Baue der Unterkrainer Bahn. – *Argo* 1/3, 59–60.
- MURPHY, E. M. (ur.) 2008, *Deviant Burial in the Archaeological Record*. – *Studies in Funerary Archaeology* 2. – Oxford.
- NICHOLLS, R. A. 2017, *More than bones. An investigation of life, death and diet in later prehistoric Slovenia and Croatia*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Faculty of Life Sciences, School of Archaeological and Forensic Science, University of Bradford (neobjavljeno / unpublished).
- NICHOLLS, R., J. BUCKBERRY 2016, Death and the body: using osteological methods to investigate the later prehistoric funerary archaeology of Slovenia and Croatia. – V: I. Armit, H. Potrebica, M. Črešnar, Ph. Mason, L. Büster (ur.), *Cultural encounters in Iron Age Europe*, Archaeolingua. Series minor 38, 121–144. – Budapest.
- NOVINSZKI-GROMA, K. 2017, Inhumation graves at the Early Iron Age cemetery of Süttő. – V: E. Mirošayová, Ch. Pare, S. Stegmann-Rajtár (ur.), *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, Handel und Kommunikation in früheisenzeitlichen Gesellschaften zwischen Ostalpen und Westpannonien*. Archaeolingua 38, 471–498.
- PABST, S. 2012, *Die Brillenfibeln. Untersuchungen zu spätbronze- und ältereisenzeitlichen Frauentrachten zwischen Ostsee und Mittelmeer*. – *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 25.
- PARE, CH. F. E. 1998, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa, Teil I: Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.–8. Jahrhundert v. Chr.). – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 45/1, 293–433.
- PARZINGER, H. 1988, *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel*

- und Save. – Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provincialrömischen Archäologie 4.
- PARZINGER, H. 1988–1989, Hallstattzeitliche Grabhügel bei Dobrnič. – *Arheološki vestnik* 39–40, 529–590.
- PATTERSON *et al.* 2021 = N. Patterson, M. Isakov, T. Booth, L. Büster, C.-E. Fischer, I. Olalde, H. Ringbauer, A. Akbari, O. Cheronet, M. Bleasdale, N. Adamski, E. Altena, R. Bernardos, S. Brace, N. Broomandkoshbacht, K. Callan, F. Candilio, B. Culleton, E. Curtis, L. Demetz, K. S. Duffett Carlson, C. J. Edwards, D. M. Fernandes, M. G. B. Foody, S. Freilich, H. Goodchild, A. Kearns, A. M. Lawson, I. Lazaridis, M. Mah, S. Mallick, K. Mandl, A. Micco, M. Michel, G. Bravo Morante, J. Oppenheimer, K. Toykan Özdoğan, L. Qiu, C. Schattke, K. Stewardson, J. N. Workman, F. Zalzal, Z. Zhang, B. Agustí, T. Allen, K. Almásy, L. Amkreutz, A. Ash, C. Baillif-Ducros, A. Barclay, L. Bartosiewicz, K. Baxter, Z. Bernert, J. Blažek, M. Bodružić, Ph. Boissinot, C. Bonsall, P. Bradley, M. Brittain, A. Brookes, F. Brown, L. Brown, R. Brunning, C. Budd, J. Burmaz, S. Canet, S. Carnicero-Cáceres, M. Čaušević-Bully, A. Chamberlain, S. Chauvin, S. Clough, N. Čondić, A. Coppa, O. Craig, M. Črešnar, V. Cummings, Sz. Czifra, A. Danielisová, R. Daniels, A. Davies, Ph. de Jersey, J. Deacon, C. Deminger, P. W. Ditchfield, M. Dizdar, M. Dobeš, M. Dobisíková, L. Domboróczki, G. Drinkall, A. Đukić, M. Ernée, Ch. Evans, J. Evans, M. Fernández-Götz, S. Filipović, A. Fitzpatrick, H. Fokkens, C. Fowler, A. Fox, Zs. Gallina, M. Gamble, M. R. González Morales, B. González-Rabanal, A. Green, K. Gyenesi, D. Habermehl, T. Hajdu, D. Hamilton, J. Harris, C. Hayden, J. Hendriks, B. Hernu, G. Hey, M. Horňák, G. Ilon, E. Istvánovits, A. M. Jones, M. Blečić Kavr, K. Kazek, R. A. Kenyon, A. Khreisheh, V. Kiss, J. Kleijne, M. Knight, L. M. Kootker, P. F. Kovács, A. Kozubová, G. Kulcsár, V. Kulcsár, C. Le Pennec, M. Legge, M. Leivers, L. Loe, O. López-Costas, T. Lord, D. Los, J. Lyall, A. B. Marín-Arroyo, Ph. Mason, D. Matošević, A. Maxted, L. McIntyre, J. McKinley, K. McSweeney, B. Meijlink, B. G. Mende, M. Menđušić, M. Metlička, S. Meyer, K. Mihovilić, L. Milasinovic, S. Minnitt, J. Moore, G. Morley, G. Mullan, M. Musilová, B. Neil, R. Nicholls, M. Novak, M. Pala, M. Papworth, C. Paresys, R. Patten, D. Perkić, K. Pesti, A. Petit, K. Petriščaková, C. Pichon, C. Pickard, Z. Pilling, T. D. Price, S. Radović, R. Redfern, B. Resutik, D. T. Rhodes, M. B. Richards, A. Roberts, J. Roefstra, P. Sankot, A. Šefčáková, A. Sheridan, S. Skae, M. Šmolíková, K. Somogyi, Á. Somogyvári, M. Stephens, G. Szabó, A. Szécsényi-Nagy, T. Szeniczey, J. Tabor, K. Tankó, C. Tarez Maria, R. Terry, B. Teržan, M. Teschler-Nicola, J. F. Torres-Martínez, J. Trapp, R. Turle, F. Ujvári, M. van der Heiden, P. Veleminsky, B. Veselka, Z. Vytlačil, C. Waddington, P. Ware, P. Wilkinson, L. Wilson, R. Wiseman, E. Young, J. Zaninović, A. Žitňan, C. Lalueza-Fox, P. de Knijff, I. Barnes, P. Halkon, M. G. Thomas, D. J. Kennett, B. Cunliffe, M. Lillie, N. Rohland, R. Pinhasi, I. Armit, D. Reich 2021, Large-scale migration into Britain during the Middle to Late Bronze Age. – *Nature* 601, 588–594. (DOI: 10.1038/s41586-021-04287-4)
- PAULI, L. 1975, *Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa*. – Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 28.
- PEČNIK, J. 1904, Prazgodovinska gradišča na Kranjskem. – *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 14, 125–143.
- PEČNIK, J. 1914, *Prazgodovina Kranjske dežele*. – Ljubljana.
- PEREGO, E. 2010, Magic and Ritual in Iron Age Veneto, Italy. – *Papers from the Institute of Archaeology* 20, 67–96.
- PEREGO, E. 2014, Abnormal mortuary behaviour and social exclusion in Iron Age Italy: A case study from the Veneto region. – *Journal of Mediterranean Archaeology* 27, 161–185.
- PEREGO *et al.* 2020 = E. Perego, V. Tamori, R. Scopacasa 2020, Marginal identities in Iron Age Veneto. A case study based on micro-scale contextual analysis and burial taphonomy. – V: A. Bistáková, G. Březinová, P. C. Ramsel (ur.), *Multiple identities in prehistory, early history and presence. Proceedings of the SASPRO workshops in Klement (Austria) 2016 and Nitra (Slovakia) 2018*, Archaeologica Slovaca Monographiae communicationes 24, 81–96.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)*. – Katalogi in monografije 7.
- PINCELLI R., C. MORIGI GOVI 1975, *La necropoli villanoviana di San Vitale*. – Cataloghi delle collezioni del Museo Civico Archeologico di Bologna 1.
- PITTIONI, R. 1954, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*. – Wien.
- POGAČNIK, A. 2002, Način pokopa in analiza pridatkov / The burial ritual and the analysis of the grave goods. – V: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery II. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 21–84.
- PUŠ, I. 1971, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Izkopavanja v letih 1964–1965 / Nekropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964–1965*. – Razprave 1. razreda SAZU 7/1.
- PUŠ, I. 1978, Antropomorfní obeski iz Ljubljane (Anthropomorphic pendants from Ljubljana). – *Arheološki vestnik* 29, 46–54.
- PUŠ, I. 1981, Ljubljana. Šišenski hrib. – *Varstvo spomenikov* 23, 285–286.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani / Das vorgeschichtliche Urnengräberfeld in Ljubljana*. – Razprave 1. razreda SAZU 13/2.
- PUŠ, I. 1984, Prazgodovinski Molnik (Das vorgeschichtliche Molnik). – *Arheološki vestnik* 35, 134–162.
- RAUNIG, B. 1971, Die Iapodische Nekropole auf der Crkvina in Golubić. – *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums* I, 97–116.
- RAUNIG, B. 1981, Praistorijska nekropole na Gradini u selu Ripač. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 35/36, 141–161.
- RAUNIG, B. 1982, Grob ranog željeznog doba iz Ostrožca kod Cazina. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 37, 2–13.
- REYNOLDS, A. 2009, *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*. – Oxford. (DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199544554.001.0001>)
- RUTAR, S. 1891, Prazgodovinske in rimske izkopanine po Slovenskem l. 1890. – *Letopis matice slovenske za leto 1891*, 182–209.
- RYCHNER, V. 1979, *L'âge du Bronze final à Auvernier (lac de Neuchâtel, Suisse). Typologie et chronologie des anciennes collections conservées en Suisse*. – Cahiers d'archéologie

- romande de la Bibliothéque historique vaudoise 15-16. – Auvernier.
- RYCHNER-FARAGGI, A.-M. 1993, *Métal et parure au Bronze final*. – Hauterive-Champréveyres 9, Archéologie neuchâteloise 17.
- SAGADIN, M. 1994–1995, Gradišče pri Lukovici. – *Varstvo spominkov* 36, 148.
- SAGADIN, M. 2004, Arheološka preteklost občine Lukovica. – V: *Zbornik Občine Lukovica 2004. Ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovice*, 41–50. – Ljubljana, Lukovica.
- SALZANI, L. 1985, *Preistoria e protostoria nella media pianura veronese*. – Oppeano.
- SALZANI, L. 2005, La necropoli protostorica di Ponte Nuovo a Gazzo Veronese. – *Notizie Archeologiche Bergomensi* 13, 7–112.
- SALZANI, L. 2008, Scavi della Soprintendenza nell'abitato. – V: A. Guidi, L. Salzani (ur.), *Oppeano. Vecchi e nuovi dati sul centro protourbano*, Quaderni di Archeologia del Veneto, Serie Speciale 3, 21–33. – Rome.
- SALZANI, L. 2018, *Necropoli dei Veneti antichi a Ca' del Ferro di Oppeano (Verona)*. – Documenti di archeologia 60.
- SALZANI, L., M. MORELATO 2022, *I Veneti antichi a Gazzo Veronese La necropoli della Colombara*. – Documenti di archeologia 69.
- SARACINO, M. 2009, Sepolture atipiche durante il Bronzo Finale e la seconda Età del Ferro in Veneto. – *Padusa* 45, 65–72.
- SARACINO, M., A. GUIDI 2020, *The Proto-urban Phenomenon in Veneto: A Review of the Population Dynamics of the Settlement of Oppeano (Verona)*. – V: L. Zamboni, M. Fernández-Götz, C. Metzner-Nebelsick (ur.), *Crossing the Alps. Early urbanism between Northern Italy and Central Europe (900-400 BC)*, 153–169. – Leiden.
- SCHUMACHER-MATTHÄUS, G. 1985, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*. – Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6.
- SPERBER, L. 2017, *Studien zur spätbronzezeitlichen Chronologie im westlichen Mitteleuropa und in Westeuropa*. – Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseums, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte 136.
- SPITZER, G. 1973, Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš. – *Arheološki vestnik* 24, 780–811.
- STARE, F. 1954, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana)*. – Dela 1. razreda SAZU 9/7.
- STARE, F. 1975, *Dobova*. – Posavski muzej Brežice, knjiga 2.
- STARE, V. 1960–1961, Novi trg 3. – V: P. Petru (ur.), *Izkopavanja in najdbe v Ljubljani med leti 1941–1961*, Varstvo spomenikov 8, 272–273.
- SVOLJŠAK, D., B. ŽBONA TRKMAN 1985, Načini pokopa v prazgodovini Posočja. – V: N. Tasić (ur.), *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici / Enterrement des défunts de l'aspect des mouvements sociaux et économiques dans la préhistoire et l'antiquité*, Materiali XX, 87–89.
- ŠINKOVEC, I. 1998, Utrjena naselja / Fortified Settlements. – V: T. Vovk Čepič (ur.), *Poselitev ljubljanske kotline – urbani razvoj Ljubljane. Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob Evropskem mesecu kulture na ljubljanskem gradu, Ljubljana, 1997 / Settlement of the Ljubljana basin – urban development of Ljubljana. Exhibition of the Municipal Museum of Ljubljana for the European Month of Culture in Ljubljana Castle*, 31–35. – Ljubljana.
- ŠKOBERNE, Ž. 1999, *Budinjak. Kneževski tumul*. – Zagreb.
- ŠKOBERNE, Ž. 2004, *Grupa Budinjak*. – V: D. Balen-Letunić (ur.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj / Warriors at the crossroads of East and West / Krieger am scheideweg zwieschen Ost und West*. Katalog razstave, 131–171. – Zagreb.
- ŠKOBERNE, Ž., A. BUGAR 2017, *Od Budinjaka do Mainza / Von Budinjak nach Mainz*. – Zagreb.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2011, Starejšeeželeznodobno grobišče Veliki Nerajec pri Dragatušu v Beli krajini / The early Iron Age cemetery of Veliki Nerajec near Dragatuš in Bela krajina. – *Arheološki vestnik* 62, 165–230.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014a, *Žarna nekropola v Ljubljani in preobrazba ljubljanske skupine na prehodu iz bronzaste v železno dobo*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014b, Ljubljana. Dvorišče SAZU. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 363–385.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014c, Contributo alla conoscenza degli inizi dell'età del Ferro tra la penisola italiana e l'area alpina sud-orientale. Analisi degli spilloni con capocchia conica e ad ombrellino nell'area del Caput Adriae. – *Padusa* 50, 141–166.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2017a, Grobovi iz starejšega halštatskega obdobja na Molniku / Graves from the Early Hallstatt period at Molnik. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2017a, 89–108, 140–153.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2017b, Starejšeeželeznodobne gomile na Gorenjskem. Žgani grobovi pri Vili Prah in na Koroški cesti v Kranju / Early Iron Age tumuli in the Gorenjska region. Cremation burials at Vila Prah and Koroška cesta in Kranj. – *Arheološki vestnik* 68, 117–196.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2018a, Razmislek o poznobronastodobnih skupnostih iz Ljubljane na podlagi njihovih pogrebnih običajev in noše (Considerations about the Late Bronze Age communities in Ljubljana as revealed by their funerary practices and attires). – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.) 2018, 163–186. – Ljubljana.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2018b, Il rituale e il costume funerario nella tarda età del bronzo e nella prima età del ferro nella Slovenia centrale e nell'Italia nordorientale. – V: E. Borgna, P. Cassòla Guida, S. Corazza (ur.), *Preistoria e protostoria del Caput Adriae. Atti della XLIX riunione scientifica IIPP*, Studi di preistoria e protostoria 5, 537–550.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2019, Considerazioni su alcuni aspetti cronologici e funerari dell'Età del Bronzo Recente in Slovenia e in Italia. – V: J. Danckers, C. Cavazzuti, M. Cattani (ur.), *Facies e culture nell'età del Bronzo italiana?*, 183–196. – Bruxelles, Roma.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2021, Towards an absolute chronology at the beginning of the Late Bronze Age. – *Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 105, 117–148.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B., M. VINAZZA 2016, Burial practices and burial rites between the Late Bronze Age and Early Iron Age in Slovenia. A comparative analysis of Ljubljana and Tolmin cemeteries. – V: T. Cividini, G. Tasca (ur.), *Il funerario in Friuli e nelle regioni contermini*

- tra l'età del ferro e l'età tardoantica. *Atti del Convegno Internazionale / The funerary in Friuli and surrounding regions between Iron Age and Late Antiquity. Proceedings of the international conference, San Vito al Tagliamento, 14 febbraio 2013*, BAR. International series, 2795, 41–62.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B., P. VOJAKOVIČ 2020, Understanding social relations through settlement vs cemetery records. Late Bronze Age social (in)equalities in the case of Ljubljana (Slovenia). – *Quaternary international* 539, 138–157.
- ŠTIBERNIK, G. 2006, Mengeš. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41, 101–102.
- TAGLIONI, C. 1997, Le fornaci del sepolcreto di San Vitale di Bologna. – *Ocnus* 5, 207–224.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 26. (DOI: 10.3986/9789612546007)
- TECCO HVALA, S. (ur.) 2014a, *Studia praehistorica in honorem Janez Dular*. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 30. (DOI: 10.3986/9789610503651)
- TECCO HVALA, S. 2014b, Lončene situle iz starejše železne dobe na območju Slovenije / Early Iron Age ceramic situlae from Slovenia. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2014a, 323–339.
- TECCO HVALA, S. (ur.) 2017a, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The iron age site at Molnik near Ljubljana*. – *Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 36. (DOI: 10.3986/9789610503750)
- TECCO HVALA, S. 2017b, Grobišča / Cemeteries. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2017a, 23–78, 135–137.
- TECCO HVALA, S. 2017c, Rezultati radiokarbonskega datiranja izbranih vzorcev z Molnika (Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe) / Results of the radiocarbon analyses of select samples from Molnik (Poznań Radiocarbon Laboratory). – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2017a, 225–226.
- TECCO HVALA, S. 2017d, Grobovi iz mlajšega halštatskega obdobja na Molniku / Graves from the Late Hallstatt period at Molnik. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2017a, 109–118, 153–160.
- TECCO HVALA et al. 2004 = S. Tecco Hvala, J. Dular, E. Kocuvan 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. – *Katalogi in monografije* 36.
- TERŽAN, B. 1987, The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans. Review from the Viewpoint of the Southeastern Alpine Hallstatt. – *Archaeologia Jugoslavica* 24, 7–27.
- TERŽAN B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – *Katalogi in monografije* 25.
- TERŽAN, B. 1992, Bemerkungen zu H. Parzingers Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. – *Prähistorische Zeitschrift* 67/1, 66–89.
- TERŽAN, B. 1995a, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. – V: M. zu Erbach (ur.), *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Ergebnisse eines Kolloquiums*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, 323–372.
- TERŽAN, B. 1995b, Handel und soziale Oberschichten im früheisenzeitlichen Südosteuropa. – V: B. Hänsel (ur.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 11, 81–159.
- TERŽAN, B. 1999, An outline of the Urnfield culture period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.
- TERŽAN, B. 2009, Kaukasisches Symbolgut in Südosteuropa – Bemerkungen zu Goldfibeln von Michałków - Fokoru - Dalj. – V: J. Apakidze, B. Govedarica, B. Hänsel (ur.), *Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.)*. *Kommunikationsebenen zwischen Kaukasus und Karpaten. Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianer im Humboldt-Kolleg in Tiflis, Georgien (17.-20. Mai 2007)*. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 25, 190–216.
- TERŽAN, B. 2010, Stiške skice / Stična – Skizzen. – V: S. Gabrovec, B. Teržan (ur.), 2010, 189–325.
- TERŽAN, B. 2014, Prvi med prvimi. O centralnem grobu gomile I na Kapiteljski njivi v Novem mestu / First among firsts. The central grave of tumulus I at the Kapiteljska njiva in Novo mesto. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2014a, 251–270.
- TERŽAN, B. 2020, Dolenjska halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris / The Dolenjska Hallstatt Group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 71, 361–394. (DOI: 10.3986/AV.71.12)
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur.) 2014a, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – *Katalogi in monografije* 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014b, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 703–724.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984–1985, *Most na Soči (S. Lucia)* 1–2. *Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy*. – *Katalogi in monografije* 23/1–2.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892*. – *Archaeolingua* 14.
- TORBRÜGGE, W. 1992, Die frühe Hallstattzeit (Ha C) in chronologischen Ansätzen und notwendige Randbemerkungen II. Der sogenannte östliche Hallstattkreis. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38/2, 425–614.
- TRUHLAR, F. 1975, Gradišče nad Pijavo gorico. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 200. – Ljubljana.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu. Halštatska nekropola / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – *Katalogi in monografije* 11.
- VAHEN, D. 1995, Ljubljana. – *Varstvo spomenikov* 35, 114–117.
- VALIČ, A. 1975, Zgornje Bitnje. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 174. – Ljubljana.
- VALIČ, A. 1982, Arheološka raziskovanja na Kranjskem območju v preteklih štirih desetletjih. – V: Zontar J., *Zgodovina mesta Kranja*, 5–24. – Ljubljana.
- VANZINI, R. 2020, L'abitato villanoviano di via S. Donato-Caserma Battistini a Bologna. – *Studi Etruschi* 82, 1–35.

- VINSKI, Z. 1955, Prethodni izvještaj o iskopavanju na "Lijevoj bari" u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine. – *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 60, 231–255.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj / Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien*. – Monografije 1.
- VOJAKOVIČ, P. 2008, Starejšeželeznodobna gomila z Vrtičnjaka nad Tupaličami pri Predvdoru na Gorenjskem / The Early Iron Age tumulus from Vrtičnjak above Tupaliče near Predvdor, Slovenia. – *Arheološki vestnik* 59, 149–188.
- VOJAKOVIČ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona: novo odkrita naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- VOJAKOVIČ, P. 2014, *Tribuna*. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 392–412.
- WELS-WEYRAUCH, U. 1991, *Die Anhänger in Südbayern*. – *Prähistorische Bronzefunde* XI/5.
- ZAMBONI, L. 2018, *Sepulture arcaiche della pianura emiliana. Il riconoscimento di una società di frontiera*. – *Reditus. Riflessioni di archeologia* 1.
- ŽELEZNIKAR, J. 1999, *Poselitvena podoba Mengša in okolice. Od prazgodovine do srednjega veka*. Katalog razstave. – Mengeš.
- ŽUPANEK, B. 2014a, Grob vojaka / Grave of a soldier. – V: B. Županek (ur.) 2014c, 16. – Ljubljana.
- ŽUPANEK, B. 2014b, Prazgodovinski grob / Prehistoric grave. – V: B. Županek (ur.) 2014c, 15. – Ljubljana.
- ŽUPANEK, B. (ur.) 2014c, *Emona. Mesto v imperiju / A city of the Empire*. – Ljubljana.

Neobjavljena poročila / Unpublished Reports

- DRAKSLER *et al.* 2018 = M. Draksler, M. Horvat, A. Berdnik, I. Bekljanov Zidanšek, P. Vojaković, B. Toškan 2018, *Končno strokovno poročilo o raziskavi – arheološke raziskave ob gradnji na Čopovi ulici v Ljubljani*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Ljubljana.
- MASARYK *et al.* 2011 = R. Masaryk, D. Badovinac, J. Hrustel, J., P. Vojaković, S. Hvalec, S. Porenta, J. Brečić, I. Bekljanov Zidanšek, T. Verbič, M. Božinović, R. Erjavec 2011, *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju gradnje parkirne hiše v Ljubljani, Kongresni trg. Zvezek I-XI*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Ljubljana.

Early Iron Age cemeteries in Ljubljana. Different burial rites as an indication of heterogeneous social identities in prehistory

Summary

The area of the present-day Ljubljana was an important crossroads in the south-eastern Alpine region already in the Late Bronze Age. In the second half of the 9th and the transition to the 8th century BC, it witnessed numerous social changes and novelties observable in both habitation and funerary remains coming to light in Ljubljana. The most prominent sites are the cemeteries unearthed at Dvorišče SAZU and more recently at Kongresni trg (Figs. 1: 2, 5–6; 2). The former revealed more than three hundred cremations and is among the rare cemeteries with continuous burial spanning more than six centuries from the beginning of the Late Bronze Age and into the Early Iron Age; later burials are rare.¹ At Kongresni trg, burial began with the onset of the Early Iron Age. This cemetery was composed of small tumuli with a pebble-clad centre covered by an earthen mound that held cremation burials. It also revealed three

inhumations from the 8th century BC,² which are thus far unique in the Ljubljana cemeteries, but also within the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group,³ shedding light on completely novel aspects of the burial rite in the region.

EARLY IRON AGE CEMETERY AT KONGRESNI TRG

The archaeological investigations at Kongresni trg were conducted between 2009 and 2011.⁴ They

² After the final editing, when major changes to the article were no longer possible, we obtained the result of the radiocarbon analysis of the unburnt bone from Grave 25 from Kongresni trg, which shows that the skeleton from this grave belongs to the 1st-2nd century AD (Poz-160898).

³ For the most recent definition of the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group, see in this volume Teržan; for the Ljubljana type/Ljubljana group, see Gabrovec 1973, 345; 1983, 63–70; Knez 1984, 125, Fig. 1; Dular 1978, 38–39; Teržan 1995a, Fig. 10; Teržan 1999, 137.

⁴ The site is published under two names in the final excavation report: 'Kongresni trg' and 'park Zvezda'. Because

¹ Korošec, Stare 1950; Stare 1954; V. Stare 1960–1961; Puš 1971; 1982; Gabrovec 1973; 1983; Škvor Jernejčič 2014a; 2014b; 2021.

unearthed six, possibly seven small tumuli from the Early Iron Age (Figs. 2–4).⁵ The tumuli were hemispherical and differed in size and surviving height, measuring 6.3 to 8.1 m in diameter and up to 0.43 m in height. Surviving best were Tumuli 2, 3 and 6, which offer the best insight into their structure. They show that a rectangular wooden chamber was set up on the pebble ground, in which an urn, grave goods and occasionally animal bones were placed. The chamber was covered with pebbles to form a heap or cairn; as the wood decayed, the chamber collapsed and the pebbles entered its interior. The pebble-clad centre was covered with a mound of earth. The tumulus was finally enclosed with a ring ditch, up to 4 m wide and 1 m deep, that touched the ring ditch of the adjacent tumulus. The tumuli held single or double cremation in the centre (for example Tumuli 2 and 6, possibly also 4). In Tumulus 3, additional cremation graves were dug into the earthen mound, forming a ring around the central burial (Fig. 3). Tumulus 1 could only be partially investigated and continued under the Kazina building, while its north and south edges were damaged with recent stabilisation work for the car park entrance way. The surviving remains comprise part of the pebble-clad centre and earthen mound, as well as central Grave 50 (Figs. 3; 5). The location and distance from the central grave suggest that cremation Grave 22 and inhumation Grave 25 also formed part of this tumulus. A large pit (Fig. 3: G/T 5) with a concentration of pebbles, ashes and several rich pottery finds on the bottom was interpreted as a heavily damaged prehistoric tumulus, marked Tumulus 5.⁶ Found between the tumuli or in their immediate proximity were individual flat cremations and two inhumations. Also unearthed were eighteen inhumation burials of newborns

the park forms part of the square of Kongresni trg, we only use the latter name in this contribution (report Masaryk *et al.* 2011). The cemetery at this site is currently being comprehensively analysed and will be published as a monograph of the *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* series.

⁵ For the purposes of the digital database, the original field recording of the tumuli began with number 1000 (rather than 1). The contribution, in contrast, uses tumulus and grave numbers without the noughts (e.g. Tumulus 1001 is marked G/T 1 and so forth) with the exception of the tumulus that was excavated first, which is marked G/T 6 rather than with a nought.

⁶ The results of the radiocarbon analysis of a bone sample from this tumulus supports an Early Iron Age dating (Fig. 16: R_Date Kongresni trg, G/T 5).

without grave goods, which could as yet not been dated.⁷ They are most probably Roman, though a prehistoric date cannot be excluded.⁸

The central part of Kongresni trg revealed cremation Graves 71, 73 and 75, in the vicinity also Grave 72, with the last one standing out in its rectangular lining of limestone cobbles (Fig. 4). These remains belong to a damaged tumulus, marked Tumulus 7, that included heavily damaged Grave 78 on top of Grave 72.⁹

Early Iron Age inhumation burials at Kongresni trg

In addition to cremation/urn burials, the cemetery included three Early Iron Age inhumations: Graves 25, 29 and 32. Found at the head of the skeleton in Grave 25 associated with Tumulus 1 was a vessel with a short funnel-shaped neck (Figs. 5: PN6279; 9) that has no exact analogies in Ljubljana. The closest is the vessel from Grave 272 of the Dvorišče SAZU site.¹⁰ Vessels with a slightly more everted rim and more curved shoulder-body junction are known from the Sveta Lucija group, where they are attributable to the Sv. Lucija Ib phase and occur alongside iron ring jewellery and bronze multi-knobbed pins with a trumpet guard, but also later.¹¹ Similarly shaped vessels are known from Este.¹² Parallels could also be sought in situlae such as the examples from the central grave in Tumulus I at Kapiteljska njiva in Novo mesto¹³ or from Frög/Breg in Carinthia.¹⁴ According to the situla classification by Tecco Hvala, those of Type Ib2 are formally closest.¹⁵

⁷ Graves 24, 27, 34, 36, 37, 48, 52, 53, 55, 57–62, 66–68.

⁸ Kongresni trg was also used for burial in the Roman period. Part of the Roman graves was already published: Bekljanov Zidanšek 2012, 13–26; Županek 2014a, 16; Gaspari 2014b, 124–126; Gaspari *et al.* 2015, 125–169; Mason, Županek 2018.

⁹ The central and south-eastern parts of Kongresni trg revealed two flat cremation burials or urns in the Roman-period layers of Sectors 1 and 3 that were already moved/damaged in Roman times (Figs. 2: SEK1, SEK3a; 4: SEK3a).

¹⁰ Puš 1982, Pls. 5: 4.

¹¹ Teržan, Trampuž 1973, Pl. 2: 4; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, Pl. 1: F2; 18: I5; 111: F5; 174: C; Dular 1982, 95–96, Fig. 7: 10.

¹² Capuis, Chieco Bianchi 2006, Pl. 4: 8; Dular 1982, 138–139, Fig. 25: 2.

¹³ Teržan 2014, Fig. 2: 2.

¹⁴ Tomedi 2002, Pl. 17: 10.

¹⁵ Tecco Hvala 2014b, 329, Fig. 2: 11.

Parallels thus suggest a dating of inhumation Grave 25 to the beginning of the Iron Age, i.e. the Ljubljana II–IIIa / Podzemelj phase. As such, the burial would be approximately contemporaneous with the adjacent, central Grave 50 of Tumulus 1 (Figs. 5: Gr. 50; 6–8), which contained a set of at least fourteen vessels. One was a ceramic urn decorated with a cordon bearing finger impressions. Standing next to it were two dishes on a foot. To the northwest of the urn was a large pithos, also decorated with a cordon bearing finger impressions, next to it a situla and a ceramic stand together with a high-handled cup. Sherds of another situla came to light at the edge of the excavation area. The north part of the grave pit held a third situla next to it a footed dish and a stand supporting a high-handled cup (Figs. 6–7). Found inside the urn were a Vače type knobbed fibula, two iron bracelets,¹⁶ a bronze ring, bronze (pin?) head, bronze triangular pendant and an iron knife (Figs. 7–8).¹⁷ The chronologically most diagnostic item is the Vače type knobbed fibula or two-looped bow fibula of Type 5a after Gabrovec.¹⁸ It has an iron core and seven solid bronze knobs on the bow, revealing it as Variant 1, which first appeared already in the Podzemelj 1 phase. This suggests Grave 50 dates to the end of the Podzemelj 1 phase or initial decades of the 8th century BC.¹⁹

Inhumation Grave 29 contained no grave goods. It was found east of the ring ditch of Tumulus 6 (Figs. 2–3). Its east side was damaged by a Roman ditch (Fig. 10: SE9147). Inside this ditch and next to the individual's left leg was a fragment of a bronze hair ring decorated with three horizontal incisions (Figs. 10: PN6314; 14: 3); its location and depth show it most likely originates from the Roman ditch. A bone sample from Grave 29 has been radiocarbon dated to 796–750 Cal BC ($2\sigma - 95.4\%$) (Figs. 16: R_Date Kongresni trg, Gr. 29; 17), attributing the burial to the first half of the 8th century BC.

Grave 32 held the inhumed remains of a woman, with sherds of a single vessel found at the head

and under the chest (Figs. 10: PN6321–PN6323; 9; 13: 3),²⁰ as well as several fragments of an intentionally bent hollow bracelet of sheet bronze, decorated with embossed dots, and a plain bronze torc found under her left leg (Figs. 10: PN 6319–PN6320; 12; 13: 1–2). Such bracelets are known from Notranjska, from the graves at Šmihel – Pod Kaculjem²¹ attributable to the Notranjska IIc phase (Ljubljana IIIa / Podzemelj 2). Parallels were also found in the graves at Este.²² Particularly interesting is one from Este – Villa Benvenuti that had a bone core enveloped from both sides in sheet bronze.²³ The same method of production was used for the similar bracelet from Most na Soči, though its poor condition does not reveal whether it was decorated with embossed dots.²⁴ In Grave 32 at Kongresni trg, the bronze bracelet was found next to a bronze round-sectioned torc with coiled ends (Fig. 13: 1), which has parallels from the nearby Dvorišče SAZU site.²⁵ The bone sample from Grave 32 was radiocarbon dated to 795–752 Cal BC ($2\sigma - 95.4\%$) (Figs. 16: R_Date Kongresni trg, Gr. 32; 17), placing the burial to the first half of the 8th century BC.

Absolute chronology of the Ljubljana II and IIIa phases

The results of the new radiocarbon analyses have provided new evidence that enhances Gabrovec's relative chronological framework of the Ljubljana group,²⁶ which has already witnessed other slight modifications in recent times.²⁷ The samples taken in Ljubljana, at the Dvorišče SAZU, Kongresni trg and Tribuna sites, have provided a series of radiocarbon dates. For the purposes of this contribution, we are particularly interested in

²⁰ Two sherds, possibly of the same vessel, considering their fabric, were found in a Roman ditch (SE 9147) (Fig. 10: PN6298; see *Catalogue*).

²¹ Guštin 1973, 471, Fig. 2: 19, Pl. 7: 5; 1979, 39, Pls. 41: 6; 42: 13.

²² Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 72, Pl. 22: 23, 25, 27; Capuis, Chieco Bianchi 2006, Pl. 185: 76.

²³ Capuis, Chieco Bianchi 2006, Pl. 6: 4.

²⁴ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, Pl. 257: C11.

²⁵ Stare 1954; Puš 1971; 1982; Škvor Jernejčič 2014a; Škvor Jernejčič 2018a, 172–179; 2018b, 543–544; Škvor Jernejčič, Vojaković 2020, 152.

²⁶ Gabrovec 1973; 1976; 1983, 63–70.

²⁷ Teržan 1987; Teržan 1992; Teržan 1995a; Škvor Jernejčič 2014a; 2014b; 2014c; 2021.

¹⁶ Possibly the remains of a single spiral bracelet.

¹⁷ Grave 50 of Tumulus 1 was in part presented in the *Emona. A City of the Empire* exhibition (Županek 2014b, 15). Dragan Božič published it a year later, but also not integrally (Božič 2015, 57–58); for a schematic display of the pottery set without the urn, see Škvor Jernejčič 2017a, 95–96, Fig. 88.

¹⁸ Gabrovec 1970, 27–28, 34, 40, Map VIII.

¹⁹ Škvor Jernejčič 2017b, 131–133, Fig. 9: Variant 1.

those from the 'Iron Horizon' (Fig. 16).²⁸ They are presented in a table that also includes the date of rich grave 17/6 from Grmada on Molnik, which is very similar to the graves from Kongresni trg in the composition of pottery.²⁹

Five samples from the Dvorišče SAZU site were analysed and dated to the Ljubljana II and IIIa phases, i.e. from 850/825 to 730/720 BC. Among the earliest is the bone sample from cremation Grave 174, of a mature man (*maturus*) buried in a pit without an urn. The artefacts found among his cremated bones include a conical-headed Vadena type pin, an item characteristic of the Ljubljana II phase.³⁰ The burial has been dated to the transition from the 9th to the 8th century BC or 821–769 Cal BC ($2\sigma - 95.4\%$). The dating of cremation Grave 101 with jewellery of the 'Iron Horizon' to 796–747 Cal BC ($2\sigma - 95.4\%$) is problematic as it seems too late, with the excessive carbon content and high $\delta^{13}\text{C}$ value corroborating the reservations.³¹ Further reservations stem from the fact that the grave also contained a kantharos identical to one found in the settlement at Tribuna in Ljubljana, in the debris layer of Building 12=13 that covered the floor of Construction Phase III,³² with the radiocarbon dates of two beams in the Phase III partition wall of this building indicating a span throughout the 9th century BC.³³

The radiocarbon dates of cremation Grave 144 from Dvorišče SAZU and of inhumation Graves 29 and 32 from Kongresni trg are practically contemporaneous (Figs. 16–17), from the first half of the 8th century BC. The grave goods from Grave 144, which include two iron bracelets, an iron lozenge-sectioned torc and a bronze fibula with a leaf-shaped bow (Fig. 18), place the burial to the Ljubljana II / Podzemelj 1.³⁴ A contempo-

rary burial is that of a horseman in Grave 17/6 at Grmada on Molnik. The central grave in Tumulus 2 at Kongresni trg appears slightly later, with the bone of a pig (*Sus domesticus*) radiocarbon dated to 793–726 Cal BC ($2\sigma - 95.4\%$) (Fig. 16: R_Date Kongresni trg, G/T 2). The grave goods from this grave include a set of more than ten vessels (ellipsoid vessel, conical-necked vessel, situlae, dishes, dish on foot, cup, stand),³⁵ as well as an iron knobbed fibula of Type 2c after Gabrovec³⁶ and a bronze multi-knobbed pin with a trumpet guard;³⁷ the composition of the grave goods suggests a double burial of a man and a woman interred at the beginning of the Ljubljana IIIa phase. Roughly contemporary is Grave 231 from Dvorišče SAZU (Fig. 16: R_Date Dvorisice SAZU, Gr. 231) that held iron jewellery (bracelet and roll-headed pin), which continued to be worn in this phase, and a bronze band bracelet with overlapping ends.³⁸ The later radiocarbon dated graves of the 'Iron Horizon' at Dvorišče SAZU include Grave 87, attributable to the final decades of the 8th century BC (Fig. 16: R_Date Dvorisice SAZU, Gr. 87).

The evidence outlined above suggests that the Iron Age or the Iron Horizon in the Gorenjska-Ljubljana group began contemporaneously with other Hallstatt groups inhabiting the south-eastern Alpine areas, i.e. in the middle or second half of the 9th century or 850/825 BC.³⁹ The end of the 'Iron Horizon' should be sought in the third quarter of the 8th century BC and is contemporaneous with the end of the Podzemelj phase. The boundary between the Ljubljana II and IIIa phases may be sought in the opening decades of the 8th century BC (around 780 BC).⁴⁰

²⁸ Škvor Jernejčič 2014b, 370–385; Vojaković 2014, 398–408; see in this volume Vojaković, Fig. 2.

²⁹ Tecco Hvala 2017b, 52–55, Pls. 24–28; Škvor Jernejčič 2017a, 94–104, Fig. 88; for the result of the radiocarbon analysis, see Tecco Hvala 2017c, 225–226, Tabs. 1–2.

³⁰ Škvor Jernejčič 2014b, 370–372, Figs. 22.1.9; 22.1.10.

³¹ An excessive carbon content and high $\delta^{13}\text{C}$ values were also observed in some samples from Ljubljana (Škvor Jernejčič 2014b, 384–385, Fig. 22.1.26; Škvor Jernejčič 2021, 137–138) and Molnik (Tecco Hvala 2017c, 225, Tab. 1).

³² Vojaković 2014, Fig. 22.3.14: 9; Škvor Jernejčič 2014b, Fig. 22.1.11: 2.

³³ Vojaković 2014, 399–401, Figs. 22.3.10; 22.3.14: 9; 22.3.17; 22.3.18.

³⁴ Škvor Jernejčič 2014a, 109–115, 220, 222, 226. In contrast, Gabrovec and Guštin dated the appearance of the fibulae with a leaf-shaped bow to Ljubljana IIb or

Notranjska IIa phases (Gabrovec 1973, 351, Table 1, Pl. 12: 1; 1976, 591, Fig. 3: 9; Guštin 1973, 469–471, Map 2).

³⁵ Škvor Jernejčič 2017a, 96, Note 136.

³⁶ For the fibula from Kongresni trg, see Vojaković 2013, Fig. 215; for the iron knobbed fibulae of Type 2c, see Gabrovec 1970, 24, Map V; Teržan 1990, 213, Map 7A; 2009, 212; Škvor Jernejčič 2017a, 106–107, Figs. 93–94.

³⁷ For the brooch and pin, see Vojaković 2013, Fig. 215.

³⁸ Škvor Jernejčič 2014b, 374–372, Fig. 22.1.13.

³⁹ Škvor Jernejčič 2014a, 220–226, Fig. 6.23; Črešnar, Teržan 2014, 699–702, Figs. 33–35.

⁴⁰ Similarly also Carola Metzner-Nebelsick, who sets the boundary between Ha B3 and Ha C1a to 780 BC (Metzner-Nebelsick 2017, Fig. 2). Also see Sperber 2017, 202.

CREMATION AND INHUMATION BURIAL IN THE GORENJSKA-LJUBLJANA GROUP

The Late Bronze Age population of the Ljubljana group practised cremation burial.⁴¹ There are only rare exceptions, with complete or partial inhumations documented at Dobova and Obrežje.⁴² At Budinjak, investigations have revealed that inhumation under tumuli probably began as early as the 10th century BC.⁴³ With the onset of the Iron Age, fundamental changes in the mortuary practices marked the formative phase of the Dolenjska Hallstatt group, with the introduction and predominance of inhumation burial under tumuli.⁴⁴ In contrast, the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group retained cremation burial throughout the Early Iron Age,⁴⁵ inhumations were rare.

The three inhumations unearthed at Kongresni trg have the closest parallel from Roje near Orle, in Grave 9, where the skeleton of a 15-year-old girl was found under three large stone slabs, with an urn containing the cremated remains of a 7–14-year-old child at her lower extremities.⁴⁶ The greatest number of inhumations have thus far been found at Mengeš,⁴⁷ where this burial rite appeared at the beginning of the Iron Age and was practised into the Late Hallstatt period. Inhumation burials under a tumulus came to light at Zgornje Bitnje near Kranj, though without grave goods that would reveal their dating.⁴⁸

All other inhumations in Gorenjska date to the Late Hallstatt period. Recent investigations at Mengeš (Zavrta no. 4 and no. 6) revealed an inhumation grave of a woman that was sampled for radiocarbon analyses.⁴⁹ A single flat inhumation was found in the otherwise cremation cemetery at

the Pristava site in Bled.⁵⁰ Inhumations were also found at Gradišče above Lukovica.⁵¹ The same, Late Hallstatt dating is attributable to the inhumations from Trnjava – Gusin grič and Komplje – Kopa 2.⁵² In the area of the Dolenjska Hallstatt group, flat inhumations came to light at Budinjak and in the Bela krajina region.⁵³

Three inhumations were unearthed at Bitnje in the Bohinj area.⁵⁴ Individual inhumations were also found at Most na Soči.⁵⁵ Particularly striking is the partial inhumation in a stone cist that was, according to the description by Carlo Marchesetti, paved with stone slabs. The cist only contained the lower extremities, pelvis and part of the spine,⁵⁶ with a further curiosity in that the lower body remains were positioned with the knee caps facing down. The grave goods date the burial to the Late Hallstatt period. The other two inhumation graves that Marchesetti excavated also held incomplete skeletons, with one missing the head and the other only containing part of the cranium (occipital bone).

Flat inhumations came to light in Karnburg/Krnski grad within the Hallstatt group in Carinthia.⁵⁷ Such burials are also known in the Early Iron Age of the Notranjska region.⁵⁸ The Iapodic area revealed biritual cemeteries, with inhumation predominating in the cemeteries at Kompolje, Prozor, Vranič and Klačnica.⁵⁹ We should mention biritual cemeteries along the River Una (Mekota,

⁵⁰ Bitenc 1987; see in this volume Bitenc, Pl. 5: 4.

⁵¹ Gabrovec 1965, 101, Pl. 12: 1–5; Sagadin 1994–1995, 148; 2004, 42–43.

⁵² Gabrovec 1965, 101, Pl. 11: 4–6; see in this volume Zupan, Fabec, Laharnar.

⁵³ Škoberne 1999, 21, 29, 34, Fig. 6: Type 10; Škvor Jernejčič 2011; Grahek, Kovač 2020. For the flat inhumation cemeteries of the Dolenjska group that date to the Late Hallstatt period, see Draksler 2007, 149–152, Fig. 45.

⁵⁴ Gabrovec 1974, 290, 293, Pls. 2: 9; 7: 4; 8: 1.

⁵⁵ Marchesetti 1893, 97, 133; Urleb 1974, 18; Gabrovec 1974, 300; Svoljšak, Žbona Trkman 1985, 87; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 363; Dular, Tecco Hvala 2018, 128–129.

⁵⁶ Marchesetti only writes of the lower extremities and pelvis in the description of the grave, whereas elsewhere he notes that the grave also contained parts of the spine or vertebrae (Marchesetti 1893, 97, 133).

⁵⁷ Müller-Karpe 1951, 619; Modrijan 1957, Fig. 18: 10; Pittioni 1954, 624–625; Teržan 1990, 184–185.

⁵⁸ Guštin 1979, 15–17; Gabrovec 1999, 180; Bavdek, Urleb 2014a, 537; Urleb 1974, 14–19.

⁵⁹ Balen-Letunič 2004a, 228, 230; Gavranović, Ložnjak Dizdar 2021, 61–62, 74, Fig. 3 with references.

⁴¹ Gabrovec 1983, 69–70.

⁴² Dobova: Graves 97, 98, 202, 305a and 354a (Stare 1975, 14, 25, 29–30, 32, 34–35), Obrežje: Graves 253/1, 253/2, 317 (Mason 2003, 202; Mason, Kramberger 2023, 494, 520, 792–793, 844–845).

⁴³ Škoberne, Bugar 2017, 76–81, Figs. 7.4–7.6, Pl. 1; Teržan 2020, 371.

⁴⁴ Gabrovec 1964–1965, 27–28, 43; 1966, App. 1; 1987, 85–89; 1999, 178.

⁴⁵ Gabrovec 1999, 180–181; Škvor Jernejčič 2017b, 141–142.

⁴⁶ Puš 1984a, 146, Figs. 7–8, Pl. 4: 1–2; Tecco Hvala 2017d, 30–31, Fig. 18, Pl. 6A.

⁴⁷ Gabrovec 1965, 98–100, Pls. 3: 3–9; 6: 2–4; Štibernik 2006, 102; see in this volume Škvor Jernejčič *et al.*

⁴⁸ Gabrovec 1960a, 13; 1960b, 14; Valič 1975, 174; 1982, 14.

⁴⁹ See in this volume Škvor Jernejčič *et al.*

Jezerine, Crkvina-Golubič, Ripač), but also the cemetery at Ostrožac.⁶⁰

Particularly intriguing are the inhumations from the 9th–8th centuries BC in Veneto and Emilia-Romagna,⁶¹ unearthed either within or at the edge of settlements.⁶² A burial contemporary to the inhumations from Kongresni trg is that of a woman interred inside the settlement at Montagnana-Borgo S. Zeno, via Chisogno.⁶³ Inhumations within settlements are also known from Verona-Oppeano. A grave at Ex-Fornace revealed a female skeleton in supine position with the arms extended along the body, but without the lower legs, buried with grave goods.⁶⁴ We should also mention the grave of a man buried in prone position (late 6th/early 5th century BC),⁶⁵ as well as an incomplete skeleton of a man found in a grave pit at Montara (7th or early 6th century BC).⁶⁶

The cemeteries of Verona predominantly comprise cremations, with rare inhumation burials. Among the earlier ones is the inhumation of an adult woman at the via Da Vinci site, radiocarbon dated to the 9th century BC.⁶⁷ Other inhumations came to light in the cemeteries at Le Franchine (Graves 42 and 70), Ponte Nuovo and Gazzo Veronese.⁶⁸ Individual inhumations were found in Este, a number of them also in the cemeteries of Padua.⁶⁹ Contemporary with those from Ljubljana are the inhumations from Bologna, via S. Donato-Caserna Battistini, which date to the middle – third quarter of the 8th century BC.⁷⁰ Similar examples are known from the via Cassarini, via Sante Vicenzi, via Beroaldo

site in Bologna and Castenaso.⁷¹ Inhumations came to light at the San Vitale cemetery in Bologna, also from the 8th century BC.⁷² Also in Bologna, the via Belle Arti site revealed 39 inhumations, of which the earliest are contemporary with the inhumations from Kongresni trg.⁷³

Although very rare, inhumations are also known from Transdanubia, where cremation was the usual practice. Six inhumations from the late 8th and early 7th centuries BC were found in the cemetery at Süttő.⁷⁴ An inhumation from the Late Bronze Age came to light in the Budapest-Békásmegyér cemetery;⁷⁵ Nándor Kalicz sees this unusual burial rite – being the only inhumation within the otherwise urn cemetery – as reflecting influences from eastern Hungary or pre-Scythian nomadic communities. Eastern influences may very likely also be sought in connection with the inhumations from the beginning of the Iron Age found in the cemeteries at Vukovar-Lijevo bara, Sotin and Šarengrad.⁷⁶

ATTEMPT AT INTERPRETING THE INHUMATION BURIALS FROM KONGRESNI TRG

The three inhumations from Kongresni trg represent unusual, special burial of individuals⁷⁷ who did not receive the same treatment and rituals upon their death as the other members of their community. The explanation for this exclusion from the normative burial customs must await a comprehensive monograph of the entire site that includes interdisciplinary analyses.

The three burials have different positions within the cemetery and different arrays of grave goods. Grave 25 is linked to Tumulus 1 (Figs. 3; 5). The skeleton was in supine position with the arms along the body (Figs. 5; 9), with pottery sherds found at the head (Fig. 13: 3). In contrast, Graves 29 and 32 were found east of the ring ditch of

⁶⁰ Mulabdić 2011; Marić 1971; Raunig 1971; 1981; 1982.

⁶¹ For inhumation burials from the 9th and 8th centuries BC, see Gamba, Voltolini 2018, 209 with references; Zamboni 2018, 215–216.

⁶² For inhumation burials inside settlements, see Guidi, Saracino 2010, Tab. I.

⁶³ Bianchin Citton, De Min 1998, 399–400, Figs. 247–248; Bianchin Citton *et al.* 2015, 465–466, Fig. 4.

⁶⁴ Candelato *et al.* 2015, 518–520; Saracino, Guidi 2020, 159, Fig. 10.6: 5.

⁶⁵ Saracino 2009, 66; Guidi, Saracino 2010, 48, Tab. I; Candelato *et al.* 2015, 519; Saracino, Guidi 2020, 165, Fig. 10.6: 6.

⁶⁶ Salzani 2008, 23, Figs. 5–6; Saracino 2009, 66; Saracino, Guidi 2020, 161, Fig. 10.6: 4.

⁶⁷ Gonzato 2018, 57–59, 96–100, 118, Fig. 3.

⁶⁸ Salzani 1985, 73–74, Figs. 91–92; Gamba, Voltolini 2018, 210, Note 19 with references; for the necropolis at Ponte Nuovo, also see Salzani 2005, 34, Figs. 63; 65; for the necropolis at Gazzo Veronese, see Salzani, Morelato 2022.

⁶⁹ Gamba *et al.* 2014; Millo 2014.

⁷⁰ Vanzini 2020, 21, 25, Fig. 7.

⁷¹ For Villa Cassarini: Kruta Poppi 1976, 340, Figs. 8; 10; for Castenaso: Gusberty 1994.

⁷² Pincelli, Morigi Govi 1975; Taglioni 1997.

⁷³ von Eles *et al.* 2018, 301; von Eles 2021, 134, 136, Fig. 5.

⁷⁴ Novinszki-Groma 2017.

⁷⁵ Kalicz-Schreiber 2010, 140, Figs. 348–349, Pl. 103: 1–4.

⁷⁶ Vinski 1955, 234, 237, 248, Figs. 7, 10–12; Vinski-Gasparini 1973, 164, 187, Pl. 125; Ložnjak Dizdar 2010, 27; Balen-Letunić 2004b, 17, 19–20, Pls. 5, 6, 7: 1–2. Inhumations were also presumably found in Dalj and Batina (Ložnjak Dizdar 2013, 110; Metzner-Nebelsick 2002, 198).

⁷⁷ See *e.g.* Murphy 2008; Müller-Scheefel 2013.

Tumulus 6 (Figs. 3; 10); it is possible they were originally buried on the edge of the tumulus. The analysis of the grave goods from Grave 32 and two radiocarbon dates (Figs. 16: R_Date Kongresni trg, Gr. 29, R_Date Kongresni trg, Gr. 32; 17) suggest they were contemporary with the central grave of Tumulus 6.⁷⁸ Grave 29 held the remains of a girl without grave goods, in supine position with the arms along the body (Figs. 10–11). Bone pathologies indicate health issues prior to death. Buried beside her was an adult woman in Grave 32, which revealed four large cobbles at the level of the spine (Figs. 10; 12). She was found in prone position with the arms crossed, with sherds of a broken pottery vessel at the head, as well as a bronze bracelet and torc under the right leg. The anthropological analysis revealed indications of osteoarthritis and osteoporosis.

The prone position is unusual and shows a deviation from the norm.⁷⁹ Some authors interpret such burials as reflecting the belief that the spirit of an individual interred in such position cannot return to the world of the living.⁸⁰ In the case of a violent, premature death, an individual can become nefarious for a community and was therefore subject to specific burial rituals (prone position, offerings of amulets).⁸¹ The circumstances and cause of death (premature, death in childbirth or due to disease) can be reflected in the manner and location of burial.⁸² Considering the characteristics and definition of atypical Early Iron Age burials

in Veneto as proposed by Elisa Perego,⁸³ we can conclude that Graves 29 and 32 from Kongresni trg in Ljubljana could also be defined as such.

Were the girl and adult woman in these two graves subjected to burial rituals different from those for other members of their community because of specific circumstances and/or cause of death or could the burial ritual be an indication of their different provenance? We expect that the (bio)archaeological analysis currently conducted and the monographic publication of the prehistoric cemetery unearthed at Kongresni trg will provide some answers to these questions.

Translation: Andreja Maver

⁸³ Perego 2014, 178–181, Tab. 1.

Brina Škvor Jernejčič
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
brina.skvor-jernejcic@zrc-sazu.si
ID orcid: 0000-0003-1101-9914

⁷⁸ The central grave of Tumulus 6 held a set of ceramic situlæ decorated with bronze rivets and tin leaves, cups, stands, dishes and conical-necked vessels, but also a ceramic spindle whorl, bronze pendant and bracelet or torc.

⁷⁹ E.g. Perego *et al.* 2020, 84.

⁸⁰ Pauli 1975, 144, 175–179; Handler 1996; Reynolds 2009; Perego 2014, 171, 174, Tab. 1; Alterauge *et al.* 2020 with references.

⁸¹ Pauli 1975; Perego 2010.

⁸² Müller-Scheessel *et al.* 2019, 184.

Petra Vojakovič
Arhej d.o.o.
Drožanjska cesta 23
SI-8290 Sevnica
Filozofska fakulteta UL
Oddelek za arheologijo
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
petra.vojakovic@gmail.com
ID orcid: 0009-0002-3974-5387

Slikovno gradivo: Sl. 2, 3, 4 (izdelava: R. Erjavec, M. Božinovič, L. Šorli, P. Vojakovič). – Sl. 5, 6, 10 (izdelava: P. Vojakovič). – Sl. 7, 8 (foto: N. Ciglar). – Sl. 9, 11, 12 (foto: arhiv Arhej d.o.o.). – Sl. 9, 13, 14 (risba: T. Korošec). – Sl. 18: 5–6, 10–11 (risba: I. Murgelj).

Illustrations: Figs. 2, 3, 4 (design: R. Erjavec, M. Božinovič, L. Šorli, P. Vojakovič). – Figs. 5, 6, 10 (design: P. Vojakovič). – Figs. 7, 8 (photo: N. Ciglar). – Figs. 9, 11, 12 (photo: property of Arhej d.o.o.). – Figs. 9, 13, 14 (drawing: T. Korošec). – Fig. 18: 5–6, 10–11 (drawing: I. Murgelj).

Članek je nastal v okviru programa P6-0064 Arheološke raziskave, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

This work was supported by the Slovenian Research and Innovation Agency (Grant No. P6-0064, Archaeological Research).